باسێک لە شیعری سۆفیگەری مەحوی

نووسینی: عەبدولوەهاب چروستانی

کە مەحوی ئەسپی خۆی تاو دا لە مەیدانی فەصاحەتدا
بەجێ ما نالی وەک نالی بەجێ ما کوردی وەک گەردی

خۆشم بۆ مەحوی ئەڵێم:

ئەگەر خەڵکی لە مەیدانی عیشقدا میر و سوڵطانە(١)
ئەوا مەحوی لە کۆڕی شاعیرانا میری میرانە(٢)
بەبیری ورد و ئەندێشەی فراوان ئۆقیانووسی
قەسیدەی شیعری ئەو مەردە ڕەنووکی(٣) ئەهلی عیرفانە

دەروازەی والآمان بۆ چوونە مەیدانی باسی شیعری مەحوی ئەبێت شارەزا بووغان بێت لەبیری سۆفیگەری. لە ڕاستیدا پەرتووکخانەکانی کوردستانی ئەگەر بێ بەش نەبن ئەوا زۆر کەم بەشن لەو سەرچاوە و نووسینانەی کە لە بواری سۆفیگەریدا قەڵەمی تیا خراوەتە گەڕ ئەوەی هەشبێت زیاتر یا بەزمانی عەرەبی یا فارسییە، جا لێرەدا ئێمە ئەم ڕەخنەیە کە لە نووسەرانی کورد ئەگرین مەبەستمان تەنها بەزەیی هاتنەوە نییە بەکەمی زانستی سۆفیگەری لە بلاوکراوەکانی کوردیدا ئەگەرچی ئەوەش بۆ خۆی خاڵێکی لاوازییە بۆ نووسین و نووسەری کورد بەڵام لەوە گرنگتر ئەوەیە ئەوەی شارەزایی تەواو و ڕۆشنبیری لە جیهانی سۆفیگەریدا نەبێت ناتوانێ مافی تەواو بدات بەو ڕاڤەکردن و توێژینەوانەی کە لە بواری هۆنراوەی سۆفیگەریدا ئەیکات، وە ئەوانەی خۆیان بەحەقدار ئەزانن لە لێکۆڵینەوەی شیعرەکانی شاعیرانی سۆفیدا ڕایان ئەکێشێت کە بە ئارەزوو و ویستی خۆیان تەئویل کردنی ناپەسەند و بێ ئاگا بخەنە سەر ڕووی کاغەز و ئەمەش ناهەقییەکی گەورەیە ئەکرێت بەرامبەر ئەم شاعیرانە. هۆنراوەی سۆفیگەری جیهانێکی تایبەتی هەیە و دەریایەکی فراوانە، ئەوەی بیەوێت خۆی لەقەرەی ئەو دەریایە بدات ئەبێت چابووک و شارەزا بێت لە مەلەوانی و دەریاکەشدا، بۆیە کەسێکی وەک (إبن الفارض) ناسراو بە(سلطان العاشقين) شاعیری سۆفی سەدەی شەشەمی کۆچی و هاوچەرخی (إبن عربي) و (سهروردي) و (إبراهيم الجمبري) و زۆر لە سۆفییە گەورەکانی تر بوو کاتێ داوایان لێ کرد ڕاڤەی شیعرەکانی بکات بەتایبەت قەسیدەی (التائية الكبرى) کە ٧٦١ بەیت بوو ئاوێنەی بیری سۆفیگەری ئەو بوو بە بەرامبەرەکەی وت: ئەتەوێت لە چەند بەشدا (جزء) ڕاڤەی بکەیت.(٤)

وتی: لە دوو بەشدا. (إبن الفارض) پێی وت: ئەبێت هەر بەیتێکی لە دوو بەشدا ڕاڤە

بکەیت. جا ئێمە لێرەدا ئەم باسەمان بۆیە هێنایە کایەوە چونکە خاڵی دەست پێکردنمانە لە باسی دەریای فراوانی شیعری مەحوی، من لێرەدا ئەڵێم: ئێمە لەسەر دوو ڕێیانێکین لە بارەی ڕاڤەکردن و لێکدانەوەی شیعرەکانی مەحوی کە ئەبێت ئاڕاستەی خۆمان لەسەر ڕێیەکی ئەو دوو ڕێیانە دیاری بکەین، لقێکی ئەو دوو ڕێیانەش ناسینی مەحوی وەک شاعیرێکی سۆفی و هەڵسەنگاندنی شیعرەکانی لەبەر ڕۆشنایی بیر و بنەماکانی ژیانی سۆفیگەری لە حاڵێکدا کەسیش نکۆڵی لەو ڕاستییە نییە بەشاهێدی پێنووسی زۆربەی زۆری ڕەخنەساز و مێژوونووس و ئەدەب دۆستانی کورد، لقی دووەمی ئەو دوو ڕێیانەش ئەوەیە شیعرەکانی مەحویش وەک شاعیرە مەزنەکانی تری کورد (نالی و کوردی و قانیع و...هتد) مامەڵەی لەگەڵ بکرێت لە لێکدانەوە و ڕاڤەکردنیدا.

بەڵام سەیر لەوەدایە کە لەگەڵ ئەوەشدا دان نراوە بەوەدا کە مەحوی شاعیرێکی سۆفییە کەچی هەر لێکدانەوەیەکی ڕووکەش کراوە بۆ هۆنراوەکانی، ڕاڤەکەران و لێکۆڵەرەوان نەچوونەتە قووڵایی بیری سۆفیگەری مەحوییەوە، ئەتوانم بڵێم دەست بەخامەکانی ئەو بوارە دەستکورت بوون ئەگەرچی وەک لێکدانەوەی ڕووکەشی کاری باشی بۆ کراوە.

کاتێ مەحوی خۆی دان بەوەدائەنێت کە ئەو هەڵگری بیروباوەڕەکانی ئەمثالی (إبن عربي و حلاج و رابعة العدوية وإبن الفارض)ە و ئەوان بەپێشەوای ڕێبازی سۆفیگەری دائەنێت، ئەوەتا ئەڵێت:

بکە سەیری (فتوحات) ئەر گەرەکتە تۆ فتووحی ڕۆح
کتێبی دڵ موتالاکردنە بڕوانە (مەکتوبات)(٥)

ئەم بەیتە شیعرەی مەحوی هیچ تەمومژێ ناهێڵێت لەسەر ڕووی ئەو ڕاستییە کە چەند مەحوی پابەندی بیری سۆفیگەری «إبن عربي» بووە چونکە بەئاشکرا ئەڵێت: ئەگەر ئەتەوێت مەقاماتی سۆفیگەری ببڕیت و پلە بەپلە پییایدا سەرکەویت ئەبێت پەیڕەوی (إبن عربي) بکەیت و جێ پێی سەرمەشقی ئەو ڕێبازە هەڵگری کە لە کتێبەکەیدا بەناوی (الفتوحات المكية)دا دیاری کردووە.

وە لە شوێنی تریشدا مەحوی دووبارە ئیشارەت ئەکاتەوە بۆ گرنگی فتوحاتی مەکی و بەدەروازەی والای چوونە ژوورەوەی ئەزانێت بۆ جیهانی بێ سنووری ئەو خۆشەویستییە حەقیقییەی کە هەزارەها وێڵ و سەرگەردانی بووە، مەحوی (إبن عربي) لەو ڕێبازەدا بەئیمام و پێشەوای خۆی لە قەڵەم ئەدات بۆیە ئەڵێت:

باسی چیبکەم بێ کەرانیی بەحری تەشویری عیشق؟!
تاقە قەطرێکی (فتوحات)ە، نمێکی (مەثنەوی)(٦)

بەڵێ ئەو لەو دەریا بێ بن و بێ لێوارەدا خۆی بەمەلەوانێکی نەزان و بێ پەل و پا ئەزانێ ئەگەر پەنا نەباتە بەر فتوحاتی مەکی (شێخ محی الدین)ی عەرەبی، با ئەو فتوحاتەش

قـەترەیەکی ئەو دەریایە بێت وەیا پەنا نەباتە بەر کـتـێبی مـەثنەوی کـە (جـلال الدین)ی ڕۆمی بەفـارسی دایناوە کـە ئەویش هەر چراخـانێکی ئەو مـەیدانەیە، بەو جۆرە بینیـمـان چۆن مـەحـوی ئاگاداری ئەو نووسـینانە بووە کە لە بواری سۆفـیگەریدا بەفـارسی و عـەرەبی بڵاوکراونەتەوە خۆ ئەگەر بەوردی شیعـرەکانی مەحوی ڕاڤە بکرێن و لێکۆڵینەوەیان بۆ بکرێت زۆر بەئاشکرا بیـری (إبن عربي) تیایاندا ڕەنگ ئەداتەوە، ئەوەتا مەحوی بێ چەند و چوون بڕوای بەمەسەلەی (وحدة الوجود) هەیە کە (إبن عـربي) داهێنەری ئەو بیرەیە لە شـێوەی تەواویدا کـە ئەڵێت: «سبحـان الذي أظهر الأشياء وهو عينهما»(٧)

واتە: پەنا بەوکەسەی هەموو شتێکی هێناوەتە پێش چاو خۆشی جەوهەری ئەو شتەیە یان کە ئەڵێت:

فـمـا نظرتْ عـيـني إلى غـيـر وجـهـه
ومـا سـمـعت أذني خـلاف كـلامـه(٨)

واتە چاوی من جگە لە ڕووی ئەو بەهیچ شـتـێکی تردا هەڵنەهاتووە گـوێشم هیچ دەنگێکی نەبیستووە جگە لە دەنگی ئەو نەبێت.

جا بەڕاستی ئەو هۆنراوەیەی (إبن عـربي) ئەگـەر کـەسێک شـارەزای بیـری (وحدة الوجود) نەبێت بێگومان لە مەبەستەکەشی ناگات کە هەموو دەنگ و ڕەنگ و ڕوویەک لای (إبن عربي) بیستنی دەنگ بینینی ڕووی خوایە مەحویش لەبارەی بڕوایەوە بە (وحدة الوجود) ئەڵێت:

غـەیری وەحدەت لە وجودا نییـە، کەثرەت وەهمە
سادە تەکراری یەکە، مەنشەئی ئەوهامی عەدەد(٩)

بەڵێ مـەحـوی بەئاشکرا و بێ هیچ سڵ کـردنەوەیەک دان بەو (وحدة الوجود)ەی (إبن عـربي) دائەنێت و بڕوای پێ ئەهێنێت و ئەڵێت: «ثنائیـة الوجـود» نییـە و یەکبوونی حـەقیـقی هەیە و بوونەوەرانـی تر سێـبـەری ئەو بوونە ڕاسـتـەقینەیەن و زۆرن لە سیـفـات و ناویاندا یا وەک وێنە دانەوەی کـەسێک کـە لە ئاوێنەدا مـەحـوی ڕای إبن عـربی دووبارە ئەکـاتەوە و ئەڵێت: پەیوەندی نێوان خوا و بوونەوەر وەک پەیوەندی نێوان ژمارەیەک و ئەو ژمارانەی کە لە چەند جارەکانی یەک دروست ئەبن وایە، ئەوەتا ئەڵێت ژمارەی دە بنچینەی بوونەکەی یەکە و دە و هەموو ژمارەیەکی تریش جگە لەیەک ڕاسـتی بوونیـان لە بوونی ژمـارەی یەک پەیدابووە کـەواتە مـەحـوی ئەڵێت: بوونەوەر وەک ژمـارەکـانی کـە لەیەک هەڵدەستن دەچێت و یەک کـە خـوایە بنچـینەی بوونی بوونەوەرەکانە لە شوێنی تردا مەحوی هەمان مەبەست بەکینایە ئەدرکێنێ کە ئەڵێت:

نەقـشی خـودا ببـینە و لە خـەڵقی خـودا گـەڕێ
گەر ئەهلی ئیحتیرازی، لە کەس مەگرە ئیعتیراض(١٠)

کـەواتە مـەحـوی لەم بەیتـەدا مـەخلوق بەسیـفـات و تجلیـاتی خـوا ئەزانێ ئاگاداری لۆمـەگر و

ڕەخنەگران ئەکاتەوە کە وریا بن دەست هەڵگرن لە لۆمە و ڕەخنەگرتن لەهەر بوونەوەرێک هەیە چونکە ئەوان نەقشی خودا خۆین نابێت کەموکوڕیان بوترێت و بەچاوی بێ بەهاوە تەماشا بکرێت چونکە هەموو بوونەوەرێک لە جەوهەردا یەکە لە شوێنی تریشدا مەحوی هەر لە بواری بڕواهێنانی بەمەسەلەی (وحدة الوجود) هێمای پێ دەکات و دەڵێت:

نە ناوی ڕۆژ و مەه بردن، نەباسی صەدر و شەه کردن[11]

مووەحید هەر دەبێ هەریەک بناسێ، هەر لەیەک دەدوێ

لێرەشەدا مەحوی هەموو بوونەوەرێک ئەخاتەوە ناو بازنەی (وحدة الوجود)ەوە ئەوەتا ئەفەرموێ: ڕۆژ و مانگ شا و وەزیر کە بەحیساب ئەمانە لەسەردەمی خەڵکن و دیارن ئەگینا ئەو ئەیویست بڵێت بەپایەدار و هەژارەوە واتە بەمیر و گزیرەوە هەمووی لە بنەڕەتا لە جەوهەری دا خوایە با لە پلە و پایەو شێوە و ناویشدا جیاواز بن ئەوەتا بە وشەی (هەر) تاکیدی ئەوە دەکات کە ئەبێت موحد هەر خوا بناسێت و دان بەبوونی ڕاستەقینەی ئەودا بنێت موحدیش مەبەستی لە موحدی خاصە واتە موحدی سۆفی و بڕواداران بە(وحدة الوجود) بۆیە ئەبێت ناو و باسی شتێکی تر نەبات چونکە ئەوانە هەمووی ڕووکەشن و لە گۆڕانی بەردەوام دان و مانەوەی هەتا هەتاییان نییە.

جارێکی تریش مەحوی هەر لەو مەیدانەدا ئەڵێت:

هەرچی هەیە موسەببیبە، باقیکە فانییە[12]

بەندی یەکێ بە، بەس ببەرە عەبدی صەد هەزار

«مەحوی» چ کەس مەناسە، بناسە خوداو و بەس

ذیکری یەکێ کە، مارە، مەکە باسی چار و مار

مەبەستی بەڕوونی ئەوەیە ئەبێت ئەو ڕاستییە بزانرێت کە بوونی ڕاستی هەر لە خودایە، بوونەوەرەکانی تر ڕووکەشن و نامێنن، وە کە ئەڵێت بەندی یەکێبە مەبەستی ئەوەیە بڕوات بەو تاک بوونە ڕاستییە هەبێت، وە ئەگەر دان بنرێت بەبوونی ڕاستی بوونەوەرانی تردا وەک ئەوە وایە هاوتاکت بۆ خودا پەیدا کردبێت ئەمەش لە ڕێ لادانە بۆیە دووبارە ئەڵێت: مەحوی چ کەس مەناسە و وای دامەنێ کە بوونەکەی بوونێکی ڕاستییە چونکە ئەوانە سێبەری خوا و سیفاتی ئەون دیارە مەبەستی مەحوی لە ناسینەکە بەڕاستی زانینی بوونەکەیەتی چونکە وشەی ناسینی بۆ خوا و بۆ خەڵکیش دووبارە کردۆتەوە.

بەڵێ لەو چەند نموونانەی باسمان کرد نیشانمان دا کە مەحوی ئاگای لە بۆچوونی (إبن عربي) هەبووە لە بیری (وحدة الوجود)دا کە (إبن عربي) دامەزرێنەر و داهێنەری ئەو بیرە بووە لە شێوەی تەواویدا وە جێ پێی ئەوی هەڵگرتووە بەڵام (وحدة الوجود)ێک کە ناسینی خوایە وەک بوونێکی ڕاست وە بوونی بوونەوەرانی تر بوونێکی مەجازییە خوا خۆشی ئەفەرموێ (کل شيء

هالك إلاّ وجهه) گومان له بڕوای بەهێزی (إبن عربی) و مەحوی ناکرێت لەبەندایەتییانا (إبن عربي) ئەڵێت: «لایجوز لعارف أن یقول (أنا اللّه) ولو بلغ أقصی درجات القرب وحاشا العارف من هذا القول، حاشاه إنما یقول: «أنا العبد الذلیل في المسیر و المقیل». [١٣] بۆ مەحویش شیعرەکانی لەستایشی خوادا و لە پاڕانەوەی خوادا شاهیدی حاڵی ئەوەن چەند بڕوای بەخوا هەبووە و چەند زەلیلی و بێ دەسەلاّتی خۆی پیشان داوە و چاو لە دەستی بەزەیی و سۆزی ئەو بووە.

هەروەک لە سەرەتاوە وتمان کە مەحوی ئاگای لە زانستی سۆفیگەری و ڕابەڕانی هەبووە و لێکچوونی (ابن عربي) و (مەحوی)مان لە بواری (وحدة الوجود)دا لە چەند نموونەیەکدا دەستنیشان کرد بەکورتی ئەو باسە زۆر لەوە زیاتر هەڵئەگرێت و مەحوی لە زۆر جێی تردا هێمای بۆ کردووە.

لەلایەکی ترەوە مەحوی ئاگاداری بیروباوەڕی (مەنصوری حەلاج) بووە و لە عاستی دا ئەفەرمووێت:

بەحەق هەر حەق بەناحەق ناحەقم وتوە لە ڕۆژێ بووم[١٤]
وەکو مەنصور ئەگەر بیشمکوژن ناکەم لە حەق لادەم

یان ئەفەرمووێ:

هەتا حەق ناصیرە، هەر حەقمە مەنظور[١٥]
وەکو (مەنصور) ئەگەر بمکەن بەدارا

دیارە بەو جۆرە بەستنەوەی خۆی بەحەقەوە و لانەدان لەسەر وتنی حەق وە ناوهێنانی مەنصوری حەلاج لەو باسەدا دیارە هەر مەبەستی بەحەق زانینی مەنصورە و ئیتر چەند و چۆن ئەوانەش پێویستیان بەلێکۆڵینەوە و توێژینەوەی زۆر هەیە کە لێرەدا ئەو بوارەمان نییە کە زۆر لەسەری بڕۆین .

مەحوی لە شوێنێکی تردا دەفەرموێت:

قاتی پیاوە لەسەر ئەم ئەرزە دەبینی مەنصور[١٦]
بەسەری دارەوە، (ذا النون)ە لەبن زیندانا

لەو بەیتەشدا مەحوی بەشان و شکۆی حەلاج و (ذو النون)دا هەڵی داوە و ئەوانی بە مەرد و پیاوی مەیدانی پیاوەتی زانیوە چونکە بەبێ سڵەمینەوە لە پێناوی وتنی ڕاستی و بیری سۆفیگەرییەکەیاندا هەڵوێستیان بووە لە دەرئەنجامی خراپی ئەو هەڵوێستەشیان نەترساون، ئەوەبوو حەلاج سەری خۆی بۆ دانا و (ذو النون)ی میصریش کە ساڵی ٢٤٥ کۆچی وەفاتی کردووە ماوەیەکی زۆر لە زیندانی بەغدا توندکرا. بێگومان مەحوی ئەگەر لە بیروبۆچوونیان ئاگادار نەبووبێ هەڵوێستیانی هەڵنەئەسەنگاند و نەیئەنرخاندن و بەمەردی دانەئەنان.

هەروەها مـەحوی شـوێن پێی (رابعـة العـدوية)ی هەڵگرتووە کە یەکـێک بووە لە سـۆفـییـە گەورەکانی سەدەی دووەمی کۆچی لەبەسرە و بیرۆچکەی خۆشەویستی خوای خستۆتە مەیدانی سـۆفـیگەرییـیـەوە و وتوویەتی: «خـوایە ناتپـەرسـتم لە ترسی ئاگـر و لە ئارەزوومـەندێتی بەهەشتـەکەت بەڵام لە خۆشەویسـتیتا و لەبەر خاتری ڕووی پیرۆزی خۆتە بەندایەتیت ئەکەم. دووبارە ئەڵێت:

كلهم يعبدون من خوف نار(١٧)

ويرون النجـــاة حظاً جـــزيلا

أو لكي يسكنوا الجنان فيحظوا

بكؤوس ويشربوا السلسـبيـلا

أو يقيموا بين القصور جميعا

أنا لا ابتـــغي بحـــبي بديلا

دیارە (رابعـة العـدوية) نە لە ئاگـری دۆزەخ و نە لە خـۆشی بەهەشت بیـریکردۆتەوە ئەوەی مەبەستی ئەوە خۆشەویستی خوایە و ئەو خۆشەویستییە هیچ شتێک بەرامبەری نییە بێگومان لەم خـۆشـەویسـتی خـوایەدا زۆر شـاعیـری سۆفی تر ئەسپی خۆی بەچابووکی تیـادا تاوداوە، مەحویش ئەوەتا لەو مەیدانەدا ئەفەرموێت:

گـەر ئاگـری مـەحـەبیـەتی شک بەم لە دۆزەخـا(١٨)

ئەو دۆزەخـە بەهەشـتــمـە، جـەنەت دەکـەم حـەرام

مـەحـویش وەک (رابعـة العـدوية) و ئەمـثـالی ئەو مـەبەسـتی چوونە بەهەشت نەبووە لە خـواپەرسـتـیـیـەکـەیدا هەروەک چۆن لە ئاگری دۆزەخیـشی نەترساوە وە لەوە زیاتریش ئەگـەر خۆشـەویسـتی خوای لەناو دۆزەخیـشـدا چنگیـر ببێ ئەو دۆزەخـە هەڵدەبژێرێ و بە بەهەشـتی ناگۆڕێتەوە و بەڵکو هەر بەهەشت لە خۆشی حەرام دەکات.

جارێکی تریش هەر لە بواری خۆشەویستی خوادا ڕووبەڕووی زاهید ئەدوێت و پێی ئەڵێت:

کـە ئێـــمـە چوونە جـەننەتمان بەتۆ دا(١٩)

لە ئێـــمـــە لادە زاهیـــد ئێـــمـــە هەرچین

لەم بەیتەشدا مەحوی بیروباسی لای بەهەشت نییە و ناشیەوێت و هەوڵ و هەڵپەشی بۆ ناکات بۆیە بەزاهید ئەڵێت: بەهەشت بۆ تۆ، تۆ هەڵپەت بۆ بەهەشتە و ئێمە بۆ شتێکی تر بڕۆ زاهید تۆ پاداشتی بەرامبەری زوهد و خواپەرستییەکەت کە بەهەشتە وەری بگرە ئێمە کڕین و فرۆشتن لەگەڵ خوادا ناکەین ناپەرستین بۆ ئەوەی بەرامبەر تاکی تەرازووی پەرستنەکەی بەهەشـتـمان بداتێ چونکە خۆشەویستیمان بۆ خوا بێ بەرامبەرە، لێرەدا بەجوان و شیاوی ئەزانم حیوارێک بگێڕمەوە لە نێوانی ئافرەتێکی سۆفی خواپەرست لەگەڵ کوڕێکی (حبان بن هلال)دا.

(ئافرەتەکە ڕووی کردە کوڕەکە و وتی: بۆم هەیە پرسیارێکتان لێ بکەم.

وتیان: بپرسە ئەوەی ئەتەوێت.

ئافرەتەکە وتی: بەخشندەیی چییە بەلاتانەوە.

وتیان: بەخشین و پێشخستنی بەرژەوەندی خەڵکە بەسەرخۆدا.

ئافرەتەکە وتی: ئەوە بەخشندەییە لە دونیادا ئەی لەدینا چییە؟

وتیان: ئەوەیە خواپەرستیت و گیانت لە پێناویدا دابنێیت بەویستی خۆت و حەزی خۆت.

ئافرەتەکە وتی: پاداشتان ئەوێت؟

وتیان: بەڵێ.

ئافرەتەکە وتی: بۆ؟

وتیان: خوا پەیمانی داوە بەرامبەر بەیەک چاکە دەقات پاداشتە.

ئافرەتەکە وتی: پەنا بە خوا ئێوە بەرامبەر چاکەیەک دەقات پاداشتان بدرێتەوە ئەوە بەبەخشندەیی دەزانن.

وتیان: ئەی بەخشندەیی لای تۆ چییە؟

وتی: بەخشندەیی ئەوەیە کە ئارەزوو خۆشیتان لە پەرستنی خوادا دەست بکەوێت بێ بیرکردنەوە لە پاداشت، شەرم ناکەن لەوەی لە کاتێکدا خوا لە دڵی ئێوەدا ئاگای لە هەموو ویست و ئارەزوویەکتانە ئێوە لە دڵتانا چاوەڕوانی بەرامبەر خواپەرستییەکەتان بکەن ئەوە شتێکی ناشیرینە لە دونیادا).(٢٠)

هەو لە بوارێکی تر و لە مەیدانی جێ پێ هەڵگرتنی گەورەپیاوانی سۆفیگەریدا ئەمثالی «إبن عربي» کە ئەڵێت: «إن اللّه سبحانه وتعالى يتجلى أعظم مايتجلى في صورة المرأه»(٢١)

ئەوەتا (ابن الفارض) شاعیری سۆفی سەدەی شەشەمی کۆچی بەئاشکرا و بێ هیچ تەمومژێک ئەڵێت:

وتظهر للعشاق في كل مظهر
من اللبس في أشكال حسن بديعة(٢٢)
ففي مرة لبنى وأخرى بثينة
وآونة تدعى بعزة عزَّت
ولسنَ سواها لا ولاكنَّ غيرهاَ
وما إن لها في حسنها من شريكة

مەحویش هەر وەک ئەوان و لەو بوارەدا کینایەی خوای بەئافرەت کردووە و دەڵێت:

ئەوا لەیلا بەڕۆژی حەشر ئەدا وادەی لیقا «مەحوی»(٢٣)

هەتا قامی قیامەت، ئاه و واوەیلا نەکەم چیبکەم!

بێگومان خوا مژدەی بینینی خۆی ئەدا بەئەهلی ئیمان لە ڕۆژی قیامەتدا مەحویش خۆی بەشایستەی ئەو بینینە ئەزانێ بۆیە ئەڵێت: لەیلا کە کینایەیە بەخوا ئەو وادەی بینین و پێگەیشتنەی بەئێمە داوە بەڵام واوەیلا تا ڕۆژی قیامەت مەگەر ئێمە تا پێگەیشتنی ئەو بینین و پێگەیشتنە هەر شین و شەپۆڕ بکەین، لە شوێنێکی تریشدا هەر ئەفەرموێت:

بەدوویا ویڵم و ئەشکم دەپرسێ(٢٤)

لەهەر دار و دیارێ (أيْنَ سَلمْاك)

سەلما لە ئەدەبی عەرەبیدا کینایەیە بۆ خۆشەویست ئیتر خۆشەویستەکە ناوی هەرچی بێت هەروەک چۆن شیرین یا لەیلا لە ئەدەبی کوردیدا کینایەیە بۆ خۆشەویست، بۆیە مەحویش وێڵ و سەرگەردانی خۆشەویستەکەیەتی بەناوی سەلماوە کە کینایەیە بۆ خوا ئەیەوێت بەڕووی شاد بێت وە بەدوای ئەو ڕاستییەدا ئەگەڕێ و ئەیەوێت بگاتە (حق اليقين) بۆیە ئەگەڕێ و ئەپرسێ لە داروبەرد و هەموو شتێک کە پێی بگات بۆ ئەوەی بە سەلما شاد بێت لە شوێنی تریشدا مەحوی کینایەی خوای کردووە بەناوی ئافرەتەوە کە ئێمە لێرەدا لەوە زیاتر بواری لێ دوانمان نییە ئەوەندەی پێویستە بیلێین ئەوەیە لەم بوارەشدا هەر لە ڕوانگەی (وحدة الوجود)ەوە سۆفییەکان ئەو بۆچوونەیان هەیە.

بەڕاستی ئەمەی ئێمە لەسەر ڕووی ئەم چەند کاغەزە نووسیومانە مشتێکە لە خەروارێک باس و لێکۆڵینەوە و توێژینەوە لە شیعرەکانی مەحوی زۆر زۆر بیر و کات و زانیاری ئەوێت لە بواری بیری سۆفیگەری و سۆفییە گەورەکاندا هیوام وایە بەم چەند پەڕەیە توانیبێتم تیشکێکی تازەم بەکەمی خستبێتە سەر ژیانی سۆفیگەری مەحوی و ڕێچکەیەکم خۆش کردبێت بۆ کەسانی تر لەو بوارەدا بەهیوای قبوڵ کردنی.

نەمری بۆ گیانی مەحوی و زیاتر هەوڵدان لە پێناوی زیندووکردنەوە و لێکدانەوەی ڕاست و پێویست بۆ شیعری شاعیرانی گەورەی میللەتەکەمان کە لە پلە و پایە و مەزنیدا هیچ کەمتر نییە لە شاعیرانی تری میللەتانی زیندوو لە جیهاندا.

ئیتر سەرکەوتنتان دروشممە

سلێمانی/ زانکۆی سلێمانی

کۆلێجی زمان/ بەشی عەرەبی

پەراوێزەکان:

(١) مەبەستمان ابن الفارضة کە لەقەبەکەی (سلطان العاشقين).

(٢) ئەمانەوێت لەقەبی (سلطان الشعراء) بدەین بە مەحوی.

(٣) ڕەنووک: واتە ئاوێنە

(٤) شرح ديوان (إبن الفارض) مطبعة الأزهرية مصر ج١ ص٧.
(٥) ديوانی مەحوی ل٣١٨.
(٦) هەمان سەرچاوە ل٣٦١.
(٧) الفتوحات المكيه ج٢، ٦٠٤
(٨) فصوص الحَكَم أبو العلا العفيفي ص٢٥.
(٩) ديوانی مەحوی ل١١٣
(١٠) هەمان سەرچاوە ل١٥٧.
(١١) هەمان سەرچاوە ل٣١٣.
(١٢) هەمان سەرچاوە ل١٢٤.
(١٣)(ابن عربي) حياته و مذهبه ترجمة عبدالرحمن بدوي.
(١٤) ديوانی مەحوی ل٢٢٧.
(١٥) هەمان سەرچاوە ل٨.
(١٦) هەمان سەرچاوە ل٣٤.
(١٧) حقائق عن التصوف عبدالقادر عيسى ص٢٨٥.
(١٨) ديوانی مەحوی ل٢١٣.
(١٩) هەمان سەرچاوە ل٢٤١.
(٢٠) (ابن عربي) حياته و مذهبه أثنين بلاثيوس ترجمة عبدالرحمن بدوي ص٢٤٩
(٢١) التصوف جدلية وإنتماء أحمد علي حسن ص٣٦.
(٢٢) ديوان إبن الفارض د. ابراهيم السامرائي ص٣٩.
(٢٣) ديوانی مەحوی ل٢٣٣.
(٢٤) هەمان سەرچاوە ل١٨٥.

بەدەم مەوجی خوێنی ئەشکەوەم

بەدەم مــەوجی خــوێنی ئەشکەوەم، بڕوانە چۆنم بۆت!
دەروونم کـەیلی زووخی دەرد و غـەم، بڕوانە چۆنم بۆت!
ڕەقیبی سەگ حەزی بوو، کوشـتمت، سەیری کە چۆنی بۆم
دوعـا بۆ دەست و تێـغت مـن دەکـەم، بڕوانە چۆنم بۆت!
بەغــدداری نەوەک ناوت بەرن، بم ئەنجنی، قــەت مـن
شکاتی جــەوری تۆ بەرکــەس دەبم؟ بڕوانە چۆنم بۆت!
هەناســەی ئاگــرینم بردەوەبەر، تا دەروونم ســـووت
بەناڵە تا دڵت ســەخــڵــەت نەدەم، بڕوانە چۆنم بۆت!
بیــانوو بگرە، شـێـوەی خـۆت بشـێـوێنە بەمن کـوشتن
وەهـا چـاوی بـەدت لـێ لادەدەم، بـڕوانـە چـۆنم بـۆت!
بەئاوی گـریە هەردەم ناوی چاوم شـشــتووە، نەک جـێت
بەخوێن ئاغـوشـتـەبێ، تۆ، چاوەکـەم، بڕوانە چۆنم بۆت!
غـەمی خۆشی نییە «مەحوی» لە دڵیا، هەر غـەمی تۆیە
لە عـەشـقـتـدا دەکـەم غـەم بۆ بەغـەم، بڕوانە چۆنم بۆت!

مەحوی

وێنەی شیعریی لە هۆنراوەکانی (مەحوی)دا

نووسینی: کەریم شارەزا

پێشەکی

وێنەی شیعریی هونەرێکی ڕەوانبێژیی ئەدەبییە، لە بارەی بێ ئاگایی لەلای شاعیری داهێنەر دەخولقێ و دەبێتە مایەی جوانکاریی لە هۆنراوەکانیدا و بەزۆری وێنەیەکی ڕوونبێژییە و لە ڕێگەی لێکچواندن و ئاوەڵواتا (خوازە) و (خواستن) وەیا لە ڕێگەی وەسفکردن و پێکەوەنانی هونەری درکە (کینایە)وە دروست دەبێ و تام و چێژێکی تایبەتی دەدات بەگوێگر و خوێنەری شیعرەکان. چونکە کاردەکەنە سەر هەست و سۆز و ئەندێشەیان و تام و چێژێکی خۆشیان لێ وەردەگرن.

خولقانی وێنەی شیعری لە هۆنراوەی شاعیراندا، سەردەمی کۆن و نوێی بۆ نییە، چونکە لەگەڵ پەیدابوونی شیعر، وێنەی شیعریشی لەگەڵدا خولقاوە، بەبێ ئەوەی شاعیر ئاگاداری بێ وەیا مەبەستی خولقاندنی وێنەکانی بێت، واتە: لەباری بێ ئاگایی شاعیر دروست دەبێ و، وا دەبێ وێنەیەکی زۆر جوان و گەش و گوڵ لە شیعری شاعیرێکی کۆندا خولقابێ، لەوانەیە گەلێک گەشتر بێ لە وێنەی شیعری لەلای شاعیرێکی نوێدا و، ئەم دیاردەی وێنەی شیعریش، ڕەخنەگرانی ئەدەبی ڕۆژئاوا پتر لە دوو سەد و پەنجا ساڵە کەوتوونەتە سەر لێکۆڵینەوەی و، لە سەدەکانی شازدەم و حەڤدەم دا ئەو ڕەخنەگر و شیعر ناسانە لەو باوەڕە دابوون کە وێنەی شیعری تەنها بۆ ڕازاندنەوەی هۆنراوەی شاعیرە و بەس، کەچی لەم سەردەمەماندا، ئەو وێنەیە بووەتە بەشێکی هەرە گرنگ لە هۆنراوەدا و دەشێ ناوی بنێین دڵی تاقیکردنەوەی ئەدەبیی شاعیر. لە ئەدەبی کوردیشماندا وا بیست سی ساڵێکە لێکۆڵەرەوە و ڕەخنەگرانمان ئاوڕیان لە وێنەی شیعری داوەتەوە و هەندێ لێکۆڵینەوەی شیاویان لەسەر دەسنیشان کردن و شیکردنەوەی ئەو هونەرە ناسکە لە شیعری شاعیرانی کورددا کردووە. ئێمەش لێرەدا دەمانەوێ ئەم دیاردە ئەدەبی و ڕوانبێژییە لەناو هەیکەلی شیعرەکانی شاعیرانی مەزنی کورد مەحوی دەسنیشان بکەین و نموونەی گەش و زیندوویان لێ هەڵبژێرن و بەپێی توانا تیشکی شیکردنەوەیان بخەینە سەر و لە چۆنیەتی دروست بوون و جۆرەکانی ئەو وێنانەوە بدوێین و، بزانین بەچ هەستێک لە هەستەکانی ئادەمیزاد وەردەگیرێن و لەگەڵیاندا دەگونجێن.

پەیوەندیی لە نێوان شیعر و وێنەدا

لەسەردەمێکی زۆر کۆنەوە شاعیر و هونەرمەندان و زانایانی جیهان بیریان بۆ ئەوە چووە کە

شیعر دانان و وێنەکێشان، بەتایبەتی شیعری وەسف پەیوەندییەکی هونەرییان لە نێواندا هەیە. یەک لەوانە شاعیری مەزنی گریک (یۆنانی کۆن) سیمۆنیدس (٥٥٦-٤٦٨)ی پێش زایین، گوتوویەتی: «وێنە شیعرێکی بەهێڵ کێشراوە و شیعریش وێنەیەکە بەوشە و بەدەنگودوو دەردەبڕێ»(١).

لە نووسەر و ڕەخنەگرە مەزنەکانی عەرەبی سەردەمی عەبباسییەکانیش، یەکێکی زانای وەک (ئەلجاحز)کە لە نێوانی سالآنی (٧٧٥-٨٦٨)ی زایینیدا ژیاوە، لە کتێبەکەی (ئەلحەیەوان)یدا، لە بارەی پەیوەندی نێوان شیعر و وێنەوە گوتوویەتی «شیعر دارشتنێکی تایبەتییە و جۆرێکە لە وێنەکێشان»(٢).

شاعیر و ڕەخنەگری ڕۆمانسی ئینگلیزیش سەمۆئێل کولرێدج (١٧٧١-١٨٣٤) لە بارەی پەیوەندیی شیعر بەوێنەوە دواوە و گوتوویەتی : «شیعر جۆرە وێنەکێشانێکە بەوشە ئەنجام دەدرێ، بەمەرجێک پڕ هەست و سۆز بێت»(٣). وەک دەبینین ئەم ڕەخنەگرە نوێکارە مەزنەش شیعر بەجۆرێک لە وێنەکێشان دادەنێ، بەمەرجێ پڕ هەست و سۆز بێت.

وێنەی شیعریی و چۆنیەتی دروست بوونی

وێنەی شیعریی لە سادەترین پێناسەی دا بریتییە لە: «وێنەیەکی هونەریی بەوشە کێشراو»(٤). بەڵام کاتێک کە لە چەمک و ئەرکی ئەو وێنەیە لەناو هەیکەلی شیعریدا ورد دەبینەوە، هەست دەکەین ئەم پێناسەیە گەلێک سادە و ناتەواوە، چونکە لە دەوری سۆز و ئەندێشەی شاعیرەوە نادوێ کە هەوێنی دروستبوونی ئەو هونەرەن و دەبێ ئاماژەش بۆ ئەوە بکرێت کە ئەو وێنە هونەرییە لە ڕێگەی وەسف و لێکچواندن و ئاوەڵواتا (خوازە) و (خواستن) و درکە (کینایە)وە لەباری بێ ئاگایی لەناو شیعری شاعیری داهێنەردا دەخوڵقێ و(٥)، وەک کارێکی هونەریی ناسک پێشکەش بەخوێنەر و گوێگری شیعر دەکرێت. هەندێ لە زانایان لە سەردەمێکی کۆنەوە لەو باوەڕە دابوون کە وێنەی شیعریی زادەی هونەری ئاوەڵواتا (خوازە) و (خواستن)ە و دەوری ئەو هونەرەیان لە خوڵقاندنی شیعری پتەودا دەرخستووە، یەکێک لەوانە فەیلەسووفی مەزنی گریک ئەرەستۆ (٣٨٤-٣٢٢ پ.ز) بووە و گوتوویەتی: «کاری گرنگ ئەوەیە بزانین شاعیر تا چ ڕادەیەک زاڵە بەسەر بەکارهێنانی هونەری (خوازە): (المجاز) لە شیعرەکانیدا و بەڕەسەنایەتیەکەی حوکم لەسەر شاعیر بدەین و بزانین ئایا سەرکەوتنی لە خوڵقاندنی شیعرەکەی وەدەست هێناوە یان نا؟»(٦).

ڕەخنەگری کوردیش دوکتۆر کامیل حەسەن بەسیر (١٩٣٣-١٩٨٧) لە بارەی دەوری سۆز و ئەندێشە و (خوازە) لە خوڵقاندنی وێنەی شیعری و هەیکەلی هۆنراوەدا دەڵێ: «نابێ دەوری هەست و سۆز لەپاڵ ئەندێشەدا لەبیر بکەین کە هێزێکن لە هێزەکانی هۆشمەندیی ئادەمیزادی هونەرمەند و کارگەی خوڵقاندنی ئاوەڵواتا (خوازە)ن لە مەڵبەندی تۆمارکردنی واتاکانی وشە لە

مێشکدا، چونکە ئەندێشە هەروەک لە جیهانی ڕەخنەسازیدا چەسپاوە، هۆی لە دایکبوونی وێنەی ڕوون و هێنانەوەی ئەو وێنە بینراوانەیە»(٧).

جۆرەکانی وێنەی شیعریی و چۆنیەتی وەرگرتنیان

وێنەی شیعریی دوو جۆری سەرەکی هەیە، وێنەی چەسپاو و وێنەی جووڵاو، جۆری یەکەمی دەتوانین لەیەک وێنە یان تابلۆیەکدا بیکەین بەوێنەیەکی هونەریی، چونکە لە یەک باردایە و گۆڕانکاریی تێدا نییە و جۆری دووەمیشی دەبێ لە چەند بارێکدا وێنەی بکێشین و لە چەند تابلۆیەکدا دایبڕێژین. لە هەردوو باریشدا دەبێ ئەو وێنانە هەست و سۆز و ئەندێشەی وەرگر (واتە: بینەر و خوێنەر) ڕابکێشن. جۆری چەسپاو فرمانی ڕستەکەی ڕابوردووە و جۆری جووڵاویش فرمانەکەی بەزۆری ڕانەبردوو و بەردەوامییە.

بۆ وەرگرتنیشیان، ئەگەر وێنەکە پەیوەندیی بەڕەنگ و دیمەن و ڕووناکی و تاریکییەوە هەبێ ئەوا بەهەستی بینین واتە بەچاو وەردەگیرێ و ئەگەر لە دەنگ و ئاوازەوە دوا ئەوا بەهەستی بیستن واتە: بەگوێ وەردەگیرێ و گەر لە بۆن و بەرامەشەوە دوا ئەوا بەهەستی بۆن کردن وەردەگیرێ گەر لە تام و چێژیشەوە دوا ئەوا بەچێژە هەست دەرکی پێ دەکرێ و خۆ ئەگەر لە نەرم و نۆڵی و ڕەقی و سەختی و توند و تۆڵیشەوە دوا ئەوا بەهەستی جەستەیی وەردەگیرێ و، ئێستاش دەکەوینە سەر دەسنیشان کردنی وێنەی پتەوی شیعریی لە هۆنراوەکانی شاعیری مەزنی کورد (مەحوی)ی لووتکە تاکو بزانین چۆن ئەو وێنانەی خوڵقاندووە و چ جۆرێکن و چۆن و بەچ هەستێک وەردەگیرێن:

وێنەی شیعریی لە هۆنراوەکانی مەحویدا

مەحوی (١٨٣١-١٩٠٦) لە شاعیرە مەزنەکانی کوردە و یەکێکە لە چڵە پۆپەکانی ڕێبازی شیعری کلاسیکی کوردیمان، شاعیرێکی وردەکار و شێوە پتەوە. ڕوخساری هۆنراوەکانی بەتەواوی لەگەڵ ناوەڕۆکە پتەوەکانیدا کاریان لێک کردووە و لەگەڵ یەکتریدا جۆشاون و بوونەتە زادەی تاقیکردنەوەیەکی ئەدەبی کلاسیکی نەتەوەییمان و، زۆربەی هۆنراوەکانی بەفەلسەفەی تەصەووفی نەقشبەندیی ئاودراون، مەبەستیشی لە شیعردانانیدا بەکارهێنانی کێش و سەروای پتەو نەبووە، ئەوەندەی بەدوای ناوەڕۆکی بەهێزدا گەڕاوە و هەر هۆنراوەیەکی دایناوە کردوویەتی بە تاقیکردنەوەیەکی تازە بۆ داهێنانی هۆنراوەی پتەوتر و نوێتر و بەبێ ئاگاداری لە چۆنیەتی دروستبوونی شیعرەکانی. وێنەی جوان و پتەوی شیعری لەناو پێچ و لۆچی چەمکی شیعرەکانیدا خوڵقاون و بەچاکی هەست و سۆز و ئەندێشەی خوێنەر و گوێگری شیعرەکانی دەوروژێنێ و وێنەکانی لەناو هۆنراوەدا وەکو زنجیرەیەک ئاوێنەی ڕوون لە گۆشە جیاجیاکانی هۆنراوەکانیدا دادەنێ، تاکو جوانی بابەتەکانیان بنوێنن و شاعیری هونەرمەندیشمان وێنە شیعرییەکانی بەرزیی و ژیانی هۆنراوەکانی دەنوێنن.

ئەگەر بەوردی بەدوای هەڵبژاردنی وێنەی شیعریی چەسپاو و جوڵاو لەناو هۆنراوە بەپێزەکانی شاعیری مەزنمان مەحویدا بگەڕێین، بێگومان بەسەدان وێنەی گەش و گۆڵی شیعریمان دێتە دەست. بەڵام لەبەر کەمیی ماوەی پێشکەشکردنی لێکۆڵینەوەکەمان، تەنیا چەپکێک لەو وێنانە دەخەینە ڕوو و کەمێک تیشکی شیکردنەوەیان دەخەینە سەر و بەپێی ئەو وتەیەی کە دەڵێ: «مشتێک نموونەی خەروارێکە» بەوەندە نموونەیە دەوەستین و گوڵبژێرێکیان لێ دەخەینە بەرباس و لێکۆڵینەوەیەکی کورت و خێرا:

١- شاعیر لە هۆنراوەیەکیدا کە لەلاپەڕە «١٣»ی دیوانەکەیدا بڵاوکراوەتەوە(٨) لە ڕێگەی هونەری لێکچوواندنەوە دوو وێنەی شیعریی جوانی بۆ خولقاندووین، هەروەک لە دێڕی یەکەمی دەڵێ:

ئەرێ دڵ بێ شەرابی لەعلی ڕەنگت لە گوڵ چبکا ؟
کە جیلوەی گوڵ لە گوڵشەندا نەبێ بولبول لە چڵ چبکا ؟
ل: ١٣

مەحوی شاعیری وردەکار لە نیوە دێڕی یەکەمی شیعرەکەیدا دڵی بەهەنگ چوواندووە و ڕووی یاریشی بەگوڵ و، ماچی لێوی ئەو یارە شۆخەیشی بەمژینی شیلەی گوڵ، بەگوڵ چوواندووە و(٩)، بەهۆنەری لێکچوواندنەوە وێنەیەکی شیعری ناسکی خولقاندووە و، لە نیوە دێڕی دووەمیشیدا دڵی خۆی بەبولبول چوواندووە و باڵای یارە خۆشەویستەکەیشی بەچڵی داری گوڵ و ڕووی ئەو یارەی بەگوڵ داناوە و لەمەش وێنەیەکی جوان و گەشی پێکەوە ناوە و، هەردوو وێنەکەیشی لە جۆری چەسپاون و بەهەستی بینین وەردەگیرێن.

٢- شاعیر لە دێڕێکی دیکەی هەمان هۆنراوەیدا، لە ڕێگەی لێکچوواندن و وەسفەوە وێنەیەکی جوان و گەش و ڕازاوەی بۆ داڕشتووین و دەڵێ:

چ حاجەت نەرگسی مەستت بکەم وەصفی بەمەخمووری
کە چاوێ سورمەکێشراوی خودایی بێ لە کل چبکا ؟!
ل:١٥

مەحوی هونەرمەندانە چاوی یاری نازداری بەنێرگز چوواندووە و وەسفێکی هونەریی وای دەکات کە ئەو چاوە نەرگزییە خۆی مەستە و پێی ناوێ پێی بڵێین سەرخۆشە و کاتێک کە ئەو چاوە ڕەشەی ئەو شۆخە لە خواوە کلدراو بێ پێی ناوێ کلی دەسکردی تێ بکرێ و بەم جۆرە ئەو وێنە شیعرییەمان بۆ دەخولقێنێ و وێنەکەش لە جۆری چەسپاوە و بەهەستی بینین وەردەگیرێ.

٣- شاعیر لە دێڕێکی هەر ئەو هۆنراوەیەیدا، لە ڕێگەی پێکەوەنانی هونەری (خواستن) وێنەیەکی جوانی شیعریمان لەباری بێ ئاگایی بۆ دەخولقێنێ و دەڵێ:

له هەر جێیە هەڵێ خورشیدی عیشقی گوڵ ڕوخان «مەحوی»
ئەگەر عەقڵی ببێ لەو جێگە ئاونگی عەقڵ چبکا ؟!
ل: ١٦

لە نیوە دێڕی یەکەمی شیعرەکەیدا شاعیری هونەرمەندمان عیشق بەڕۆژ دەچوێنێ و عەقڵیش لە نیوە دێڕی دووەمیدا بەشەونمی سەردەمی شەو دەچوێنێ کە لەسەر ڕووی گیا و گوڵ دەنیشێ. ئنجا لە هەڵاتنی ڕۆژی عیشقی کچی جوانی ڕوومەت وەک گوڵ، هونەری خواستن پێکەوەدەنێ و، مامڵەت کردن لەگەڵ ئاونگدا وەک کەسێکی ئاقڵ ئەمەشیان هونەری خواستنێکی دیکەیە، لەمانە تابلۆیەکی هونەری چەند وێنەییمان بۆ دەخوڵقێنێ و هەمووشیان وێنەی چەسپاون و بەهەستی بینین وەردەگیرێن.

٤- شاعیر لە هۆنراوەیەکی دیکەیدا دیسان لە ڕێگەی پێکەوەنانی هونەری (خواستن)ەوە، وێنەیەکی شیعریمان بۆ دەخوڵقێنێ و لە دێڕێکیدا ئەمەی کردووە و دەڵێ:

غونچە دەمی لە باسی تۆوە دەدا، سەبا
مشتێکی دا لە دەمی، دەم قسەی زلی شکا ؟!
ل:٢١

مەحوی کە دەڵێ: «غونچە دەمی لە باسی تۆوە دەدا» لەم دەربڕینە ناسکە ڕوونبێژییەیدا، هونەری (خواستن)ی پێکەوەناوە و چووە غونچەی وەک کەسێکی ئاقڵ و هوشیار داناوە و لە باسی یارە شۆخەکەیەوە دەدوێ و لە هەنگاوێکی دیکەیدا کە دەڵێ: «سەبا مشتێکی دا لە دەمی» دیسان هونەری (خواستن)ی پێکەوە ناوە، بەوەی کە باسی بای سەبا وەک کەسی ئاقڵ دەکات و مشتێک لە دەمی غونچە دەدا دەیپێشکوێنێ. لە هەنگاوی سێیەمیشی کە دەڵێ:«دەم قسەی زلی شکا» دیسان وەک کەسی ئاقڵ مامڵەتی لەگەڵ (دەم)دا کردووە و قسە زلەکانی پێ شکاندووە و لەم سێ هونەرەی خواستندا سێ وێنەی شیعری یەک لەدوای یەکی بۆ خوڵقاندووین و بەهەر سێکیان تابلۆیەکی هونەریی پێکەوەناوە و بەهەستەکانی بینین و بیستن وەردەگیرێن و لە جۆری وێنەی چەسپاون.

٥- لە هۆنراوەیەکی دیکەیدا، لە ڕێگەی لێکچواندنی جوان و ناسکەوە وێنەیەکی گەش و گۆڵی شیعری ناسکمان بۆ دەکێشێ و لە دێڕە شیعرەکەیدا دەڵێ:

وەک بولبول ئەو دڵە بەگوڵی ڕوو کە ڕوو دەکا
پەروانەیە زیارەتی شەمع ئارەزوو دەکا!!
ل:٢٥

شاعیر دڵ بەبولبول دەچوێنێ کە ڕوودەکاتە گوڵ و لەهەنگاوی دووەمی دارشتنی دێڕە

شیعرەکەیشیدا، دڵ بەو پەروانەیە دەچوێنێ کە ڕوو دەکاتە گڕی ڕووناکی مۆم و بەمەش وێنەیەکی گەش و گۆڵی شیعریمان بۆ دەکێشێ و بەجوانترین شێوە پێشکەشمان دەکات و جۆری وێنەکەیشی جووڵاوە، چونکە گۆڕانکاریی دیمەنی تێدایە و فرمانی ڕستەکانی ڕانەبوردوون و بەهەستی بینین وەردەگیرێن.

٦- لە هۆنراوەیەکی دیکەیدا و لە دێڕە شیعرێکی جوان و ناسکی، لە ڕێگەی پێکەوەنانی هونەری (خواستن) و (لێکچوواندن)ەوە. وێنەیەکی شیعریمان بۆ دەخولقێنێ و بابزانین چۆن دروستی کردووە و لە چ جۆرێکدا خۆی دەنوێنێ؟

کە دڵ دەتوێتەوە بۆ تۆ، دەکەی ئەو ڕۆژە تۆ بڕوا

کە خۆ دەرخەی وەکو خۆر، دڵ وەکو شەونم لەخۆ بڕوا

ل:٣٥

شاعیر مەبەستی ئەوەیە بەیارە شۆخەکەی بڵێ: «ئەو ڕۆژەی کە دڵم دەتوێتەوە بۆ تۆ، باوەڕ دەکەی کەوا هەر کاتێ تۆ ڕووی وەک ڕۆژ جوانت دەرخست دڵم وەک شەونم کە لەبەر گەرمایی خۆردا خۆی ڕاناگرێ و، لەخۆیەوە دەڕوا و لەناو دەچێ»(١٠)، لە توانەوەی دڵ، هونەری (خواستن)ی دروستکردووە و لەخۆ دەرخستنی یارەکەیشی وەک ڕۆژی ڕووناک و لێکچواندنی دڵ بە شەونم کە بەرامبەر بەڕۆژە لەناو دەچێ، وێنەیەکی جوانی شیعریی بۆ خولقاندووین و وێنەکەش لە جۆری جووڵاوە و بەهەستی بینین وەردەگیرێ.

٧- لە لاپەڕە «٥٩»ی دیوانەکەیدا و لە دێڕە شیعرێکی بەبیری فەلسەفی ئاودراو، لە ڕێگەی هونەری لێکچوواندن و (خواستن)ەوە وێنەیەکی گەش و گۆڵی شیعریی بۆ خولقاندووین و دەڵێ:

عەنبەری سارا وتم زوڵفی، نەباتی میسری لێو

زوڵفی ئاڵۆزا، وتی لێوی کە ناوی من نەبات!!

ل: ٥٩

شاعیر بەهەستی ناسکی و پێکەوەنانی هونەری لێکچوواندنی بۆنی زوڵفی یاری شۆخ و شەنگ بەبۆنی خۆشی عەنبەر و لێویشی بەشەکری (نەبات)ی وڵاتی میسر و، لە بەدەنگهاتنی ئەو لێوەی بەوەی کە ناوی نەهێنی، هونەری خواستنی پێکەوە ناوە و لە دروستکردنی ئەو هونەرانە لەناو دێڕە شیعرەکەیدا جوانترین وێنەی چەسپاوی پێکەوەناوە و بەهەستەکانی بۆنکردن و چەشتنەوە وەرەگیرێ و لە نێوان هەردوو وشەی (نەبات)یش ڕەگەزدۆزی تەواوی پێکەوەناوە و کارێکی هونەریی سەرکەوتووی خولقاندووە.

٨- لە دێڕە شیعرێکی نێو هۆنراوەیەکی دیکەیدا، لە ڕێگەی پێکەوەنانی هونەری (خواستن) و (لێکچوواندن)ەوە، وێنەیەکی گەش و گۆڵی شیعریی بۆ کێشاوین و دەڵێ:

خـەرامی ناز ئەگـەر هێنایە لەنجـە سـەروی مـەوزوونت،
وەکـو لەیلا لـەسـەر ڕێ پرسـشێ کـە حـاڵی مـەجنوونت!!

ل:٧٤

خـەرام کـردەوەیەکـە کـە لە ڕووی نازەوە بکرێ و کـینایەیە لە ڕۆیشـتنی بەناز و، لە پێکەوە هونەری خـواستن لە دەربڕینی (هێنانە لەنجـەی سـەروو) و لە لێکچـواندنی ئەو یارە جـوانە بە(لەیلا)ی خۆشەویستی (مەجنوون)، وێنەیەکی شیعری جولاّوی بۆ خولّقاندووین، چونکە لەنجەی سەروو جووڵە و گۆڕانی باری دیمەنەکەی تێدایە و بەهەستی بینین وەردەگیرێ.

٩- لە دێڕە شـیـعـرێکی دیکەی هەمـان هۆنراوەیدا، لە ڕێگەی خـواستن و وەسـفـەوە وێنەیەکی دیکەمان بۆ دەکێشێ و دەڵێ:

دەترسم گـەردی خـوێنی من لە شیـشـەی گـەردنت نیـشێ
وەگەرنا، غـەم نییـە بمرم لە حـەسرەت لێوی مـەیگوونت!

ل:٧٤

شـاعـیـر لە نیـشـتنی گـەردی خـوێنی خـۆی لە شـووشـەی گـەردەنی یـارە شـۆخـەکـەی هونەری (خـواستن)ی پێکەوە ناوە و لە وەسـفی لێـوە سـوورەکـانی ئەو یارەیشی بەڕەنگی (شـەراب) وێنەیەکی جوولاّوی شیعریمان بۆ دەکێشێ و بەهەستی بینین وەردەگیرێ و تێکەڵ بەهەست و سۆز و ئەندێشەی گوێگر و خوێنەری شیعرەکە دەبێ.

١٠- لە دێڕە شـیـعـرێکی هۆنراوەیەکـیدا لە ڕێگەی لێکچـواندن و وەسـفکردنێکی جـوان و ناسکی خەت و خاڵی ئافرەتی شۆخەوە، وێنەیەکی گەش و گۆڵی شیعریمان بۆ دەکێشێ و دەڵێ:

دەمت چی؟ پڕ لە دوڕ، دورجـێکی یاقـووت!
نیـشـانەی مـۆری چی؟ خـەططێکی زمـڕووت!!

ل:٨٠

شـاعـیـر لە لێکچـواندنی دەمی یار بە دورج (واتە سندوقی بچکۆڵەی خـشڵی ئافـرەت) کـە ڕەنگی یاقـووتی بێ و پڕ بێ لە دوڕ و مـرواری کـە ددانەکـانیـەتی و، گـەندەمـووی لێـوی ئەو نازدارەش بووەتە خەتێکی جوان و بەهاداری وەک گەوهەری زمڕووت. بەمانەش وێنەیەکی جوانی شیعریی بۆ داڕشتووین و لە جۆری چەسپاوە و بەهەستی بینین وەردەگیرێ.

١١- شـاعـیـر لە دێڕێکی دیکەی هەمـان هۆنراوەیدا لە ڕێگەی لێکچـواندنەوە، وێنەیەکی گەشی دیکەی بۆ خولّقاندووین و دەڵێ:

بەگـریـانم وەکـو گـوڵ پێکەنی یار،
لە باغی من بەبارش غـونچـە پشکووت!

ل:٨٠

بەلێکچـوواندنی پێکەنینی یار بەو گوڵەی کە بەباران دەپشکوێ و لێکچـوواندنی گـریانی مـرۆڤ بەرێژنەی باران، وێنەیەکی جـوانی شـیـعـریمان بۆ پێکەوە دەنێ و وێنەکـەیشی لە جـۆری چەسپاوە و بەهەستی بینین وەردەگیرێ.

١٢- لە دێڕە شـیـعـرێکی هۆنراوەیەکی دیکەیدا، شـاعـیـر لە ڕێگەی لێکچـوواندن و (خواستن)ەوە، وێنەیەکی جوانی شیعریمان بۆ دەخوڵقێنێ و با بزانین چی گوتووە:

بەجـیلوەی ئەو، وەکـو شـەونم، فـڕی هەر عـەقڵ و هۆشی بوو
کـە سێـبەر مـەحـوە لەو جێـیـە، هەتاوی لەحظەیەک لێکەوت

ل:٨٦

بەلێکچوواندنی یار بەرۆژ و ئەقڵ و هۆشیش لە ئاست بوونی ئەودا وەک شەونم و سێبەر وایە و لەبەر گەرمی و ڕووناکی ڕۆژدا وەک ئەوەی هەر ڕۆژ هەڵبێ شەونم دەبێ بەهەڵم و نامێنێ و، دەچێتە ئاسمان و سێبەریش نامێنێ و هەر کەسێکی ئەقڵی هەبێ ئەوا ئەو ئەقڵ و هۆشەی لا نامێنێ و[١١]، لەو لێکچوواندن و (خواستن)ەدا وێنەیەکی جوولاومان بۆ دەخوڵقێنێ، چونکە گۆڕانکاریی لەباری دیمەنەکاندا هەیە و شەونم و سێبەر بەتیشکی ڕۆژ نامێنن و بەهەستی بینین وەردەگیرێ.

١٣- شاعیر لە دێڕێکی هۆنراوەیەکی دیکەیدا لە ڕێگەی پێکەوەنانی هونەری (خواستن)ەوە وێنەیەکی شیعریی بۆ خوڵقاندووین و دەڵێ:

کـــەی دڵ دەســـێنرێ لە بتێ ســـەندبێـــتی ئەو
لێـوی لە مـیـصـر و زوڵفی لە چینی خـەراج و باج!

ل:٩٣

شـاعـیـر لەم دێڕە شیـعرەیدا دەڵێ: «ناتوانرێ دڵ لە ئافرەتێکی شۆخی وەک بت بسـەنرێ کە لێوی شیرینی باج لە میسر وەرگرێ کە جێگەی شەکری نەباتە و زوڵفە بۆن خۆشەکەیشی خەراج لە چین وەرگرێ کە سەرچاوەی بۆنی میسکە و، لە جۆرە مامزێکی ئەو وڵاتە وەردەگیرێ. لێرەدا کە مەحوی لێوی ئەو شۆخە وەک کەسکێکی ئاقڵ و بەدەسەڵات دادەنێ و باج و خەراج لە وڵاتی میسر و زوڵفەکەیشی ئەو باجە لە وڵاتی چین بستێنێ. بەمەش هونەری (خواستن)ی ڕەوانبێژی پێکەوەناوە و لەو ڕێگەیەشەوە وێنەیەکی گەش و گۆڵی چەسپاوی شیعریی بۆ خوڵقاندووین و بەهەسـتـەکـانی چێژ و بۆن کـردن وەردەگـیـرێ، چونکە شـەکـری نەباتی مـیـسـر بەچێژە هەست و میسکی وڵاتی چینیش بەهەستی بۆنکردن وەردەگیرێ.

١٤- لە دێڕە شیـعرێکی هۆنراوەیەکی دیکەیدا، لە ڕێگەی پێکەوەنانی هونەری (خواستن)ەوە وێنەیەکی چەند دیمەنی ناسکی بۆ داڕشتووین و دەڵێ:

سـیـاپۆشن لە داخی خـەطط و خـاڵ و لێـو و ڕوو و زوڵفت
وەنەوشـە و مـیـسکی چین و ئاوی خـضـر و لالەو و عـەنبـەر!!
ل:١٣١

مەحوی شاعیری مامۆستای هونەری وردەکاری ڕەوانبێژیی، لە کاتێکدا کە کردەوەی کەسی ئاقڵ دەداتە پاڵ وەنەوشە و میسکی چین و ئاوی ژیان و گوڵاڵە و عەنبەر، بەوەی کە لە داخی خەت و خاڵ و لێو و ڕوو و زوڵفی یارە شۆخەکەی ڕەش پۆش و غەمبارن، زنجیرەیەک لە هونەری خواستن و لە هەمان کاتیشدا هونەری لەف و نەشرمان بۆ دروست دەکات و، لە ئەنجامی ئەم هونەرانەیشی زنجیرەیەک لە وێنەی شیعریی چەسپاومان بۆ دەخوڵقێنێ و تابلۆیەکی هونەرییان لێ دروست دەکات و پێشکەش بەهونەر دۆست و شیعرناسانی کوردی دەکات.

١٥- لە دێڕە شیعرێکی هۆنراوەیەکی دیکەیدا، لە ڕێگەی هونەری خواستنەوە وێنەیەکی جوان و ناسکی شیعری بۆ خوڵقاندووین و دەڵێ:

شـەو دەبێ بادەی لە دەسـتی سـاقـیـیـەک وەرگـرتبێ
ئەم سـبـەینێـیـە لە مـەشـریق دێتـەدەر مـەسـتـانە ڕۆژ
ل:١٣٨

شاعیر لەو کاتەی کە شەو دەکاتە کەسێکی (سەرخۆش و مەست)ی وا کە بادەی لە دەستی مەیگێڕێک وەرگرتبێ و سەرخۆش بووبێ، بۆیە ڕۆژ لە بەیانی دا وەک مەست و خومار لەو دیوی بەندەنی بەرزەوە هەڵدێ و بەمـەش هونەری (خـواستن)ی پێکەوە ناوە و لەو ڕێگەیەشـەوە وێنەیەکی جوانی شیعریمان بۆ پێکەوە دەنێ و، وێنەکەشی لە جۆری جووڵاوە و بەهەستی بینین وەردەگیرێ.

١٦- لە دێڕێکی هۆنراوەیەکی دیکەیدا، لە ڕێگەی وەسفێکی وردەوە وێنەیەکی شیعریی بۆ کێشاوین و دەڵێ:

لالغـاوەی واعـیـز ئەمـڕۆ، مـەوج ئەدا، دەم پڕ لە کـەف
ڕیشی قیرووسیا، کتێبی وەعظەکەی بوو بەر تەرەف!!
ل:١٧٤

شاعیر وەسفێکی ورد و وەستایانەی لا لغاوەی دەمی کابرایەکی ئامۆژگاریکەر دەکات کە لە کـاتی پەند و ئامۆژگـاریی دادانی بۆ خەڵکەکە ئەوەندە بەهات و هاوار وەعزەکـەی داداوە، لا لغـاوەی کـەوتووەتە شـەپۆلدان و دەمـیـشی پڕ لە کـەف بـووە و تەنانەت ڕیش و کـتـێـبی ئامۆژگارییەکانیشی پیس و بێ خێر کردووە و بەمەش وێنەیەکی جووڵاوی شیعریی بۆ پێکەوە ناوین و بەهەستی بینین وەردەگیرێ.

١٧- لە دێڕە شیعرێکی هۆنراوەیەکیدا، لە ڕێگەی لێکچوواندن و خواستنەوە وێنەیەکی تازە

و گەش و گۆڵی بۆ کێشاوین و دەڵێ:

دڵی سەنگە، دەباریٚ گوڵ بەسەریا،
ئەوی گوڵ بوو، زەمانە دایە بەر سەنگ!
ل: ٢٠٠

شاعیر لە ڕەوشتی زەمانەوە دەدوێ و، ئەوەمان بۆ دەردەخات کە دڵی ڕەقی وەک بەرد گوڵی بەسەر دادەبارێ و، کەچی ئەوەی کە دڵی وەکو گوڵ وایە زەمانە دەیداتە بەر بەرد و پەرێشانی دەکات و لەو (خواستە) کە بەردە باران کردنی گوڵە لەلایەن زەمانەوە وێنەیەکی جوولاّوی شیعریمان بۆ دەکێشێ و بەهەستی بینین وەرگیرێ.

١٨- لە دێڕێکی هۆنراوەیەکی دیکەیدا، لە ڕێگەی پێکەوەنانی هونەری خواستن و وەسف کردنەوە، وێنەیەکی شیعریمان بۆ دەخوڵقێنێ و دەڵێ:

شنەی بادی بەهاری هاتەوە، خۆشی لە تۆ بولبول،
بەشاییی هاتی گوڵ کۆکی کە سازی چەهچەهە و غولغول
ل:٢٠٤

شاعیر لەگەڵ هاتنەوەی کات و سەردەمی بای بەهاری مژدە دەداتە بولبولی شەیدای گوڵ و پێی دەڵێ: «دە سازی دە چریکە و ئاوازی ئاشقانەی خۆت» بەم وەسفە و بەپێکەوەنانی هونەری خواستن، بەمامەڵە کردن لەگەڵ بولبول وەک کەسی ئاقڵ تاکو مژدەی هاتنەوەی بای بەهاری پێ بدات. بەمانەش وێنەیەکی جوولاّومان بۆ دەخوڵقێنێ تاکو بەهەستی بیستن وەری بگرین، بەتایبەتی لە ڕێگەی بیستنی دەنگ و ئاوازی بولبولەکەوە.

١٩- لە هەمان هۆنراوەدا و لە دێڕە شیعرێکی دیکەیدا، بەوەسفکردن و لێکچوواندنەوە وێنەیەکی دیکەمان بەگەش و گۆڵی بۆ دەخوڵقێنی و دەڵێ:

چەمەن هەر سەرو و نەسرینە، لە طەرزی خوا بگەی شیرین
سەری کێوانە یەکسەر وەک کەناری کۆهکەن هەر گوڵ!!
ل: ٢٠٤

شاعیر باخی پڕ درەختی سەر و گوڵی (نەسرین)ی لە ڕازاوەییدا بەئارامگای (شیرین)ی داستانی چوواندووە و دیمەنی سەری چیاکانیشی بەکەناری ئارامگای فەرهادی کێو هەڵکەنی ئاشقی (شیرین)ی چوواندووە کە هەردووکیان بەگوڵ ڕازاوەتەوە و، وێنەیەکی گەش و گۆڵی چەسپاوی شیعری بۆ خوڵقاندووین و بەهەستی بینین وەردەگیرێ.

٢٠- مەحوی شاعیری شیعرپتەوی فەلسەفە ئامێز، لە دێڕە شیعرێکی هۆنراوەیەکی دیکەیدا، لە ڕێگەی وەسف و خواستنەوە وێنەیەکی جوان و چەمک پتەوی بۆ خوڵقاندووین، هەروەک

دەڵێ:

له ڕوو سووری عیبادەت لام و ڕوو زەردی خەجاڵەت مام
بەناوی سێوی ناوم باخەوان و، من بەهێ دەگرم!!
ل: ٢١٨

له وەسفەکانی (ڕوو سووری عیبادەت) و (ڕوو زەردی خەجاڵەت)دا و له هونەری خواستن له دەربڕینی (من بەهێ دەگرم)دا، وێنەیەکی جوان و چەمک بەهێزی پێکهێناوە و له جۆری جووڵاوە و بەهەستی بینین وەردەگیرێ.

٢١- له دێڕە شیعرێکی هۆنراوەیەکی دیکەیدا، شاعیر له ڕێگەی لێکچوواندنەوە وێنەیەکی ناسکی شیعریی له بەژن و باڵای یارە شۆخەکەی خوڵقاندووە و دەڵێ:

شمشادە ئەمە، یا قەدە، یا سەروی ڕەوانە
یا عەرعەرە، یا نەخلی مرادی دڵ و جانە!
ل: ٢٨٠

شاعیری هونەرمەندمان له لێکچوواندنی قەدی ئەو یارە شۆخەی بەشمشاد و سەرو، یا درەختی عەرعەر و دارخورمای هیوا و ئاواتی دڵ و گیانی، وێنەیەکی شیعری له جۆری چەسپاومان بۆ دروست دەکات و بەهەستی بینین وەردەگیرێ.

٢٢- له دێڕێکی دیکەی هەمان هۆنراوەدا، دیسان له ڕێگەی لێکچوواندن و هونەری (خواستن)ەوە، وێنەیەکی ناسکی شیعریمان بۆ لەسەر ئەگریجەی یارە جوان و شۆخەکەی دەکێشێ و دەڵێ:

داخۆ ئەمە ئەگریجەیە پەخشاوە بەسەردا
یا سونبولە کردوویە سەبا زوڵفی بەشانە!
ل: ٢٨٠

شاعیر له لێکچوواندنی ئەگریجە له بۆن خۆشیدا بەسونبول و هونەری (خواستن) پێکەوەنان له شانەکردنی زوڵفی سونبولی بەبای سەبا، وێنەیەکی چەسپاوی شیعریی خوڵقاندووە و بەهەستی بۆنکردن وەردەگیرێ.

٢٣- له دێڕە شیعرێکی هۆنراوەیەکی دیکەیدا، له ڕێگەی وەسفکردن و کینایەتەوە وێنەیەکی هونەریی شیعریی بۆ کێشاوین و دەڵێ:

له ڕۆژی هەڵدرا ئەم کۆڕنە خەیمەی تان و پۆشینە
له سایەیدا شەرابی بەزمی عوشرەت گریە جۆشینە
ل: ٢٨١

شاعیری هونەرمەندی لێهاتوومان، لە ڕێگەی هونەری (کینایە)ی ڕەوانبێژی (خەمەی تان و پۆشین) کە مەبەستی لە ئاسمانە و لە ڕێگەی وەسفی ئەو خیوەتە، وێنە شیعرییەکەی دادەڕێژێ و لە جۆری وێنەی چەسپاوە و بەهەستی بینین وەردەگیرێ.

٢٤- لە دێڕە شیعرێکی هەمان هۆنراوەیدا، شاعیر لە ڕێگەی پێکەوەنانی هونەری خواستن، وێنەیەکی یەکجار نایابمان بۆ دەکێشێ و لەو شا بەیتەیدا دەڵێ:

لەکێ پرسم دڵی بۆ پڕ لە خوێنی حەسرەتە یاقووت
عەزاپۆشی چییە و کێیە، جلی پیرۆزە بۆ شینە ؟!
ل: ٢٨٢

مەحوی بەبۆچوونێکی فەلسەفییانە لە دیاردەی زۆربوونی خەم و خەفەتی زەمانەوە دەدوێ و ئەوەمان پێ دەڵێ کە ئەو خەم و مەینەتییە وە نەبێ هەر تایبەت بێ بۆ ئادەمیزاد، بەڵکو دنیای شتی بێ گیانیشی گرتۆتەوە و نموونە بەگەوهەری (یاقووت)ی سوور دێنێتەوە و هۆی ئەو سوورییەتی خوێنی خەم و خەفەتی ناو دڵیەتی. هەروەکو گەوهەری پیرۆزەش کە ڕەنگی شینە و، ئەمە ڕەنگی بەرگی تازیەداریتی. بەڵام بۆی ساغ نەبۆتەوە ئایا ئەو پرسە و تازییەی بۆچی و بۆکێ داناوە؟

کاتێک کە مامڵەت لەگەڵ گەوهەری بێ گیانی وەک (یاقووت) و(پیرۆزە) وەک کەسی ئاقڵ دەکات، پتەوترین هونەری (خواستن)ی ڕەوانبێژی بۆ هەر یەک لەوانە پێکەوە دەنێ و دوو وێنەی شیعری جوان و چەمک پتەو و قووڵی بەبیری فەلسەفی ئاودراومان بۆ دەخوڵقێنێ و هەردووکیشیان لە جۆری چەسپاون و بەهەستی بینین وەردەگیرێن.

٢٥- لە دێڕە شیعرێکی هۆنراوەیەکی دیکەیدا، لە ڕێگەی پێکەوەنانی هونەری کینایە و داڕشتنێکی هونەریی پتەوەوە، وێنەیەکی پڕ هەست و سۆزی شاعیرێکی ئەندێشە قووڵمان بۆ دەخوڵقێنێ و دەڵێ:

کە بێ لێوی لەسەر لێوم بنێ، ڕوحم لەسەر لێوە
کە لێوی لابەرێ، ئەلبەتتە ڕۆحم دەردەچێ پێوە!!
ل: ٢٩٠

شاعیر لەپێکەوەنانی هونەری کینایە لە دەربڕینی (ڕۆحم لەسەر لێوە) کە مەبەستی باری گیانە لای مرۆڤە لە کاتی مردندا، وێنەیەکی جووڵاومان بۆ دەکێشێ و بەهەستی بینین و هەستی جەستەیی وەردەگیرێ، چونکە ماچ کردن و لێو لەسەر لێو دانانی تێدایە و جووڵە و گۆڕانکارییان بەسەردا دێ.

سەرەنجامی باسەکە

لەم کورتە لێکۆڵینەوەیەدا، ئەوەمان دەرخست کە وێنەی شیعریی وێنەیەکی ڕوونبێژییە و لەباری بێ ئاگایی شاعیر لە هۆنراوەکانیدا دەخولقێ، جا شاعیری کۆن بێ یا نوێ و هاوچەرخ و بەهێزی و بێ هێزیی ئەو وێنانەش بەندە بە شاعیرییەتی ئەو هۆزانڤانەی پێکەوەی دەنێ و، لە قالبێکی جوان و شیاودا پێشکەش بەخوێنەر و گوێگریان دەکات. ئەو وێنانەش لە ڕێگەی وەسفکردن و لێکچوواندن و خوازە (المجاز) و خواستن (الاستعارە) و کینایەوە لەناو پێچ و لۆچی شیعری شاعیراندا دەخولقێ و هێز و جوانی و گەش و گۆڵیەکی دڵگیر بەبەرهەمەکانیان دەبەخشێ.

بەپێی ئەو کەرەسە و چەمکانەی وێنەکانی پێک دێنن، هەر یەکەیان بەهەستێک یان چەند هەستێکی ئادەمیزاد وەردەگیرێن، ئەگەر وێنەکە لە ڕەنگ و دیمەن و دیاردە سروشتییەکانەوە دوا، ئەوا بەهەستی بینین وەردەگیرێن و، ئەگەر لە دەنگ و دوو و ئاوازیشەوە دوا ئەوا بەهەستی بیستن و گەر لە بۆن و بەرامەشەوە دوا ئەوا بەهەستی بۆن کرن دەرکی پێ دەکرێ و، خۆ ئەگەر لە تام و چێژی وەک تاڵی و شیرینی و تیژی و ترشی و تفتییەوە دوا ئەوا بەهەستی چەشتن و ئەگەر لە نەرم و نۆڵی و ڕەق و سەختی و تورت و تۆلییەوەش دوا ئەوا بەهەستی جەستەیی و دەست لێدانەوە وەردەگیرێ.

وێنەی شیعریی هەرچەندە پتر لە شیعری وەسفی سروشت و جوانی ئافرەتدا دروست دەبێ چونکە پڕن لە هونەرەکانی ڕەوانبێژیی وەک لێکچوواندن و خوازە و خواستن و وەسف و کینایە و لەناو شیعری فەلسەفە ئامێزی بەبیری تەصەووفی ئیسلامی ئاودراو کەمتر دروست دەبێ و، مەحوی شاعیری لووتکەی شیعری تەصەووفی ئیسلامی، بۆیە هەڵێنجانی وێنەی شیعری لەناو پێچ و لۆچی چەمکی شیعرەکانی ئەوەندە زۆر و ئاسان نییە. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا بەشاعیرییەتی بەهێزی و زاڵ بوونی بەسەر هونەری شیعر و بەکارهێنانێکی وەستایانەی خوازە و خواستن لە هۆنراوەکانیدا توانیویەتی وێنەی شیعریی جوان و نایابمان لەو جۆرە شیعرانەیدا بۆ بخولقێنێ و بەسەر هەموو گیروگرفتێکی هاتبێتە ڕێی ئەو کارە هونەرییەی زاڵ بووە و چەپکێک وێنەی جوولاو و چەسپاوی شیعری لە جوانترین قالب و چوارچێوەی هونەرییدا بخولقێنێ و پێشکەش بەشیعرناس و ڕەخنەگرانی ئەدەبی کوردی بکات و بەچاکی لەو تاقیکردنەوە ئەدەبییانەیدا سەرکەوێ و گوێ هونەر لەو مەیدانەدا بباتەوە.

سەرچاوە و پەراوێز

١- الدكتور محمد مندور: فن الشعر، القاهرة، ص:٥٢.
٢- الدكتور إحسان عباس: كتاب فن الشعر، بيروت ١٩٥٩، ص٤٦٤.
٣- سيسل دي لويس: الصورة الشعرية، ترجمة د. أحمد نصف الجناني وآخرين، بغداد ١٩٨٢، ص٢٣.

٤- هەمان سەرچاوە، ل:٢١.

٥- هەمان سەرچاوە، ل:٢٦.

٦- هەمان سەرچاوە، ل:٢٣.

٧- دوکتۆر کامیل حەسەن بەسیر: زانستی ئاوەڵواتا، بەغدا ١٩٨١، ل:١٠٨.

٨- بڕوانە دیوانی مەحوی: لێکدانەوە و لێکۆڵینەوەی مەلا عەبدولکەریمی مودەریس و محەمەدی مەلا کەریم، چاپی دووەم ١٩٨٤.

٩- بڕوانە هەمان سەرچاوە، پەراوێزی لاپەڕە (١٣).

١٠- هەمان سەرچاوە، پەراوێزی لاپەڕە (٣٥).

١١- هەمان سەرچاوە، پەراوێزی لاپەڕە (٩٣).

وتی میوەی بەهەشتە شیعری مەحوی
خوا نەبڕی لە باغم داری بەردار

هەڵبەستەکانی مەحوی و
لایەنە هونەرییەکانی هەڵبەست

نووسینی: کامل ژیر

من لەو باوەڕەدام کە هەڵبەستیش[١] بەشێکە لە بەشەکانی هونەرە جوانەکان و هەستیاریش[٢] بەهرەوەرێکی هونەرمەندە.

هونەری هەڵبەست، گەلێ لایەن ئەگرێتە خۆی، وەک: ساز، ئاواز، داهێنان، وێنە، داڕشتن، ڕەوانی، وردەکاری و هەندێ جاریش ئەندێشە[٣].

مرۆڤی هەستیاریش، کەسێکی بەهرەوەرە. ئەو بەهرەیەش، خەلاتێکی سروشتییە. بێ بوونی ئەم بەهرە زگماکیە، کەسێک بەهەوڵدان و بەمەشق و فێرکردن نابێتە هەستیار.

گرنگترین لایەنی هونەری لە هەڵبەستدا، لایەنی سازە. لە سازەوە ئاوازی جۆربەجۆر پەیدا ئەبێ. عەرەب ئاوازە سەرەکیەکانی هەڵبەستی لە شازدە جۆردا کۆکردۆتەوە و هەر یەکەیانی بەدەریایەک ناوزەدە کردووە. هەستیارانی کوردیش پەیڕەوی هەندێک لەو ئاوازانەیان کردووە کە لەگەڵ سروشتی زمانی کوردی و زەوقی مرۆڤی کوردا ئەگونجێ. لەوانە هەستیاری پایە بەرزمان مەحوی.

ڕاستە هەڵبەستی وا هەیە ساز (مۆسیقا)ی تێدا نییە. بەهەڵبەستیش ناو ئەبرێن. ڕاستییەکەی، ئەوانە ئەگەرچی بەجەستە لە هەڵبەست ئەچن، بەلام جەستەیەکی بێ گیانن.

ساز لە هەڵبەستدا، بریتییە لە کێش و سەروا لە پلەی یەکەمدا. لەم بارەیەوە هەستیاری گەورەی ئینگلیز (کۆلرج ١٧٧١-١٨٣٤) یەکەم مەرجێک کە دای ئەنێ بۆ بلیمەتیی ئەو کەسەی بەهەستیارێتی لە دایک ئەبێ: هەستکردن بەخۆشیی ساز (مۆسیقا)ی هەڵبەستەکەیەتی[٤]. بەپێی ڕایەکی تر: سازی هەڵبەست بریتییە لە کێش و ڕێکخستنی دەنگەکان و سازی هەڵبەست ئەبێتە هۆی فراوانکردنی واتاکەی[٥] هەروەها ڕەخنەسازان گەیشتوونەتە ئەوەی کە ئاواز و ساز دەورێکی گەورە و کاریگەر ئەگێڕن بۆ فراوانبوونی واتای هەڵبەست[٦] ئێوە سەرنجی ساز و ئاوازی ئەم هەڵبەستەی مەحوی بدەن:

لە ناکەس کاریا خاکم بەسەر ڕۆیی بە با عومرم[٧]
خودا تۆ بژێینە تا لەبەر قاپیی کەسێ دەمرم

بەضایع چوو لە (مالا یَعنْي)یا وەقتم هەموو، یەعنی
دەبێ وەقتێ لە (بو الوَقت)ێ بخوازم تا تیا بمرم
ئەجەل دەورم دەدا حاضربە، وادەی دەور و تەسلیمە
منی غەفڵەت زەدە هێشتا خەریکی مەسئەلەی دەورم
خەیاڵی پووچی دنیا وا دەماغ و دڵمی پێچاوە
قیامەت، هەر مەگەر ڕۆژی قیامەت بێتەوە فکرم
لەپێ کەوتووم و نەفسم بۆ هەوا دەشنێ وەکو منداڵ
لەبەر پیری سەرم خۆی ناگرێت و، تازە پێ دەگرم
چییە سووچ و گوناهی؟ بۆچی دەیکاتە جەزاخانە؟
لە قەبر هەڵکەن، هەتا ڕۆژی جەزا دەعوا چییە قەبرم
سبەینێ (یُحشَرُ المَرءُ)ە برا گەل، فرسەتە ئەمرۆ
تەبەڕابن لەمن، با کەس نەبێ حەشری لەگەڵ حەشرم
لەمن نازانم ئیتر نەفسی بەدخوو چیی دەوێ «مەحوی»
کە بەد کردار و بەد ڕەفتار و بەد ئەفکار و بەد طەورم
مەگەر بەر مەوجی بەحری ڕەحمەتم خا وەصفی سەتتاری
وەگەرنا، زەحمەتە پابوو نەوەم، نامومکینە سەترم

لەم هەڵبەستەدا، ئەبینین مەحوی کێشی هەزەجی بەکارهێناوە کە بریتییە لە بەکارهێنانی چوار جار مفاعیلن و پێی ئەوترێ هەزەجی هەشتی بێ خەوش.

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعلین. واتا یەک بڕگەی کورت و سێ بڕگەی درێژ.

ب --- ب --- ب --- ب---

بەمەش هەموو هەڵبەستەکە، یەک ساز و ئاوازی هەیە، بێجگە لە تاکە دێڕی:

(لە من نازانم ئیتر نەفسی بەدخوو چیی دەوێ مەحوی)

کە لەم تاکە دێڕەدا جۆرە لەنگییەک هەست پێ ئەکرێ. ئەویش لە پارچەی دووەمدا کە ئەڵێ: (نم ئیتر نەف). بەوەش ئاوازەکە ئەگۆڕێت و ئاوازی ئەو پارچەیە ئەبێتە: (فاعلاتن) لە جیاتی: (مفاعلین) واتا: (-ب --) لە جیاتی: (ب ---): (بڕگەی یەکەم درێژ، بڕگەی دووەم کورت). ئەمەش بابەتێکە کە بەعەرەبی پێی ئەوترێ (زەحاف و عیلەل) و دوایی گەڕانەوەمان ئەبێ بۆ سەر ئەم بابەتە.

لە هەڵبەستێکی تر داو بەکەمێک گۆڕانەوە لە سازەکەیدا و لە ئاستێکی بەرزی هونەری دا مەحوی ئەڵێ:

بەپیـــــر ئەو مـــاهەوە چووم و بەســـــەرچووم
پەری بوو، ئەو نەبوو، شەو بوو بەسەرچووم[٨]
تەڵێ نێـــرگـــسم و باغی حـــیـــرەتم پێ-
بەفـــەڕ هات و وەکـــو گـــوڵ زوو بەســـەرچووم
گلەی پێـــشم لەســـەر ســـەرە هەم بووە بار
کـــەدیی من دولبـــەرم هات و بەســـەرچووم
دەزانم بادیە، عـــیـــشـــقـــە خـــەطەرناک
کـــەچی هەرچووم، ئەگـــەر مـــام و ئەگـــەر چووم
لە حـــینی نەزعی ڕۆحـــا، ڕۆحی عـــاشق
وتی: ئۆخـــەی لە مـــیـــحنەتخـــانە دەرچووم
بەئۆغـــر کـــردنی من بوومـــە قـــەقنەس
کـە ئەو چوو بۆ سـەفـەر، من بۆ سـەقـەر چووم
وتی: قـــەت وا مـــەیە و من واوە هەر دێم
نەهات ئەو واقـــەت و، من واوە هەر چووم
شـــوکـــر مـــوورم بووە پامـــالی مـــیـــرێ
بەبێ نـامی ژیـام و نـامـــــــەوەر چـووم
غـەمی قـاتیلمـە «مەحـوی»! مـونفـەعـیل مـا
لە حـەشـرا کـفـنی خـوێناوی بەبەر چووم[٨]

مەحوی ئەم هەڵبەستەشی هەر لەسەر کێشی هەزەجە بەڵام هەزەجی شەشیی لێ قرتاو، واتا لە دوا هەنگاوی هەڵبەستەکاندا، برگەیەکی لێ قرتاندووە. کە ئەبێتە:

مفاعیلن مفاعلین فعولن

ب --- ب --- ب--

بەمەش ئاوازی هەڵبەستەکە گۆڕانێکی کەمی بەسەر دا دێت لە چاو هەڵبەستەکەی پێشوودا. یا ڕوونتر بڵێین: ترپە (ایقاع)ی هەڵبەستەکە لە هەنگاوی سێهەمدا ئەگۆڕرێت. سەرنج بدەن:

کەچی هەرچووم، ئەگەر مام و، ئەگەر چووم

ب --- ب --- ب --

هەنگاوی یەکەم و دووەم، هەریەکەیان چوار برگـەیە. بەڵام هەنگاوی سـێـهـەم بۆتە سێ برگـە. لەبەر ئەوە هەم ئاوازەکەی ئەگۆڕێ، هەم کاتێکی کەمتریشی ئەوێ.

مەحوی وەک هونەرمەندێکی سازژەن «مۆسیقار» ، ئاڵوگۆڕ بەئاوازی هەڵبەستەکانی ئەکات. لە کێشی هەزەجەوە، ئەچێ بۆ کێشی ڕەمەڵ و ئەڵێ:

دڵ لەسەرخۆ چوونی پەی دەر پەی دەلیلی یارە هات(٩)
عەقڵ و هۆش ئەی دڵ بکە حاضر، لەپێشە کارە هات
تۆ کە دەرکەوتی مەپرسە چی بەسەردێ جان و دڵ
حاڵەتی شەونم تەماشاکە بەوەقتی ڕۆژهەڵات
گەر لەتۆ دنیا بەری بوو، قەوم و خۆشیت لێ بەرین
گەر بەراتی بوو، هەمـوو عالەم بووە باب و برات
(أَلحذَرْ) لەم چەرخی کە چبازە، بەڕوو چەرخاندنێک
چەندە سوڵطان و شەهی کرد و دەکا بێ دەست و مات
شێخ و طوڕڕەی مێزەر و نەقل و نوقوولی هیچ و پووچ
من بەتوڕەی بار ئەسیرم، ئەو بەکۆڵی توڕڕە هات

هەنگاوەکانی ئەم هەڵبەستە بریتییە لە چوار هەنگاو. دەنگەکانی هەنگاوی یەکەم و دووەم و سێهەم هەریەکە و بریتییە لە چوار بڕگە. بڕگەی یەکەم درێژ. بڕگەی دووەم کورت، دوو بڕگەکەی تر درێژ. بەڵام هەنگاوی چوارەم تەنیا سێ بڕگەیە. یەکەم درێژ، دووەم کورت، سێهەم درێژ. بەپێی کێشی عەرووز، ئەبێتە:

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلُ

– ب –– – ب –– – ب –– – ب – وە پێی ئەوترێ: ڕەمەڵی هەشتیی قرتاو (محذوف) چونکە هەنگاوی چوارەم بڕگەیەکی لێ قرتاوە.

دوای ئەوە هەستیاری هونەرمەند، ئەچێ بۆ ئاوازێکی تر:

چیبکەم نە ئەو کەسەم کە کەسم بێ لەلا بەکەس(١٠)
خۆشم نەگەیە ئەو کەسە ئەو من بکا بەکەس

–– ب – ب – ب ب – – ب – ب –

مستفعلن مفاعیل مستفعلن فع

مەحوی جارێکی تر ئەگەڕێتەوە سەر کێشی هەزەجی هەشتیی بێ خەوش و ئەڵێ:

دیارم دەیری عیشقە، جێ بەسووتن بێ لەوێ دەگرم(١١)
کەمن مشتێ چل و چێوبم، بەچی بم، کەڵکی کێ دەگرم

نەگـەبیـە دامـەنی دەسـتی دوعـا ، جـا دەبمە خـاكی ڕێی
طەریقـەی گـۆشـەگـیری بەردەدەم، ئەمـجـارە ڕێ ئەگـرم
کـە دادی یەئسی خـۆمم بردە لا ، ئەم عـارفـە توند بوو
وتی ئاخـر سـەبینێ جـەژنە ، خـوێنی تۆ لەپێ دەگـرم
لە ڕوو سووری عیبادەت لام و ڕوو زەردی خەجاڵەت مام
بەناوی سـێـوی ناوم باغـەوان و مـن بەهێ دەگـرم
لەسـەرخۆ چوونە ، شـەیدابوونە ، قـوڕ پێـوانە ، سـوتـانە
هەتا مـردن، مـەحـبـەت ئیـشی زۆرە ، ڕێزی لێ دەگـرم
چ شـۆخـە ئاگـرم تێ بەر ئەدات و پێم دەڵێ: یا شـێخ!
بەخاشاكی دەوت: شوعلە ، عەصامە دەستی پێ دەگرم
کـە سینەی ڕێشـمی بەو تێـغی نازە ئەنجن کـرد
وتی: پـەژمـوردەیە ئەم لالـەزارە ئاوی تێ دەگـرم
لە پاداشـتی قسـەی ساردا هەمە ئاه و هەناسـەی گەرم
کـەسێ شـێـتـانە بەردم تێگرێ، من بەرقی تێ دەگـرم
شـوکـر هوشـیـارە «مـەحـوی» تێـدەگـا دنیـا خـەراباتە
کـە بەدمـەسـتی بکا ئەهلی، خـراپەی بۆچی لێ دەگـرم

مـەحـوی لەو هەڵبـەسـتـەدا کـە بۆ سـوڵتـان عـەبولحـەمـیدی وتووە ، ئەگـەرچی ئەو هەڵبـەسـتـە مشـتومڕێکی زۆری لەسەرە و بەخاڵێکی ...... ئەژمێردرێ لەسەر مەحوی و من لە نووسینەکانی پێشوومدا وتبووم: بەپێی پێوانە نەتەوەییەکە مەحوی ئەو هەڵبەستەی هەر نەبوایە باشـتر بوو ، چونکە ڕاسـتـتر وایە بۆ کوردێک ئەگـەر دەسـتێکی نەبێ لە چەسـپـاندنی ڕەوادا ، لە هەر کات و جێگەیەکدا ، ئەوا هەر بێ دەنگ و بێ لایەن بێ باشترە[١٢]. بەڵام ئەم هەڵبەستە ، وەک (ئاواز) ئاوازێکی پڕ لە ئاهەنگی هەیە. هەڵبەستەکە لەسەر کێشی ڕەجەزە و ئەڵێ:

شەخصێکی ساحیب ئەحوال پرسیی کە ئەی فلاطوون[١٣]
یۆنانیـیـانی قـەومت بۆچی بەدەردی سـەگ چوون؟
ئەو زوو فنوونە جـوابی دابوو: بە جـێـیـە وابێ:
خـۆی دایە بەر شـیـهـابی ثاقـیب کـە دێوی مـەلعـوون
باطیـل مـوقـابیلی حـەق وەسـتـا ، بەتاڵە ئیـشی
گـەردی بەبادە خـاكی بێ هەڵپـژێ بەگـەردوون

بەپێی کێشانەی عەرووز ئەبێتە:

مستفعلن مفعولن مستفعلن فعولن

-- ب - --- -- ب - ب --

ئەم کێشە، بەپێوانەی کێشی پەنجەی کوردی، پێی ئەوترێ: کێشی حەوت بڕگەیی. حەوت بڕگەیی و دووجاری حەوت بڕگەیی. چونکە ژمارەی هەر نیوە دێڕێک حەوت بڕگەیە و دێڕەکە هەمووی ئەبێتە چواردە بڕگە.

لێرەدا شایانی باسە کە هەموو کێشەکانی عەرووز، بەکێشی پەنجەی کوردیش ئەپێورێ. بۆ نموونە: هەندێک لەو هەڵبەستانەی لەم وتارەدا هاتوون:

(لە ناکەس کاریا خاکم بەسەر ڕۆیی بەبا عومرم)

کێشی شازدە بڕگەییە، ئەشتوانین پێی بڵێین کێشی چوار بڕگەیی و چوار جارەی چوار بڕگەیی کە ئەکاتە شازدە بڕگە.

نموونەی کێشی حەوت بڕگەیی لە هەڵبەستی کوردیدا:

وەرە ئەی نازەنینم وەرە گیانی شیرینم(١٤)

نموونەی کێشی شازدە بڕگەییش:

ئەی چاو گەشەی تەلیسماوی بەنیگایەک چاوەکانت

ڕام ئەکێشێ بۆ جیهانی پڕ ئەندێشەی فراوانت(١٥)

هەروەها هەڵبەستی:

(بەپیر ئەو ماهەوە چووم و بەسەر چووم)(١٦)

بەکێشی پەنجەی کوردی ئەبێتە کێشی یازدە بڕگەیی. وەک:

ئەی قژ زەرد، ئەی بەژن و بالآی کەڵەگەت

بۆ کز ڕاوەستاوی بەرامبەری من

بۆ دەستت ناوەتە ژێر چەنەی خەفەت

لە ئاستی دیمەنی دەربەدەری من

لە هەڵبەستی گۆران(١٧) کە مامۆستا گۆران زۆر گرنگیی داوە بەم کێشە لەو هەڵبەستانەیدا کە لەسەر کێشی پەنجەی کوردی دایناون. وەک:

ئەی کۆترە سپیەکەی ناو هێلانەی بەرز(١٨)

لە گیانی پێکاسۆ ئیلهام ئەکەم قەرز

هەروەها هەڵبەستی:

ئـەژدەهاک زیـندانـت قــــەڵا قــــەڵایـە[١٩]
دیـواری کــــــۆنـکرێـت، دەرگـــــای پـۆڵایـە

یا وەک ئەڵێ:

ئەی نەتـەوەی کـاوەی زنجـیـر قـەف قـەف بڕ[٢٠]
ڕۆژی نـەورۆز، دای بـەهـەوری زســـتـــان دڕ
گـــــەرمـی ژیـن و شـــــادیـی هـێـنا بـەدیـاری
کــوردی خــســتــە جــەژنـی تازەی بـەهـاری

مەحوی لەو هەڵبەستەی دا کە لەسەر کێشی ڕەمەڵە، ئەڵێ:

دڵ لـەســـەرخـــۆ چوونی پـەی دەرپـەی دەلیـلی یارە هات
عـەقڵ و هۆشی ئەی دڵ بـکە حـازر لەپـێـشـە کـارەهات

ئەمە بەتەرازووی کێشی پەنجەی کوردی، ئەبێتە پازدە بڕگەیی. وەک:
هەڵبەستەکەی کامەران: (مسی مەنوونە)[٢١]

وەک گــــوێم مـــسی مـــەنوونەی تێـکرابێ
وەک دەروازەی هەســـــتم خـــڕ داخـــــرابێ
نـەهــاوار و نـەلالانــەوە و گـــــــــــریـان
نەئـەگـــــەیـیت بـەناخی دڵ و بـەگــــیــــان
وام ئـەزانـی تـاســــــــەر ژیـن ئـەبێ وابێ
دوور لە خـــــەفـــەت هەر شــــادیم بۆ لوا بێ

مەحوی لە هەڵبەستەکەی تری دا کە ئەڵێ:

چیــبکەم نە ئەو کـەسـەم کـە کـەسم بێ لەلا بـەکـەس
خـــۆشم نەگـــەیمە ئەو کـــەســـەی ئەو من بکا بـەکـەس

ئەمەش بەکێشی چواردە بڕگەیی پەنجەی کوردی ئەکێشرێ. وەک ئەم هەڵبەستە:

وتم: ئەشێ پێت بڵـێم سـەرسـامی زەردەی لێـوم[٢٢]
وتـی: نەتـدیوە زەردە خـــــەواڵـووم و پەشـــــێـــــوم
وتم: گـیـانە خـوات لەگـەڵ جـا بۆ ناڵێـیت ئەتکوژم؟
وتی: من پیـــاو ناکــوژم، تەنیـــا خـــوێنی ئەمـــژم

بێینەوە سەر جیهانی مەحوی و بزانین ئەم هەستیارە چۆن چۆنی هەڵبەستی داناوە؟.
بەر لە وەڵام ئەو پرسیارە، ئەشێ جارێ پێناسەیەکی هەڵبەست بکەین، یۆنانییەکان پێناسەی

هەڵبەستیان بەم جۆرە کردووە: (هەڵبەست کەشتییەکە دوو ئەسپی خرۆخەپان ڕای ئەکێشێ. ئەو دوو ئەسپە: ئەندێشە و هەستن. ئەو کەشتییە، کەسێکی زانا ئەیهاژوێ ناوی ژیرێتی (عقل)ە کەشتییەکەش بەسەر هەوردا ئەکشێ(٢٣) بەڵام عەرەب وتوویەتی: (هەڵبەست قسەیەکی کێش و سەرواداره)(٢٤). ئەمە ئەوە ئەگەیەنێ کە عەرەب گرنگیی بەلایەنی ساز (مۆسیقا) داوە کە بریتییە لە کێش و سەروا. بەڵام یۆنان گرنگیی بەخەیاڵ و سۆز و ژیرێتی داوە و لایەنی سازیان پشتگوێ خستووە. ڕاستییەکەی هیچ کامیان پێناسەیەکی تەواوی هەڵبەستیان نەکردووە چونکە هەردوو لایان ئەم تایبەتمەندیانەی هەڵبەستیان لەیاد کردووە لە پێناسەکانیاندا:

١- وێنە

٢- داهێنان

٣- هەڵبژاردنی وشەی گونجاو بۆ جێگەی گونجاو کە گوزارە لە سرووش (وحی)ەکە بکات.

٤- جوانکاری لە داڕشتن و ڕێکخستنی بیرۆکە و شێوازدا.

٥- ڕەوانی و گەلێ لایەنی تری هەڵبەست. لەوانەش هەمووی گرنگتر: کارێگەریتی هەڵبەستە بۆ سەر وەرگری هەڵبەست. واتا هەژاندنی وەرگری هەڵبەست.

بەو پێیە، بەلای منەوە، ئەشێ پێناسەی هەڵبەست بەم جۆرە بێ:

«هەڵبەست دەربڕینی بیرۆکەیەکی داهێنراوی ساز ئامێزی وێنەداری جوان داڕێژراوی ڕەوانی هەژێنەری بیر و هەست و سۆز و ئەندێشەی مرۆڤە».

بەمەش ئەتوانین هەڵبەست لە هۆنراوە جیا بکەینەوە. کە هۆنراوە (نظم) بریتییە لە وتارێکی کێش و سەروادار.

شایانی وتنە لێرەدا کە هۆنراوەش بایەخی خۆی هەیە، مەبەستم ئەوەیە کە هۆنراوە نابێتە خەوشێک بۆ کەسێک. بەڵکو ژمارەیەک لە هەستیاران، لەپاڵ هەڵبەستدا، هۆنراوەشیان هەیە. هەندێ جار هەڵبەست و هۆنراوەش تێکەڵ بەیەک ئەبن. بەگشتی هۆنراوەش وەستایەتی ئەوێت و وەستای خۆی هەیە و هەموو کەس ناتوانێ گوزارە لە شتێیک بکات بەکێش و سەرواوە.

ئێستا بابزانین هۆنراوەکانی مەحوی تا چ ڕادەیەک ئەگونجێ لەگەڵ ئەو پێناسەیەدا کە دامانناو بۆ هەڵبەست.

ئێمە لە سەرەتای ئەم وتارەدا، پێمان لەسەر (ساز) داگرت لە هەڵبەستەکانی مەحویدا. چونکە بەڕای من (ساز) گرنگترین کۆڵەکەیە بۆ هەڵبەست و بۆ هۆنراوەش. بێ بوونی ساز، نە هەڵبەست دێتە ئاراوە نە هۆنراوە. سازیش لە هەڵبەستدا بریتییە لە کێش و سەروا. کێش لە هەڵبەستدا ترازووە. بەهۆی ئەو ترازووەوە هەڵبەست لە لەنگی ڕزگاری ئەبێ. بێ بوونی کێش، ئاوازی هەڵبەست نا ساز دێتە گوێ و لە جیاتی هەژاندن و خۆشی، گرژبوون و بێزاریمان تیا دروست ئەکات. جۆرەکانی کێش لەناو هەستیارانی کوردا کێشی عەروز و کێشی پەنجەیە. مەحوی وەک

زۆربەی هەستیارە کلاسیکییەکان هەڵبەستەکانی لەسەر کێشی عەروز داناوە. ڕاستییەکەی کێشی عەروز، ساز و ئاوازێکی زیاتر و ڕێکوپێکتر و هونەری تری تیدایە وەک لە کێشی پەنجە. ئەو وردەکارییەی لە کێشی عەروزدا هەیە. لە کێشی پەنجەدا نییە.

بەپێی کێشی عەروز، نەک هەر ژمارەی بڕگەکانی هەر هەنگاوێک ئەبێ یەکسان بێ بەژمارەی بڕگەکانی هەمان هەنگاو لە سەرتاسەری هەڵبەستەکەدا، بەڵکو ئەبێ جۆری. بڕگەکانیش، واتا کورتی و درێژی بڕگەکانیش یەکسان بن بەیەک، بەوەش دارشتنی هەڵبەستەکە جوانتر و چاکتر و هونەریانەتر ئەبێ و ڕەوانتر و خۆشتریش دێتە گوێ. ڕاستە خۆبەستنەوەی بەکێشی عەروزەوە، بارێکی گرانترە لەسەر هەستیار. بەڵام وەرگری هەڵبەست گوێ بەوە نادات. ئەو ساز و ئاوازێکی بێ خەوش و خۆشتری ئەوێ.

لێرەدا ئەمەوێ ئەوە ڕۆشن بکەمەوە کە ئەم کێشی عەروزە بەتەنیا مڵکی عەرەب نییە. دوکتور ممدوح حقی لە پەڕاوەکەیدا (العروض الواضح) ئەڵێ: «ئێمە ناتوانین بڵێین کە خەلیل پابەندی کێشی هەڵبەستی هیندی و فارسی بووە یا نەبووە. ئەشێ عەروزی عەرەبیی لەسەر شێوازی ئەوان دانابێ. ئەو لە هەموو بارێکدا دۆزەرەوە بووە نەک داهێنەر». ئنجا زانایەکی فەرەنسیش (ئیم پاری Aim Parie) دەستورێکی وەک ئەوەی خەلیلی دانا لە بابەت گۆڕینی ترپەی مۆسیقاوە بۆ بڕگە دەنگی زمان. خەلیل هەنگاوەکانی لەسەر (فەعەلە) پیشاندا. پاری فەرەنسی (یەکەی) دەنگەکانی بە(ta- pa- ta- ti) پیشاندا کە ئەتوانرێ، بەو پێیە، هەر نۆتەیەکی مۆسیقایی بگۆڕێت بۆ دەنگی زمان لەناو ئەو یەکەیەدا(٢٥). ئەمەش ئەو ڕاستییە ئەگەیەنێ کە ترپە (ایقاع) و کێش، دوو توخمی جیاواز نین لە هەڵبەستدا، هەردووکیان یەک واتا ئەبەخشن.

مەبەستم لەم وتانەی سەرەوە، ئەوەبوو کە ئەگەر هەستیارێکی کورد هەڵبەستە کوردییەکانی لەسەر کێشی عەروز دانا، ئەوە لاسایی کردنەوەی عەرەب نییە، عەروز زانستێکە وەک هەر زانستێکی تر، زانستیش موڵکی هیچ نەتەوەیەک نییە. ئەگەرچی لەناو نەتەوەیەکی دیاری کراویشدا سەری هەڵدابێ.

هەر لێرەدا ئەمەوێ ئەوەش دەربڕم کە زانستی عەروز، زانستێکی تایبەت نییە بۆ هەڵبەستێکی کلاسیکی. بەڵکو ئەکرێ هەموو جۆرە هەڵبەستێک لەسەر کێشی عەروز بێ. ئنجا وەرگری هەڵبەست، ئەگەرچی هیچیش نەزانێ لە بارەی زانستی عەروزەوە، بەڵام ساز و ئاوازی ئەم جۆرە هەڵبەستەی خۆشتر دێتە گوێ وەک لە هەڵبەستێک کە لەسەر کێشی پەنجە دانرابێ. ئەوە بەمەرجێک کە هەڵبەستە عەروزییەکە (زەحاف و عیلەل)ی تێدا نەبێ. زەحاف و عیلەلیش واتا کەموکووڕی لە کێشی بڕگەکاندا، کە ئەو کەموکووڕییە هەر نەبێ چاکترە. ئەگەر چاریش نەما، لەبەر ئەوەی واتا نەبێتە قوربانی هەڵبەست، ئەوا هەتا کەمتر بێ باشترە.

بێینەوە سەر پێناسەکە و هەڵبەستەکانی مەحوی:

ئەوەمان پیشاندا کە مەحوی لەسەر زانستی عەروز هەڵبەستەکانی داناوە. لە دەرگای ژمارەیەک لە کێشەکانی عەروزی داوە. بەسەرنجدانێکیش ئەوەمان بۆ دەرئەکەوێ کە مەحوی لە چاو هەستیارانی عەرەبدا، کەمتر کەوتۆتە کێشەی (زەحاف و عیلەل)ەوە. هەموو هەڵبەستەکانیشی، سەروادارن. سەرواش بەشێکە لە ساز لە هەڵبەستدا. سەروا (قافیە) ئەو کۆتاییەیە کە هەڵبەستی لەسەر دروست ئەکرێ. ئەویش بەپیتێک یا لە پیتێک زیاتر ئەبێ. سەرواش چەند جۆرێکی هەیە. دیارترینیان سەروای ستوونی و سەروای ئاسۆییە. سەروای ستوونی بۆ هەڵبەستی ستوونییە کە کۆتایی هەموو بەیتێک بەهەمان ئەو پیتانە ئەبێ کە لە بەیتی یەکەمدا دیاری کراوە، بەڵام هەڵبەستی ئاسۆیی هەر بەیتە و سەروای تایبەتی خۆی هەیە. هەموو هەڵبەستەکانی مەحوی ستوونین و سەرواکانیشیان هەر ستوونییە.

داهێنان

مەحوی، زۆربەی بیرۆکەی هەڵبەستەکانی لە داهێنانی خۆیەتی. لاریمان لەوەش نییە کە وەک پرۆفیسۆر دوکتور محەممەد نوری عارف لە نامیلکەکەیدا (چەند سەرنجێ لە بارەی مەحوی و حافزەوە)(٢٦) پیشانی داوە، هەندێک بیرۆکەی لە خواجە حافزی شیرازییەوە وەرگرتووە. بەڵام وەرگرتنەکە دەقاودەق نییە. بەڵکو مۆرکی تایبەتیی خۆی لە هەر یەک لەو بیرۆکانە داوە و لەگەڵ بارودۆخ و هەڵکەوتی کۆمەڵگاکەی خۆیدا گونجانویێتی. یان بەواتایەکی تر ئەتوانین بڵێین: لەیەکچوونی هەردوو کۆمەڵگاکەی حافز و مەحوی، وای کردووە بیرۆکەکانیان لەیەک بچێ. هەر کامیان بێ، سوود وەرگرتن لە یەکتری، لە نێوان هەستیاراندا، کارێکی پێویست و پەسندە.

وێنە

هەڵبەستەکانی مەحوی، پڕن لە وێنەی هەمە جۆر. بۆ نموونە: کەسێک کە گوێ لە وشەی سۆفی یا واعظ ئەبێ: ئەشێ دوو مرۆڤی ڕێکوپێکی بێتە بەرچاو. بەڵام مەحوی وێنەی ئەو دوو مرۆڤەمان ئاوا ئەخاتە بەرچاو:

ڕیشێکی پان و تووکی بنا گوێ درێژ و لوول(٢٧)
سۆفی لە دینی لادە بەدیمەن لە جوو دەکا!

بۆ واعیظیش ئەڵێ:

ئەشکەوتی بایەکە دەمی واعظ کە دێتە وەعظ(٢٨)
وەختی سکووتی، نەقشی سمێڵی لە قوو دەکا

قوو: تەیرێکی مل درێژە.

دوای ئەوە مەحوی لەم هەڵبەستەی خوارەوەدا، چەند تابلۆیەکی جۆراوجۆرمان پیشان ئەدات.

کـاتێـک کـه شـۆخـەکـەی لە دوورەوە دەرئەکـەوێ، بزانن چی ڕوو ئەدات!؟ چۆن ئەشک و ئاهی مەحوی و خەڵکی تریش بەرز ئەبێتەوە؟ چۆن بەدەرکەوتنی لێو و ئەو، لەعل و گەوهەر بایەخی نامێنێ و لەبەر چاو ئەکەوێ؟ چۆن دەرکەوتنی ئەو وەک هەتاو کەوتن وایە؟ چۆن هەرکەس بەرەو پیری ئەچێ بوونی نامێنێ؟ یا دەربەدەر ئەبێ. یا هەر دڵە و لەسەرخۆ ئەچی. لەوانەش سەیرتر. ئەم جـوانەی مـەحـوی کـە وەک ڕۆژ و مـانگە، لە ڕۆژئاواوە هەڵدێ! ئەوە جگە لەوەی برۆی ئەو شۆخە وەک تیغ وایە و بەر هەرکەسێ بکەوێ نەجاتی ئەدات! مەحویش لەو ناوەدا، لە جیـاتی ئەوەی بەپێ بڕوا بەپیـر ئەو جـوانەوە کـە وەک ڕۆژ وایە، بەسـەر ئەڕوا بەپیـریەوە. بەڵام چۆن بەدەرکەوتنی ڕۆژ شەونم ئەبێ بەهەڵم و نامێنێ، ئاوا مەحویش ئەتوێتەوە و نامێنێ. فەرموون ئێوە و هەڵبەستەکە:

وەکـو ڕۆژ ئەو مـەهە لەو دوورە دەرکـەوت(٢٩)
لە مـێـوە ئەشک و ئاهی ئێـمـە سـەرکـەوت
کـــە ئەو لێـــو و ددانەم دی، بەجـــارێ
لەبەر چاوم، هەمـــوو لەعل و گـــوهەر کـەوت
وەنەوزێکم شــەوێ دا گـــەییــە ســـەرم و
وتی: هەســتــە، هەتاوت وا لەســـەر کـەوت
لـەکـێ یـارەب خـــــەبەر پرسی بکـەم مـن
کە هەر کـەس بۆ خەبەر چوو، بێ خەبەر کەوت
دڵـم وەک شـێــری بێــشــەی شــوعلەگــرتوو
لە ســـینەی پڕ لە ســـۆزم دەربەدەرکـــەوت
بەتیـــر ئەمـــڕۆ دڕی دا هەرچی پێش هات
خـــودا پێـــداوە هەرکـــەس بەر نەظەرکـــەوت
لـەســـــەرخـــۆ چوو بەدەم گـــریانەوە دڵ
گـــەڕەک پڕ بوو کـــە ئەم منداڵە دەرکـــەوت
لە ڕۆژئاواوە ئیـــمـــشـــەو بێ نیـــقـــابە
مـەهی من، مـاهی عـالەم بێ مـەفـەڕ کـەوت
بەخــــۆڕایی ئەوەندەم ناڵە کـــێـــشـــا
لە سـینەمـدا پسـا، مـا، بێ ئەثەر کـەوت
برۆی ئەو شـۆخـە ئەمـڕۆ تێـغی کـێـشـا
نەجـاتی دا بەڕەحـــمـــەت هەرچی بەرکـــەوت

بەپیـــــر ئەو ڕۆژەوە «مـــــەحـــــوی» ئەوەندە
بەســـەرچووبوو، وەکـــو شـــەونم لەســـەر کـــەوت

داڕشتن

وابزانم لە بارەی داڕشتنەوە، پێویست بەسەلماندن ناکا. ئەوەتا نەک هەر هەڵبەستێک، بگرە هەر دێڕە هەڵبەستێکی بگری، ئەوەندە چڕوپڕ و تۆکمە داڕێژراوە کە چەند لاپەڕەیەک شیکردنەوە هەڵ ئەگرێ، بۆیە کەسێکی وەک مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، لەسەر هەر دێڕە هەڵبەستێک شیکردنەوەیەکی هەیە وەک لە دیوانەکەی مەحویدا، چاپی دووەم ١٩٨٤، هاتووە. هەروەها کەسێکی وەک دکتۆر عەبدوڵڵا ئاگرین لەسەر یەک تاکە بەیتی مەحوی:

هەیە گـەر عـیـشـقی سـەرداری لە سـەرتا
بکە مـــەشـــقێ لەوانەی چوونە ســـەردار

زیاتر لە دە لاپەڕەی لەسەر نووسیوە.

مەبەست لە ڕەوانی (سلاسة)ە. ڕەوانی ڕاستییەکەم لەم ڕووەوە، مەحوی هەڵبەستی ڕەوانی هەیە و هەڵبەستی ناڕەوانیشی هەیە. هەموو ئەو هەڵبەستانەی لێرەدا خستمانە پێش چاو، لە هەڵبەستە ڕەوانەکانی مەحوییە. ئەوە جگە لە زۆربەی زۆری هەڵبەستەکانی تری. ژمارەیەکی کەمیش هەڵبەستی ناڕەوانی هەیە. هۆی ئەو ناڕەوانییەش ئەوەیە کە مەحوی زۆر پابەندی واتا (معنی) بووە، بەجۆرێک هەوڵی داوە کە لەیەک تاکە دێڕدا چەندین واتا بپێکێ و زۆر مەبەست بدا بەدەستەوە، بۆ نموونە:

کوردی زوبانی ئەسڵـمە گەر تەرکی کەم بەکول(٣١)
بۆ فـارسی، بەکـوللی ئەمن دەبمە بێ وەفـا

لەم هەڵبەستەدا وشەی (بۆ فارسی) کەوتۆتە نیوە دێڕی دووەمە. وا خۆشتر و ڕەوانتر ئەبوو، ئەم وشەیە هەر لە نیوە دێڕی یەکەمدا بوایە، بڵێین ئەگەر مەحوی بیوتایە:

کـوردی زوبانی ئەسـڵـمـە گـەر تەرکی کـەم بۆ فـارسی

هەڵبەسەکە زۆر ڕەوانتر ئەبوو. بەڵام مەحوی دیارە لەلایەک ویستویتی کێشی ئەم دێڕە هەڵبەستە وەک کێشی سەرجەمی دێڕەکانی نوێ بێت. لەلایەکی کەشەوە ویستویتی وشەی (کول) دووجار وەک ڕەگەز دۆزی (جناس)ێک بەکار بێنێت. ئەوە جگە لەوەی مەحوی لەم هەڵبەستەدا، هەنگاوی پاشەکشەیەکیشی بۆ خۆی داناوە، لە ئاستی ئەگەرێکدا کە لێی بپرسن ئەی کەوایە تۆ بۆچی ئەو هەموو هەڵبەستە فارسیانەت داناوە؟! ئەویش لە وەڵامدا بڵێ: من وتوومە ئەگەر زمانی کوردی بەکوللی تەرک بکەم ئەبم بەبێ وەفا. بەڵام من کە بەفارسی هەڵبەستم وتووە، ئەوەتا وازم لە زمانەکەی خۆشم نەهێناوە و ئەو هەموو هەڵبەستە کوردیانەشم

وتووه. ئەم مەبەست و ناوەڕۆکانە، وای کردووە مەحوی گوێ بەو نارەوانیە نەدات لەو دێڕە هەڵبەستەدا، ئەوە سەرباری واتاکەی کە پەرۆشی مەحوی ئەگەیەنێت بۆ زمانی نەتەوەیی خۆی کە ئەویش بیرکردنەوەیەک و هەوڵێکی نەتەوەییانەیە.

هەژاندن

ئەمەیان پێویست بەبەڵگە لەسەر ڕۆیشتن ناکا. بەبەڵگەی ئەو هەموو گرنگییەی بەهەڵبەستەکانی مەحوی دراوە، چ وەک بەدواداچوون و لێکۆڵینەوە و ستایش کردنیان. چ وەک ئاواز دانان بۆ ژمارەیەک لە هەڵبەستەکانی و کردنیان بەگۆرانی و بەتەواشیحی دینی، بەجۆرێک کە لەگەڵ هەموو دووبارە کردنەوەیەکیاندا هەژانێکی تر دروست ئەکات لە ناخی بیسەرانیاندا و کار لە بیر و هەست و سۆز وئەندێشەیان ئەکات.

ڕاستییەکەی نووسین و لێکۆڵینەوە لەسەر هەڵبەستەکانی مەحوی، مەودایەکی زۆر زیاتری ئەوێ. بەڵام کەمیی کات و وابەستەبوونمان بە تەنیا ٢٠ دەقیقەوە لەم ڤیستیڤاڵەدا، وای کردووە زۆر بەخێرایی و تەنیا وەک ئاماژەیەک بەسەر هونەری هەڵبەست و هەڵبەستەکانی مەحویدا تێپەڕین. کۆتایی وتارەکەشمان بەم هەڵبەستەی مەحوی ئەهێنین کە هەموو لایەنە هونەرییەکانی تیا کۆبۆتەوە:

خەططی دەوری لێوی ئاڵت، ئەی مەسیحا لام و بێ[٣٣]
هەر لە جامەی سەبزە ئەچێ بۆ غەین و نوون و چیم و هێ
غونچە بازاڕی نەزاکەتداریی و تەنگی شکاند
هەر کە ظاهر بوو لە دەوری باغی حوسنت لام و بێ
لەب شەکەر تاکەی لە حەسرەت خاڵی موشکینت دڵم
داخدار و خەستە بێ وەک لام و ئەلف و لام و هێ
لالە ڕوخسارم لە سایەی ئەشکی خوێنین ڕەنگەوە
چونکە ڕووسوورم لە قاپیی عەین و شین و قاف و تێ
عیشقت ئەی جانا، منی ڕیسوایی عالەم کردووە
چاکە ئینسافت ببێ بۆ ئەلف و سین و تێ و هێ
ئێستە بۆ لاف و گەزاف هەرکەس دەبینی عاشقە
نەک هەموو کەس جانفیدا وەک میم و حێ و واو و یێ
مەحوی ئەمڕۆ زۆر نەخۆشە قەت شیفای نایێ بەهیچ
گەر شیفای بێتن، بەبۆیی زوڵفت و ئەو ئەگریجە دێ

پەراوێزەکان

١- هەڵبەست: شیعر.

٢- هەستیار: شاعیر.

٣- من لام مەرج نییە کە هەموو هەڵبەستێک ئەبێ تێکەڵ ئەندێشە بێ. بۆیە وتم هەندێ جار.

٤- بڕوانە: ر. أ. سكوت جيمس، صناعة الأدب، ل ١٩٩.

٥- بڕوانە: کامیل ژیر، هەڵبەستەکانی ژیر.

٦- بڕوانە هەمان سەرچاوە.

٧- دیوانی مەحوی، ل ٢٢٠.

٨- هەمان سەرچاوە، ل ٢٢٤.

٩- هەمان سەرچاوە، ل ٥٦.

١٠- هەمان سەرچاوە، ل ١٤٦.

١١- هەمان سەرچاوە، ل ٢١٧.

١٢- گۆڤاری ئاینده.

١٣- سەرچاوەی ژمارە (٧)، ل ٢٤٥.

١٤- سەرچاوەی ژمارە (٥).

١٥- کامیل ژیر: جوانی، ل ٢٢.

١٦- سەرچاوەی ژمارە (٧).

١٧- دیوانی گۆران، ل ٢٠٦.

١٨- هەمان سەرچاوە، ل ٢٥٣.

١٩- هەمان سەرچاوە، ل ٢٦٨.

٢٠- هەمان سەرچاوە، ل ٣٠٩.

٢١- دیوانی کامەران، ل ٣٢٠.

٢٢- سەرچاوەی ژمارە (١٥).

٢٣- ممدوح حقي، العروض الواضح، ص ١٤.

٢٤- ممدوح حقي، العروض الواضح، ص ١١.

٢٥- طلال عبدالرحمن، الإيقاع بين الشعر والموسيقى، جريدة العراق، العدد ٣٩٠٥، ص ٦.

٢٦- د. محمد نوری عارف، چەند سەرنجێک لەبارەی مەحوی و حافزەوە.

٢٧- هەمان سەرچاوەی (٧)، ل ٢٥.

٢٨- هەمان سەرچاوەی (٧)، ل ٢٧.

٢٩- - هەمان سەرچاوەی (٧)، ل٨٧.

٣٠- د. عەبدوڵڵا ئاگرین، لەبارەی مەحویی لوتکەوە، ل ٢٦٩.

٣١- هەمان سەرچاوەی (٧)، ل ١١.
٣٢- هەمان سەرچاوەی (٧)، ل ٣٢٣.
٣٣- دیوانی مەحوی، ل٣٢٣.

سەرچاوەکان

١- ر.أ. سكوت جيمس، صناعة الأدب، ترجمة هاشم المنداوي، من مطبوعات دار الشؤون الثقافية/بغداد.

٢- كامیل ژیر، هەڵبەستەکانی ژیر، دیوان، چاپی سوید ١٩٩٣.

٣- دیوانی مەحوی، لێکدانەوە و لێکۆڵینەوەی مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، چاپی دووەم، بەغدا ١٩٨٤.

٤- گۆڤاری ئاینده.

٥- دیوانی کامەران.

٦- د. ممدوح حقي، العروض الواضح، اليقظة العربية، الطبعة الثالثة ١٩٦٤.

٧- جريدة العراق، مقالة طلال عبدالرحمن، ص ٦، العدد ٣٩٠٥، بغداد.

٨- د. محمد نوری عارف، چەند سەرنجێک لەبارەی مەحوی و حافزەوە.

٩- لەبارەی مەحویی لوتکەوە، ئامادەکردنی عەبدوڵلا ئاگرین، چاپخانەی سومر، بەغدا ١٩٨٦.

له مەیخانە

له مـــەیخـــانە، خـــودا! گـــەر ئێـــمە دەرچین،
بەکێ بەین ئیلتـــجـــا، بۆ کـــێـــهـــە دەرچین؟!
کــــە ئێـــــمــــە چوونە جــــەننەتمان بەتۆدا،
له ئێـــمــــە لادا زاهیـــد؟ ئێـــمــــە هەر چین
خـــــەت و زولّفی بەیەکـــدا دێ لەســــەر ڕوو
مـــەگـــەر زەنگ و خـــەتا شـــەڕیە لەســـەر چین
لەباوەشـــمـــا دەدا مـــەوج ئەشکی حـــەســـرەت
کـــەمـــــەرتی گـــرتە باوەش تا کـــەمـــەرچین
ئەوەندە تەنگ و نـاخــــۆشـــــە، لە دنیــــا
خـــۆشـــە دەرچوون، ئەگـــەرچی بۆ ســـەقـــەر چین
ســـەرت پێ لازمـــە، مـــەی بازە «مـــەحـــوی»
دەبێ دولبـــەر کـــە هات ئێـــمــــە بەســـەر چین
مــــەحـــــالاتە لە بەندی زولّفی دەرچوونی
چەها چینە، چەها چینە لەســــــــەر چین

مەحوی ١٨٣٠ - ١٩٠٦
شاعیرێکی شۆڕشگێڕ لە ڕوانگەی ئاینییەوە

نووسینی: کەمال غەمبار

بەرایی

مەبەستم لە وشەی شۆڕش و شۆڕشگێڕی شێوازی توندوتیژی و خوێناوی نییە بۆ گۆڕانی واقیع و بونیادی کۆمەڵ، بەڵکو شۆڕشێکی سپییە لە ڕێگەی چاکسازی و گەیاندنی پەیامی ڕاستی و ڕووناکی و چارەسەرکردنی کەموکوڕی و ناتەواوی و لادان لە ڕەوتی ڕاست و ڕەوانی ئایینی و گومراکردنی خەڵکی سادە و نەزان، لەژێر پەردەی ئایینی. واتە بەرپاکردنی ڕاپەڕینێکی کۆمەڵایەتی گشتی.

مەحوی شاعیر، یەکێکە لەو سەرکردە چاکسازە و هزرڤانە شۆڕشگێڕانە کە شیعرەکانی بەڵگە و گەواه و شایەتن کە چ کارتێکردن و ڕەنگدانەوەیێکیان لە ڕێنماییکردنی خەڵکی کوردستان بینیوە و، ویستوویەتی شۆڕش لەسەر ئەو واقیعە ستەمکارە بکات و، میللەتە چەوساوە و دواکەوتووەکەی هەنگاو بەرەو ئاسۆیەکی گەش و ڕووناک هەڵێنێ و تۆز و گەردی تاریکی و نەزانی و گومڕایی لە جەستەی خۆیدا بتەکێنێ.

لەم ڕوانگەیەوە من مەحوی بەخاوەن پەیامێکی پیرۆز لەقەڵەم دەدەم کە لەسەردەمی خۆیدا وێڕای زاڵبوونی عەقڵییەتی ویشک و داخراو و تەنگەبەر. بەفراوانی عەقڵ و بوێری پتەوی بیروباوەڕ و ئازادی و پاکی وێژدان بەگژ ئەو ڕەوشە نالەبارە دابچێتەوە کە نەتەوەی کورد لەژێر حوکمی دەسەڵاتی عوسمانی دەیناڵاند، ئەوە لە کاتێکا ئەو دەسەڵاتەی دوژمنی بەویستی گەلەکەمان کە میرنشینی بابانی لەناو برد، بەهەموو شێواز و شێوەیەک پشتگیری لە ژیان و ڕێبازی دەروێشی و برەوپێدانی بیروباوەڕی پڕوپووچ و گەندەڵ دەکرد، هەڵبەت لەو سەردەمەدا بانگەشەی چاکسازی و نوێکردنەوە لە ئاییندا ئەرکێکی ئەوەندە سانا و بێ گیروگرفت و سەرئێشە نەبوو، بەڵام وێڕای ئەمەش مەحوی وەک شۆڕشگێڕێک پەردەی لە ڕووی ئەو جەردە و ڕێگرانە هەڵدەدایەوە کە ئاینییان دەشێواند و بۆ بەرژەوەندیی خۆیان بەکاریان دەهێنا. بۆ نموونە دەڵێ:

شێخێ هەمەوەندێکی دەدا پەند و نەصیحەت
ئەو قوڕبەسەرەی دابووە بەر فەحش و فەضیحەت
خۆش هاتە جەواب و وتی: تۆ حەقتە، فەقەط من
قوططاعی طەریقم، نەکو قوططاعی طەریقەت(١)

کوردایەتی و شۆڕشگێڕیی مەحوی

لە نووسەرێکی ناسراوی سۆڤییەتی پێشوویان پرسی ئایا ئێوە ئەدەبی نەتەوەییتان هەیە؟ لە وەڵامدا وتی: نووسینی بەزمانی نەتەوە، ئەدەبێکی قەومییە، کە شاعیرێکی متەصەووفی وەک مەحوی شیعر بەزمانی کوردی دەنووسی و دیوانێکی تەواوی بەزمانی کوردی هەیە، کەواتە بەهەستێکی کوردانە کارەکەی ئەنجام داوە کە دەڵێ:

کوردی زوبانی ئەصڵمە گەر تەرکی کەم بەکول
بۆ فارسی، بەکوللی، ئەمن دەبمە بێ وەفا
دووری مەبینە تۆ لە کەریمی بەها نە جۆ
هەرچی کە کوردە پاکی ببەخشێ بە(بوالوفا)(٢)

لەکاتێکدا لەو سەردەمەدا زۆربەی پیاوانی ئایینی نووسینەکانیان بەفارسی و عەرەبی بوو، حاجی قادری کۆیی ١٨١٥ - ١٨٩٢ لە هۆنراوەی (کوردێکی کۆیی کەوتە بەر)دا، بەربەرچی ئەو کابرایە دەداتەوە کە حەزی کردووە کاکە حەمەدی شێخ مەعرووفی نۆدەهی ئامۆژگاری و ڕێنمایی موسلمانانی کورد و ڕاڤەکردن و لێکدانەوەی شەرع و قورئان بەزمانی عەرەبی بکات نەک بەکوردی حاجی چۆن ڕووبەڕووی دەبێتەوە و گیانی کوردایەتییەکەی دێتە جۆش و خرۆش کە کوردە کۆییەکە دەڵێ:

کەس نەماوە بە غەیری کاک ئەحمەد
شەیخ مەعرووف و عالیمی ئەرشەد
چاکە ئێستا دەکا لە بۆ کوردان
تەرجەمەی شەرع و ئایەتی قورئان
واقعا خزمەتی لە بۆ خوایە
چ دەبوو گەر بەکوردی نەبوایە

حاجی لێی دێتە وەڵام و پێی دەڵێ:

هەر کە وای گوت وەها موکەددە بووم
وام دەزانی کەوا لە دین دەرچووم
گوتم ئێستاش لەسەر کەری ماوی
چابو مستم نەدا لەنێو چاوی
کوردی ئاخر بڵێ چییە عەیبی
هەر کەلامی حەقە نییە عەیبی

یا لەگـــەڵ فـــارسی چ فـــەرقی هەیە
بۆچی ئەو ڕاستـە بۆچی ئەم کـەمی نییـە[٣]

کـە زمـان، دیارترین و بەرچاوترین ڕەگـەزی پێکهـاتەکـانی نەتەوە بێ و، مـەحوی بەم جـۆرە شانازی بەزمانە کوردییەکەی بکات ئەی کوردایەتی گەر بەم شێوە نەبێ، دەبێ چۆن بێ، ئەوە لە کاتێکا کاکە حەمەی مەلا کەریم لە بەراوردی نێوان نالی و مەحویدا لە ڕووی کوردایەتییەوە بۆچوونێکی تایبەتی هەیە کە دەڵێ: «ڕاستەکەی لە مەیدانی کوردایەتیشدا، کوردایەتییەکەی مەحوی ئەوەی لەباردا نییە شان لەشانی کوردایەتی یەکێکی وەک نالی و بەڵکو سالمیش بدا کە هیچ نەبێ لەبەر دواکەوتنی سەردەمی ئەم و دەرکەوتنی ڕاستی پتر بوێ، دەبوو ئەگەر لەوان پێشیش نەکەوتایە، هیچ نەبێ بگاتە ڕادە و پلەیان، جووتە چوارخشتەکییەکەشی کە هەستی کوردایەتی خۆی تیایاندا دەربڕیوە، تەنها دەستە چیلەیەکن لە ئاگری بەتینی کوردایەتی و هەستی نەتەوە پەرستی نالی وەرگیراون، بەتێکڕای دیوانی مەحوی پارچە شیعرێکی وای تیا نییە کە چ لەمەیدانی ناسینەوەی دوژمنانی گەلی کورد و چ لە مەیدانی گیانی کوردایەتیدا بەقوڵەپێی (قوربانی تۆزی ڕێگەتم...)ەکەی نالیدا بگاتەوە»[٤]. بەلای منەوە ئەم بۆچوونە کەمکردنەوەیە لە ئاستی کوردایەتییەکەی مەحوی و لاسەنگبوونی تەرازووەکەیەتی لە ئاستی نالیدا، ئەوا لە کاتێکا هەریەک لەم دوو شاعیرە لەڕەوش و چوارچیوەیەکی جیادا ژیاون، قەسیدەی (قوربانی تۆزی ڕێگەتم) لە ڕاستیدا گەڕانەوەیە بۆ سەردەمی میرنشینی بابانییەکان و نالیش وەک شاعیرێکی دەسەڵاتخواز (سلطوی) لایەنگریی خۆی بۆ سەردەمی بابانەکان دەرئەبڕی و ڕێ چوونی خراپتربوونی باری ژیانیش بۆ سەردەمی ڕۆمییەکان دائەنێ و مامۆستا حەمە ئەم لایەنگرییە دەبەستێت بە (نیشتمانپەروەری)یەوە، بێگومان ئەمانە دوو چەمکی جیاوازن و پێویستە لە بەکارهێناندا بەدیقەت بەکاربرێ، ڕێی تێدەچێت لە قۆناغی ژیانی گەلێکدا لایەنگیریی فەرمانڕەوایانی ئەو گەلە نیشانەی نیشتمانپەروەری بێت، بەڵام ئەمە ڕێسا نییە... ئەو لایەنگرییە بەلای ئێمەوە بریتییە لە (چارەنووس) بەستنەوە بەو ڕۆژگارەوە کە بابانییەکان فەرمانڕەوایان دەکرد و ئەویش نالی ناچار کردووە چارەنووسی خۆی بەشێوەیەکی ڕەها بەو ڕۆژگارەی حوکمەوە ببەستێتەوە بریتییە لەو سیستەمی پەروەردە سیاسییەی دەسەڵاتداری بابانییەکان بۆ ئیحتواکردنی عەقڵییەتی سەردەم»[٥].

من وای بۆ دەچم کـە جـیـاوازییـەکی تەواو لە نێـوان نالی و مـەحـویدا هەیە، نالی وەک شاعیرێکی میری شاعیرانی ئەو سەردەمەی دەرباری پاشایەتی، کە پلە و پایەکی تایبەت و باڵای لای سلێمان پاشای بابان و ئەحمەد پاشای کوڕی هەبووە و، مەحوی وەک شاعیرێکی متەسەووفی باڵای سەردەمی خۆی کە خەلیفەی شێخ بەهائەددینی کوڕی شێخ عوسمان بووە و خەریکی دەرسگوتنەوەی زانیارییە ئایینیەکانی ئەو کاتە و ڕێنماییکردنی مرۆڤ بووە لە دونیای تەسەووفدا، خۆی بەهیچ جۆرە حوکمێک نەبەستۆتەوە، ئازادانە بیری کردۆتەوە، ناز و نیعمەتی

هیچ کاربەدەستێکی پێ نەبەخشراوە، بەڵکو مرۆڤێکی یاخی و شۆڕشگێڕ و نەفس بەرز بووە. کە ستایشی سوڵتان عەبدولحەمیدی کردووە، بارودۆخی ئەو سەردەمە جوولاندوویەتی چونکە «لە سەردەمی مەحویدا هەستێکی موسڵمانەتی، وەک شێوەیەکی بەربەرەکانێی ئەمپریالیزم، جیهانی موسڵمانانی گرتبووەوە و کۆمەڵێ لە ڕۆشنبیرانی ئیسلام بەو ڕێگەیەدا دەچوون، سەرچاوەی ئەم هەستە لەسەرێکەوە سەودای خەبات لە دژی ئەمپریالیزمی تازە هاتوو و، سەرکێشی لە هاندانی سوڵتان عەبدولحەمیدەوە بوو کە ئالای (پان ئیسلامیزم)ی بەرزکردبۆوە، ئەم هەستە تێکڕا هەستێکی پێشکەوتنخوازانە بووە، چونکە یەکێک بووە لە ڕێبازەکانی خەبات بۆ پاراستنی سەربەخۆیی وڵاتە ئیسلامەکان لە هێرش و دەستدرێژیی ئەمپریالیزم کە چ لە ڕووی سوپایی و چ لە ڕووی ئابوورییەوە ڕووی کردبووە وڵاتە موسوڵمانەکان، مەحوی ئەم هەستەی بەئاشکرا تیا دیارە و لەو مەیدانەدا لە ڕۆشنبیرە موسڵمانەکانی سەردەمی خۆی دوانەکەوتووە».

هەر چەندە مەحوی لە دونیای تەسەووفدا شاسوار بووە، بەڵام ئەمە مانای ئەوە نییە لەو خەڵوەتەدا دەرنەچووە و ئاگای لە ڕووداوەکانی دونیا نەبووە، بەڵکو بەپێچەوانەوە دژی نەخشە و پیلان و داونانەوەی دەوڵەتانی ئیمپریالی بووە، کە ویستوویانە گۆڕانکاری و چاکسازی نەکرێ و یەکێتی موسوڵمانان تێکبدەن، لە هەمان کاتدا کە دیویەتی میللەتەکەی دووچاری زوڵم و ستەمی حاکمانی تورک بووە، ویستویەتی لە وڵات سەری خۆی هەڵبگرێ و بەجێی بێڵێ، بەڵام خۆڕاگرتن و مانەوەی و بەربەرەکانی کردنی بارودۆخی نالەباری کۆمەڵایەتی، جۆرە شۆڕشگێڕییەکی پێ ڕەوا دەبینێ، کە نالی نەیتوانیوە خۆی لەبەریان بگرێ بەرەو شام ڕەو نەکات.

مەحوی ویستوویەتی ئایین بکاتە مەبەستێکی کۆمەڵایەتی و خەبات دژی دواکەوتن و زوڵم و زۆرداری بەئەرکێکی ئایینی، بۆیە هەوڵی نوێکردنەوەی بیروباوەڕی موسوڵمانان و ڕاستکردنەوەی کار و ڕەفتاری چەوت و چەوێڵی داوە و، ئەوانەی ڕیسوا دەکرد، کە لە پشت دینەوە خۆیان حەشاردابوو، شتی ئەوتۆیان خستبووە پاڵ کە دوور بوو لە ڕۆحییەتی و ئوسوولەکانی. کە لە ڕێگەی نموونەی شیعرەکانییەوە ڕووناکییان دەخەینە سەر.

مەحوی چاکساز و ڕابەری کۆمەڵایەتی

هەرچەندە مەحوی خۆی شاعیرێکی متەسەووف و لە خوا نزیک بووە و، پشتی لە دونیا کردووە، بەڵام هەمیشە بەرهەڵستکاری ئەو کەسانەی کردووە، کە خوا پەرستییەکەیان تەنیا بەڕواڵەتە و لە کرۆکەکەی نەگەیشتوون و کاری ڕیش و قژ درێژکردن بەلادان لە ئایین لە قەڵەم دەدات و دەڵێ:

ڕیشێکی پان و، تووکی بناگوێ درێژ و لوول
صوفی لەدینی لادە بەدیمەن لە جۆ دەکا (٧)

لە ڕۆژگارێکی ناهەمواردا، کە پارەوپوول سەروەربێ، دونیا پشتت تێ بکات، کە بەرژەوەندیی

خودی لەجیاتی خزم و کەسوکار بێ و مرۆڤ هەژار و نەدار بێ، چارەش چەک و دەسەڵات بێ دەبێ مەحوی ئەم واقیعە چۆن هەڵسەنگێنێ، ئەوەن بەبێ کە بڵێ:

گەر لە تۆ دنیا بەری بوو، قەوم و خوێشت لێ بەرین
گەر بەراتی بوو، هەموو عالەم باب و برات(٨)

مەحوی لە شاعیرێکی عەرەب کە باسی بێ پارەوپوولی دەکات چۆتە ناو واقیعەکە، هەر چەندە هەردووکیان لەیەک خاڵدا یەک دەگرنەوە، لە دونیای ئەمڕۆماندا ئەم حەقیقەتە لە هەموو کاتێک زیاتر و زەقترە ڕەنگی داوەتەوە. شاعیرە عەرەبەکە دەڵێ:

فصاحة حسان وحظ إبن قحلة
وحكمة لقمان وعفة مريم
اذا اجتمعت في المرء والمرء مفلس
ونودي عليه لايباع بدرهم

مەحوی هەر بەم حەقیقەتە دەربڕینە ناوەستێ، بەڵکو ئەو کەسە ڕیسوا دەکات کە هەموو خەم و خەو و خولیای بەهەر شێوە و شێوازێک بێ پارە پەیدا کردنە و کوردیش بەخۆڕایی نەیگوتووە کە دەڵێ: «خوا و خورمایان نەگوتووە»، چونکە هەرگیز ناکرێ جۆرە هاوسەنگییەک لە نێوان هەردوولا دروست بێ و یەکێکیان لەسەر حیسابی لە دەستچوونی ئەوی ترە، هەر لەم ڕووەوە مەسیح لە ئینجیلدا دەڵێ: (کەس ناتوانێ خزمەتی دوو سەردار بکات، چونکە یا ئەوەتا ڕقی لە یەکێکیان دەبێتەوە و ئەوەی تری خۆشی دەوێ، یاخود لەگەڵ یەکێکیان دەبێ و بەسووکی سەیری ئەوی دی دەکات، ناتوانن خزمەتی خوا و پارەوپوول بکەن)(٩).

مەحوی بەچاوێکی سووکەوە سەیری ئەو جۆرە کەسانە دەکات کە نرخ و بەهای خۆیان نازانن و خۆ دەکەنە پوولی قەلب و بۆ پاروە نانێ ڕووی خۆیان ڕەش دەکەن. ئا ئەمەیە بەرز نەفسی مەحوی یاخی بووی شۆڕشگێڕ کە پەردە لە ڕووی ئەو نزم نەفسانە هەڵدەماڵێ و دەڵێ:

بۆ پارە حەیفە خۆ دەکەیە پوولی نارەواج
بۆ پارویکی نان ئەسەفە ڕوو دەکەی بەساج(١٠)

مەحوی سکاڵای دەروونی خۆی لە دەست ئەو خەڵکە نەزانە دەکات کە ڕێزی شیعر و هونەر ناگرن. چونکە شیعر زمانحاڵی گەلە و، شیعری ڕەسەن دەماودەم دەگێڕدرێتەوە و هەموو کاتێ برەوی خۆی هەیە، وەک کاڵای قەشەنگ و جوان لەبەر دەکرێ، بەڵام کێن ئەوانەی ئەم جۆرە کاڵایانە لەبەر دەکەن مەگەر مرۆڤی هوشیار و ژیر و ڕێکوپێک نەبن، لای مرۆڤی گەمژە و گێژ و نەزان شیعر چ نرخ و بەها و تەقدیرێکی هەیە، بۆیە مافی خۆیەتی لەناو کۆمەڵگەیەکی کوردا، مەحوی پرسیار بکات و بڵێ:

کێ قـەدری شـیـعـری ئێـمـە دەزانێ، بەری دەکـا
هەر صـاحـیـبـە لەبەر کـەری کـالآیی بێ ڕەواج(١١)

گۆرانیش هەر لەسەر ئەم ڕێچکە دەڕوات و گلەیی لە دەست ئەو کۆمەڵگەیەی کورد دەکات کە بە چ چاوێکی کەم سەیری مرۆڤی هونەرمەند دەکات و لە هۆنراوەی (دەروێش عەبدوڵڵا)دا لەگەڵ مەحوی لوتکەدا یەک دەگرێتەوە و دەڵێ:

بەڵێ، دیارە لەناو قـەومی بەسیـتـا قـەدری سنعـەتکار
وەکو عـەکسی قـەمـەر وایە لەناو حـەوزێکی لێـخندا،
بەڵام تەختی ڕوفـاه و تاجی حورمەت میـللەتی هوشیـار
بەئوستادێ ئەدا وەک تۆ لەناو شمشاڵی کون کوندا(١٢)

مەحوی وەک مرۆڤێکی قـووڵ و وردبین دەرکی بەو ململانێیی سەر دەسەڵاتی دونیا کردووە، کە هەموو شەڕوشۆڕێک لەسەر ئەو لاکە تۆپیوەیە، کە کەس لەگەڵ خۆیدا نایبات و تاسەر نییە، ماڵ و مـوڵکی دونیا ئەوەندە ناهێنێ کە ئەو هەمـوو شەڕوشـۆڕ و مرۆڤ قران و وێرانی بەدواوە بێت بۆیە دەڵێ:

دەزانی جـیـفـەیە دنیـا، دە حـەیفـە
وەکوو سەگ ئەم شەڕ و شۆڕە لەسەر لاک(١٣)

مەحوی لە ناکۆکییەکان و هاودژەکانی واقیع دەدوێ و ڕووناکی دەخاتە سەر لایەنە چەوتەکانی زەمانە و چەرخی ناچیز و بێ بایەخ، کە چۆن پێوەرەکان سەرەو لێژ کراون، هیچ شتێک لە شوێنی خۆی نەماوە و کار و ڕەفتاری ئەم خەڵکە گۆڕاوە. بۆیە ئەم واقیعە ناهەموارە بەشیعر دەردەبڕی کە شیعر چاکترین چەکی سەردەمی ئەو بووە و، لەو ئان و زەمانەدا شتەکان بەم شێوە بوون و زۆرجاریش مێژوو خۆی دووپات دەکاتەوە. ڕووە تاریک و دژوارەکەی سەدەکانی پێشوومان وەک فلیمی سینەما دێنێتەوە بەرچاو و ئەمڕۆ و دوێنی بەیەک دەبەستێتەوە، مەحوی بەم جۆرە سەردەمی خۆی وێنە دەکێشێ:

لە سایەی دەوری چەرخی سوفلە پەروەر لەک بەلەک دەدوێ
سـەگی ئاواتەخـوازی ئێـسکی و شـتـر لە شـەک دەدوێ
دەبینم شێری شێر ئەفگەن دەڵەک کەولی دەکا، دەبیەم
بەکۆڵێ کلکەوە ڕێوی لەگەڵ کەولی دەلەک دەدوێ(١٤)

گومانی تێدا نییە لە بارودۆخێکی ئاوادا کە پێوەری حەق و ڕاست و ڕەوان پێشێل بکرێ و، نرخ و بەهاکـان باویان نەبێ، دەبێ حـاڵی هونەر چۆن بێ، لەو زەمـانە نەگـریسـەدا چ بازاڕ و برەوێکی هەبێ، هەر دەبێ بەهەمان دەردی بەها بەرز و باڵاکان بچێ و مەحوی یاخی و شۆڕشگێڕ

بەرامبەر ئەو ڕەوشە دزێوەدا هەر ئەوە بڵێ:

ئەمــــڕۆ لە کن زەمـــانە هونەر بۆتە قـــەشـــمـــەری
شــێـــری ژیانی بۆ چیـــیـــە، مــــەیموونە گـــەرەک!
فــــــیطرەت بڵند و پایە بڵندم نەدی، بەگـــــوێش
گەردوون ئەوەندە دوونە، کە هەر دوونییە گەرەک(١٥)

هەڵبەت لەم جۆرە ڕۆژگارەدا، مرۆڤی هونەرمەند و، خاوەن بەهرە و بلیمەت شوێنی شیاوی خۆی پێنادرێ، چونکە هەرگیز ئامادە نییە، بەهرە و هونەر و زانست و ئەدەبەکەی لە پێناو پلەوپایەدا لە دەست بدات و سەنعەتەکەی خۆی ڕەزیل کات.

بەرانبەر ئەوەی کە مەحوی بەم جۆرە ڕووبەڕووی ئەو واقیعە تفت و تاڵەی کە تێیدا ژیاوە دەبێتەوە کە زۆرجار گیروگرفت و سەرئێشەی بۆ دروستکردووە و، لەم ڕێگەدا باجی داوە، لە هەمان کاتیشدا، ئاوڕێکیش لە مرۆڤی مەرد و ئازاد دەداتەوە و ڕێزی دەگرێ و، ئەوەی کە ڕێزی ئەو جۆرە کەسانە دەگرێ، شیاوی ئەوەیە ببێتە شا کوڕ و مەرجیش بۆ ئەم پلەوپایە دادەنێ و دەڵێ:

ڕۆڵە! گــەر حــەز دەکــەی ببــیــە شـــا کـــوڕ
پەندی «مـــەحـــوی» لە گـــوێ گـــرە وەک دوڕ
مــــــەردی ئازادە قـــــەت مـــــەڕەنجـــــێنە
(کلُّ شيءٍ ولا شـــتـــیــمـــة حُــــرّ)(١٦)

وێرای ئەوەی کە مەحوی شاعیری عیلم و عیرفان بووە، لەو دەریایەدا مەلەوانێکی باش بووە، بەڵام بێ فیزی و تەوازوعەکەی ئەوەندە سەری کردووە کە دان بەحەقیقەتێک بنێ، کە هەرچەندە مرۆڤ زانا و دانابێ، هێشتا زۆری ماوە تەنانەت لە ئەلف و بێی زانستەکان بگات، هەرچەندە لەو ڕەوتە بەردەوام بێ، ناگاتە مەنزڵی زانیای و بڵێ ئیتر ئێرە مەڵبەندی حەسانەوەمە و پێویستم بەزانین نەما، بۆیە لەم ڕووەوە دەڵێ:

هەر گـفـتـوگـۆمـە، کـەچی هەر دەڵێم و تێ ناگـەم
هەر جـوست و جـۆمـە، کـەچی هەر دەڕۆم و پێ ناگـەم
چاوم ڕوا و گـــــــۆشـــــــەی ئەو ئەبـرووەم نەدی
دڵ بوو بەبەحـری علووم و لە ئەلف و بێ ناگـەم(١٧)

شاعیری نوێخوازی عەرەبیش ئەبوو نوواس دانی بەو حەقیقەتە نا و، کە مرۆڤ هەرچەندە لافی زانین لێبدات و خۆی بەزۆرزانێکی گەورە لە قەڵەم بدات، شتێکی لەو زانینە وەدەستهێناوە و زۆر شتیشی لا ڕوون نییە و دەڵێ:

فـــقـل لمـن يـدّعـي فـي الـعـلـم فـلـســـفـــة
عـــرفـت شـــيـــئــاً وغـــابـت عـنـك أشـــيـــاء

دڵداری شاعیریش هەر لە مەحوی لوتکە دوو دێڕی یەکەم و دووەمی وەرگرتووە و نائومێدی بەرامبەر ژیان دەردەبڕی و دەڵێ:

هــەر دەڵــێــین و تــێــنــاگـــــــــــەیــن
هــەر ئــەڕۆیــن و پــێــنــاگـــــــــــەیــن
هەمــــــوو ئــەو گـــــفــــتـــــوگــــۆیــە
داخــــــــەکـــــــەم ڕەنجـــــــەڕۆیــە(١٨)

ئەنجام

لە سەرەتادا ئاماژەم بۆ یاخیبوونی مەحوی کرد لە داب و نەریت و بیروباوەڕ و کار و کردەوەی ناهەمواری کۆمەڵایەتی و ئەو کەسانەی کە ئایینیان کردۆتە هۆکارێک بۆ بەرژەوەندیی تەسکی خۆیان و لە ڕاستی لایان داوە و خواپەرستییەکەیان تەنیا بۆ ڕواڵەتە و شێوەیەکی ڕۆتینی وەرگرتووە، بۆیە لە ڕووی ئەو جۆرە کەسانە دەتەقێتەوە و ڕیسوایان دەکات و دەڵێ:

ئەغلەبی تەکـــیـــــەوو دەرگـــاهی بیـــلادی ڕۆمم
پشکنی، دی: چەلەبی بوو، هەر جـــەلەبی بوو، دەدە دەد(١٩)

لەسـەر ئەم ڕێچکەیە بەردەوامـە و، ئامـۆژگـاری ئەوکـەسـانە دەکـات کـە لە جـەوهەری دین نەگەیشتوون و. ژیان بەدەروێشی دەبەنە سەر و پێیان دەڵێ:

نـزیـکـە مـــــــردنت ئـەی پـیــــــرە زاهیـــــــد
وەرە بـا تۆبـە کـــــەیـن، ئیــــتـــــر ڕیا بـەس(٢٠)

مەحوی لە حەق بێژی لانادا و بەتەحەدداوە، بانگەشەی حەق دەکات و ئامادەشە لەو ڕێگە پیرۆزەدا گیانی خۆی ببەخشێ و دەڵێ:

هەتا حـەق ناصـرە، هەر حـەقـمـە مـەنظور
وەکــو مــەنصـــور، ئەگــەر بمکەن بەدارا(٢١)

مـادامەکی هەر قـەسـیـدەیەکی بۆتە بەحـری (أنا الحق)ی مـەنسـووری حەللاج، نەک تەنیـا چاوەڕوانی ئەوە دەکات کە هەڵیواسن، بەڵکو لەباتی پاداشتی ئەو حەقەی کە داکۆکی لێدەکات، پێویستە لە دار بدرێ، ئەمە بەواجب لە قەڵەم دەدات و بوێرانە دەنگ هەڵدەبڕێ و دەڵێ:

لە حەق بێژی بووە بەحری (أنا الحق) هەر قەصیدێکم
لە باتیی جائیزە، واجب گەرا قەتلم بکەن واجیب(٢٢)

حەق بێژییەکەی زیاتر لەسەر ئەو زاهید و سۆفیانە بووە، کە بەناحەق خەڵکیان لە خشتە بردووە و کاری ساختەیان ئەنجام داوە و، لە ئەنجامدا بەشەڕ هاتوون و شەڕەکەش خێری ئەوکەسانەی تێدایە لەناویاندا مەحوی کە دەستەی دڵداران و، خوازیاری ئەوەیە کە هەردوولا تێدا بچن:

زاهید و صۆفی بەشەڕ هاتن لەسەر تەزویر و شەید
خێری ڕەندانە خودا کا بەر طەرەف بێ هەر طەرەف(۲۳)

مەحوی هەر تەنیا یەقەگیری واعیزی چەنەباز و زاهید و سۆفی فێڵباز و ساختەچی نەبووە، بەڵکو ڕووبەڕووی ئەوکەسانەش بۆتەوە کە هیچیان لەبار دانییە و شانازی بەباو و باپیرانیانەوە دەکەن و، لەسەر حیسابی ئەوان خۆیان با دەدەن و بەلووت بەرزی دەڕواننە خەڵکی تر و، حەقیقەتی کەسایەتی خۆیان نایەتە بەرچاو. بۆیە پێیان دەڵێ:

فەضیلەی ئەصل و فەصل ئینسانی پێ نابێ بەصاحیب فەضل
کە تۆ کۆسەی، بە تۆ چی مامە ڕیشەی باب و باپیرت(۲٤)

ئەو وەسفەی مەحوی جوانترە و باڵاترە لەم دێڕە شیعرەی عەرەبی کە دەڵێ:

لاتقل أصلي وفصلي أبداً
إنّما أصل الفتى ما قد حصل

لە کۆتاییدا دەڵێم مەحوی ڕابەرێکی کۆمەڵایەتی، شاعیرێکی یاخیبووی شۆڕشگێڕ بووە، پەنجەی خستۆتە سەر گیروگرفت و دەردە کۆمەڵایەتییەکان، ڕووبەڕووی کار و ڕەفتاری ساختەکاری بۆتەوە، بانگەشەی بۆ حەق کردووە، وەک هەر شاعیرێکی کلاسیکی سەردەمی خۆی، جگە بەزمانی کوردی، بەزمانی باوی میللەتانی دراوسێی کورد شیعری نووسیوە، بەڵام هەرگیز زمانێکی دیکەی لا بەرزتر و باڵاتر نەبووە لە زمانی کوردی، هەمیشە وەک کوردێکی دڵسۆزی پاک شیعری بەکوردی نووسیوە و خەڵکی لە خەوی غەفڵەتا ڕاپەڕاندووە و ڕێنمایی کردوون و شانازی بەزمانی زگماک کردووە، تەنانەت لە قەصیدەی بەحری نووریشدا، کە هۆنراوەیەکی دوور و درێژی ئاینییە میللەتەکە و زمانەکەی خۆی بیرنەچۆتەوە و بۆیە بەکوردی دایناوە چونکە لە هەمزییە و بوردەدا سوودێکی کەمی تیایاندا دیوە بۆ کورد، بۆیە قەسیدەی نووری لە ڕیزی ئەواندا دادەنێ و بەم دێڕە شیعرە ئەم ڕاستییە دەردەبڕی و دەڵێ:

لە (همزيّة) و لە (بردُه)م چونکە کەم دی ئیستیفادەی کورد
منیش ئەم کوردییەم دانا لە ڕیزی ئەو قەصیدانە(۲٥)

دوا وتەم ئەوەیە کە نامەوێ لە ڕووی تەکنیکی شیعرەوە بچمە بنج و بنەماکانی هۆنراوەکانی مەحوی، بەڵام ئەوەندە دەڵێم نالی شاعیرە و مەحوی حەکیمە، هەر بەراوردێک لە نێوان ئەم دوو کەڵە شاعیرە و لوتکەی شیعری کلاسیکی دەبێ لەم ڕوانگەیەوە بکرێ و بەقووڵی و سەرنجی

ورد مامڵەتیان لەگەڵدا بکرێ.

پەراوێزەکان

١- دیوانی مەحوی (مەلا موحەممەدی کوڕی مەلا عوثمانی باڵخی) لێکدانەوە و لێکۆڵینەوەی مەلا عبدالکریمی مدرس و محمدی مەلا کریم. چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا ١٣٩٧ک - ١٩٧٧ز، ل ١١ .

٢- هەمان سەرچاوە.

٣- دیوانی حاجی قادری کۆیی، گرد و کۆ و پەخشکار: گیوی موکریانی، چاپی سێیەمین ٢٥٨١ کوردی، ١٩٦٩زا، هەولێر ل ١١٨ - ١١٩ .

٤- دیوانی مەحوی ل: بیست و حەوت.

٥- کتێبی نالی، ڕێبوار سیوەیلی، چاپخانەی موکریانی هەولێر ٢٠٠١- ل ٧٠ - ٧١ .

٦- دیوانی مەحوی ل بیست و نۆ.

٧- دیوانی مەحوی ل ٢٥ .

٨- دیوانی مەحوی ل ٥٧ .

٩- الکتاب المقدس، إنجیل متی الاصحاح السادس.

١٠- دیوانی مەحوی ل ٩٢ .

١١- دیوانی مەحوی ل ٩٣ .

١٢- سەرجەمی بەرهەمی گۆران بەرگی یەکەم، دیوانی گۆران ١٩٨٠، محمدی مەلا کۆی کردۆتەوە و ئامادەی کردووە و پێشەکی و پەراوێزی بۆ نووسیوە ل ١١٩ .

١٣، ١٤، ١٥، ١٦، ١٧ (دیوانی مەحوی) ل ١٨٧، ٣١٣، ١٩٣، ٣٣٤، ٣٣٧ .

١٨- دیوانی دڵدار، عەبدولخالق عەلائەددین.

١٩، ٢٠، ٢١، ٢٢، ٢٣، ٢٤، ٢٥- دیوانی مەحوی ل ١١٢، ١٢٠، ٨، ٥٤، ١٧٤، ٧٤، ٤٥٢ .

دیاردەی ڕەنگ لەلای (مەحوی)ی شاعیردا

نووسینی: مستەفا زەنگەنە
کۆلێژی پەروەردە

پێشەکی

ڕەنگ گرنگییەکی تەواوی لە ژیانی مرۆڤدا هەیە، ئەمەش لەبەر ئەوەیە کە دەوروبەری مرۆڤ لەیەک پارچە ڕەنگی جۆراوجۆر پێک دێت، هیچ شتێک نییە کە ڕەنگی نەبێ، تەنانەت ئەو تەنانەش کە بەوە ناو دەبرێن کە ڕەنگیان نییە، ئەوانەش لەخۆیاندا ڕەنگن، ڕەنگ لە ڕێگای یەکێک لە پێنج هەستەکانی مرۆڤەوە بەسەر دەکرێتەوە، ئەویش چاوە، شانە تەشیلەکانی چاو بەرپرسی جیاکردنەوەی ڕەنگەکانن، هەر گرفتێک و نەخۆشییەک لەو تەشیلانەدا ڕوویدات، مرۆڤ تووشی نابینایی ڕەنگ دەبێ، کەواتە ڕەنگ لەناو چاودا هەیە و لە مێشکدا جیا دەکرێتەوە، لە دەرەوەی چاوی مرۆڤدا شتێک نییە پێی بگوترێ ڕەنگ، گەرچی پەیوەندیی نێوان ڕەنگ و ڕووناکی، پەیوەندییەکی لەیەک دانەبڕاوە، بەڵام ئایا هەموو مرۆڤێک وەکو یەک ڕەنگەکان دەبینن؟ ئەگەر بێت و نەخۆشییەکانی نابینایی ڕەنگیان نەبێ، ئەوا ئەو کاتە دەتوانین بڵێین هەموویان ڕەنگەکان دەبینن، بەڵام وشەکانیان بۆ دەستنیشانکردنی پلەکانی ڕەنگ جیاوازە، چونکە ژمارەی وشەکانی ڕەنگ لە زمانەکانی دنیادا یەک نین، گەرچی هەموو مرۆڤێکی ئاسایی ئەو ڕەنگانە دەبینێ، بەڵام وشەی هەندە کەمن، کە ناتوانن بەژمارەی ڕەنگەکان بن.

مامەڵەکردن لەگەڵ ڕەنگدا، کارێکی هەند ئاسان نییە، ئەمەش لەبەر ئەوەیە، کە وشەکانی ڕەنگ واتای فەرهەنگییان هەیە، جگە لەوەش واتای گشتییان هەیە، بەڵام لەهەموو گرنگتر ئەوەیە کە دەکرێ واتای کە لە وشەکانی ڕەنگ باربکرێ و لە بواری واتاسازیدا بەمیتافۆر ناو ببرێ، ئەم واتا خوازراوە بارکراوانە ناگیرێن، ناشکرێ بەئاسانی سنووریان بۆ دابنرێن، ئەمەش لەبەر ئەوەیە کە هەموو شاعیر و نووسەرێک بۆی هەیە واتای تایبەتی بدات بەو وشانەی ڕەنگ، دیارە، ئەو واتا بەخشینەش وا دەکات بڵێین خودی ڕەنگەش واتاکەی دەگۆڕێ و شاعیر خۆی شتێکی نوێ دێنێتە جیهانی هەستەوەری کە ڕەنگە، لەلای کەسانی دی، ئەو واتایە بەئاسانی وەرنەگیرێ یان وەکو کارێکی سوریالی لە قەڵەم بدرێ. ئەندێشەی شاعیر بۆی هەیە شتی نوێ لەو ڕەنگانە و لە وشەکانی ڕەنگ ساز بکات. ئەمەش لەوەوە هاتووە. کە ڕەنگ خۆی واتای نییە، واتاکانی ئێمە بەخشیومانە، لە ئەنجامدا هەر نەتەوەیەک خاوەنی کۆمەڵێ واتای ڕەنگەکانن، بەڵام ئەمە ڕێگە لەوە ناگرێ کە کەسێک واتای نوێ بەو ڕەنگانە ببەخشێ، یان لە

ئەنجامی بەکارهێناندا لە بوارێکی واتاییەوە بیگوێزێتەوە بۆ بوارێکی واتایی دی. زۆر ئاساییە ئەو چۆن دەبینێ یان خەیاڵی دەکات بەو شێوە لێکی بداتەوە، خۆ ئەگەر ڕێگە لەو گوزارشتە بگرین ئەوا ناکرێ، هەر ئەمەش وای کردووە ئەگەرەکانی ڕەنگێک کە بێ ژمارەن، لە ئەگەری واتاکانی وشەی ڕەنگدا بەدی بکرێن، شاعیریش بۆی هەیە ڕەنگە پۆزەتیفەکان بەنیگەتیف دابنێ و نیگەتیفەکانیش بەپۆزەتیف، ئەم بۆ بوونەش لە بواری تابلۆکێشانیشدا دەشێ، شیعریش تابلۆیە بەوشە، وشەکانیش ڕەنگن، ڕەنگەکانیش تێکەڵ بەهەموو شتێکن، کەواتە دەکرێ ڕەنگەکان بەپێی ئەو هەموو شتانە لێک بدرێنەوە.

سنووری لێکۆڵینەوە

ئەم لێکۆڵینەوە تایبەتە بەو دێڕە شیعرانەی مەحوی کە لە دیوانەکەی گوڵبژێرم کردوون، ژمارەی دێڕەکان «٥٣» دانەن، ئەوە نەبێ وشەی ڕەنگی لە شوێنی کەدا بەکار نەهێنابێ، بەڵام من تەنها ئەوەندەم هەڵبژاردوون کە تێکڕای مەبەستەکانی مەحوی دەپێکن، جگە لەو «٥٣» دێڕە شیعرییە پەلوپۆ بۆ نموونەی کە ناهاوین و مەحوی چۆنی فەرمووە ئێمە بەو چەشنە لێکی دەدەینەوە و هەوڵ دەدەین لە سنووری ئەو دەرنەچین نموونەکانیش. لە دیوانەکەی مەحوی وەرگیراون.

خستنە ڕوو

مەحوی یەکێکە لەو شاعیرانەی کە وشەکانی ڕەنگی زۆر بەکارهێناوە، کە ڕەنگە لەلای زۆربەی هەرە زۆری شاعیرە کلاسیکیەکان بەو شێوەیە نەبێ. بۆ نموونە سەیری ئەم نموونانە بکە.

ظالمی دڵ ڕەقی ڕوو گرژی موسڵمان ئازار
هەر بەئیذایە کە ڕەنگی بگەڕێتە ڕوخسار
بەرد ئەگەر سەرنەشکێنێ بەچی ڕوو ڕەنگین کا
کە لە پێ هەڵچەقی ئەوسا ڕوخی گوڵنارییە خار
ل:٣٣٧

مەحوی دەڵێ خۆشەویستی من هەمیشە دڵڕەق و ڕوو گرژە بەرانبەر بەمنی موسڵمان و قەلەندەر، دیارە بەو ئازاردانەی من ڕەنگی جوانی دەگەڕێتەوە ڕوخساری و دڵی پێ خۆش دەبێ، ئەمەش وەکو ئەوە وایە کە بەرد چۆن ڕووی ڕەنگین دەبێ ئەگەر سەر نەشکێنێ و خوێناوی نەبێ، هەروا دڕکیش کاتێک ڕووی سوور و جوان دەبێ، کە لەپێ دەچەقێ و ئازاری کەسانێک ئەدات.

ئەرێ دڵ بێ شەرابی لەعلی گوڵ ڕەنگت لە گوڵ چبکا ؟!
کە جیلوەی گوڵ لەگوڵشەندا نەبێ بولبول لە چل چبکا ؟!
ل:١٣

دیارە شەراب خۆی نەشئە بەخشە، مەحوی دەڵێ، دڵی من چی بکا لە گوڵ و گوڵی بۆ چییە، لە کاتێکدا ئەگەر شەرابی لێوی سووری وەک گوڵت لەمن دوور بێ، کەواتە من شەرابی لێوی سووری تۆم دەوێ، نەک ڕەنگی گوڵ، چونکە بولبول چی لەچڵی ڕەق و تەقی درەختەکان بکات لە کاتێکدا شنە و جوانی گوڵ لە گوڵشەندا نەبن.

چ حاجەت نەرگسی مەستت بکەم وەسفی بەمەخمووری
کە چاوێ سورمە کێشراوی خودابێ لە کل چبکا؟
ل:١٥

چاوی نێرگسی مەستت پێویستی بەوە نییە بڵێم خەوی لێ شکاوە، چونکە چاوی خۆی کلڕێژی دەستی کردگارە و پێویستی بەکل نییە، دەربڕینی (کە چاوێ سورمەکێشراوی خودا بێ) بەبێ ناوهێنانی وشەی (ڕەش) واتای ڕەشی دەگەیەنێ، ئەمەش ئەوپەڕی جوانیی بەکارهێنانی واتای خوازراوە کە سەرچاوەکەی لە وشەی (سوورمەکێشراو)ەوە هاتووە، بەواتای بەکل ڕێژراو.

دوو ئەسپە مەنزڵت پێ طەی دەکەن تاسەر حەدی مردن
بەدیقەت (مەحویا) تێفکرە، شەو شەبدێزە، ڕۆژ ئەشهەب
ل:٣٠

دەڵێ لە دنیادا تا ڕۆژی مەرگەسات، دوو ئەسپ هەن ئەم جیهانەت پێ دەگێڕن (مەحوی)، ئەو ئەسپانەش یەکێکیان شەوە و ئەوی دیش ڕۆژ، دیارە لێرەدا ئەسپی شەویش ڕەنگی (شەبدێز) دەبێ، چونکە لە تاریکیدا ڕەنگ نییە، لێرەشدا ئاماژەیە بەئەسپی شەبدێزی خوسرەوی پەروێز، ئەسپی ڕۆژیش کوێتە، کەواتە ژیان لە دوو ماندوو بوون پێک دێ، نابێ مرۆڤ بەفریو بچێ. شەبدێز و ئەشهەب دوو وشەن بۆ ڕەنگ وڵاغی بەرزە بەکاردێن، کە لە زمانی فارسی و عەرەبییەوە وەرگیراون.

زوشت و ناشیرینە پیر، ئەمما چ شیرینە ئەگەر
چاوی خوێناوی نەدامەت ڕیشی خورمایی بکا
ل:١٩

مەحوی دەفەرموێ، کە مرۆڤی پیر ڕوخساری ناشیرین دەبێ و لەسەر جوانییەکانی گەنجێتی نامێنێ، بەڵام پیر کاتێک جوان دەبێ و شیرین دەبێ ئەگەر بێت و فرمێسکی خوێنینی پەشیمانی لە گوناهەکانی ڕابوردووی ڕیشی چەرمگی تەڕ بکا و بەڕەنگی خورما سوور هەڵگەڕێ. ئەم دێڕە شیعرە جوانترین تابلۆی نیگارکێشێکە کە گوزارشت لە پەشیمانی بکات.

بەنیلەبێ نەباتی میصری لێوت
جلم، سوبحم، هەموو هەر شامە بێ ڕووت
ل:٨٢

مەحوی وشەی (بەنیلە)ی بۆ واتای شین و تازیمانی بەکارهێناوە، نەبات شەکرێکی کلۆی سپیی شیرینە، کاتی خۆی زۆربوو وەکو نوقڵ وابوو، لە کاتی ڕێزگرتندا بۆ چا خواردنەوە وا دادەنرا. کەواتە ماچی شیرینی وەک میصری لێوت، بەشین و تازیمانی بکەوێتەوە، چونکە ڕۆژو بگرە بەرگەکەشم وەکو خاڵی ڕەش، ڕەش و تاریکە.

نیلە: بەواتای شین و تازیمانی، بەواتای شینی ئاوی نیلی وڵاتی میسریش دێ کە مەبەست ڕەنگە شینەکەیەتی.

شام: بەواتای (خاڵی ڕەش) یان، (ئێواران) کە تاریک دادێ و دنیا ڕەش دەبێ.

بەسەر ڕوخساری زەردا جۆگەلەی کێشاوە ئەشکی سوور
بەیادی سەرووی باڵایەک ئەوەندەم شین و زاری کرد
ل:١٠٨

ڕوخساری زەرد: دەم و چاوی زەرد هەڵگەڕاوی دەستی عەشق و خۆشەویستی کەواتە: نەخۆشی.

ئەشکی سوور: فرمێسکی خوێنین، کەواتە سوور بەواتای خوێن بەکارهاتووە.

شین: بەواتای، شیوەن و تازیباری.

واتای دێڕەکەش دەڵێ: بەسەر دەم و چاوی منی نەخۆشی مەستی عەشقدا کە زەرد هەڵگەڕاوە، فرمێسکی خوێنینم جۆگەلەی کردووە. چونکە من هەمیشە لە یادی خۆشەویستی باڵا وەک سەروودا لە گریان و شیوەندام.

بەخوێنم تینووە بانۆشی کات و نۆشی بێ ئەمما
لەسەرچی، تۆ بڵێ، ئەو لێوە مۆرە وا لەمن بوو سوور
ل:١١٨

لێوی مۆر: واتە داخراو، قفڵ کراو، هەمیشە نەدوو

لەمن بوو سوور: زۆر بڵێ و لەسەر چوون پێ داگرتن

دەڵێ، ئەگەر دلبەرم تینووی نۆشینی خوێنی منە، با بفەرموێ و بیخواتەوە، (با بمکوژێ)، بەڵام با من هەندە بزانم لەبەرچی ئەو دەمە داخراوەی لە خەڵکی، هەمیشە لەمن سوور و زۆر بڵێیە و خراپەم دەڵێ.

بەزەرد و سووری دنیا زەردەواڵەت لێ نەگۆڕابێ
بەهەنگی تێ بگەی، هەرنێشە، نۆشێکی نییە زەنبور
ل: ١٣٠

زەرد و سووری دنیا: بەواتای شتی جوانی بەرچاوی، ئێستا بۆ منداڵی جوانیش بەکاردێ.

دەڵێ: شتی ڕەنگاوڕەنگ و لەبەر چاو جوانی دنیا، نەکات زەردەواڵە (کە زەرد و سوورە) لێت بگۆڕێ و بەهەنگی بزانی، چونکە زەردەواڵە تەنها چزووی هەیە و پێوە ئەدات و هەنگوینی نییە پێتی ببەخشێ کەواتە بەشتی جوان هەڵمەخەڵەتێ ئەگینا زەرەرت پێ دەگەیەنن.

لە ئیعجازی موحەببەت چار فەصڵم جوملە بۆ جەمعە
سروشکم سوورە، ڕەنگم زەردە، لێوم وشکە چاوم تەڕ
ل:١٣١

لە موعجیزەی خۆشەویستی کە هەموو وەرزەکانی تەمەن و ساڵی لەیەک وەرزدا بۆ کۆکردوومەتەوە، ئەویش وەرزی ئازارە، لەبەر ئەمەشە فرمێسکم خوێنە و ڕەنگم زەردە (نەخۆشم، لێوم وشک بووە و چاوەکانم هەمیشە بەگریانن).

سروشکم سوورە: بەواتای فرمێسکی خوێنین

ڕەنگم زەردە: نەخۆشم

سیاپۆش، لە داخی خەطط و خاڵ و لێو و ڕوو زوڵفت
وەنەوشە و میسکی چین و ئاوی خضر و لالە و عەنبەر
ل:١٣١

سیاپۆش: ڕەش پۆش: تازێ بار

دەڵێ لە خەم و داخی خەت و خاڵ و لێو و ڕوخسار و زلفت، وەنەوشە و میسکی چین و ئاوی حەیاتی خضر و لالە و عەنبەر ڕەشپۆش و تازی بارن چونکە هەموو کە تۆیان بینی هەند جوانی، ئەوان بۆ نەمانی جوانییەکانی خۆیان ناچار مان ڕەش بپۆشن.

کە ئەو لێو و ددانەم دی بەجاری
لەبەر چاوم هەموو لەعل و گەوهەر کەوت
ل:٨٧

لەعل: مەبەستی سووربیەکەیەتی،

گەوهەر: مەبەستی سپێتی گەوهەرەکەیە

دەڵێ کە دیم لێوت هەندە سوورە، سووری لەعلم لەبەر چاو کەوت.

کە دیم ددانت هەندە سپیە، چەرمێتی گەوهەرم لەبەر چاو کەوت.

دەمت چی؟ پڕ لە دوڕ، دورجێکی یاقووت
نیشانە و مۆری چی؟ خەططێکی زمڕووت
ل:٨٠

پڕ لە دوڕ: پڕە لە ددانی وەکو دوڕ سپی

دورجێکی یاقووت: سندووقێک یاقووتی سپی تێدا دابنرێ

نیشانە و مۆری چی: مۆر بەواتای هەڵنەپچراو و کارخانە

دەڵێ: دەمت پڕە لە ددانی وەکو دوڕ سپی، بۆیە دەکرێ دەمت بەقوتووی هەڵنەپچراوەی یاقووت دابنێین، یان، نیشانەی سەرمۆری دەمت دەکرێ خەتێکی شینی زمرووت بێ، چونکە جاران نیشانەی دەس لێ نەدان و نەکراوەی قوتوو، مۆرێکی شین بوو لەسەر قوتووە دەدرا. بۆیە (سەرمۆر) بەواتای هەڵنەپچراو دێ.

نەخۆشی عیشقی لێوت وەصیەتی کرد

بتاشن داری عوننابی بەتابووت

ل: ٨٠

داری عوننابی: بەواتای داری سووری عوننابی، مەبەست نیشانەی شەهید بوونی ڕێگای عەشقە.

دەڵێ: من کە نەخۆشی دەستی ئەو لێوە جوانانەی تۆم، وەسیەتی ئەوەم کرد کە تابووتێکم بۆ بتاشن لە داری سوورعونابی، چونکە دەزانم لەم عەشقەدا دەمرم و بەشەهید لە قەڵەم ئەدرێم.

قوبوڵم کەی ئەگەر، لوطفێکی زۆرە

بەکەمتر هیندوێکی، خاڵی هیندووت

ل: ٨٠

بەکەمتر هیندوێکی: کەواتە کەمتر لە کۆیلەیەکی ڕەش، چونکە هیندییەکانیش وەکو ئەو کۆیلانە ڕەشن.

خاڵی هیندووت: خاڵی ڕەشت.

لێرەدا وشەی هیندووی بە دوو واتای ڕەشی جیاواز بەکارهێناوە (عەبدی ڕەش و خاڵی ڕەش) کەواتە دەڵێ:

تۆ لوتفێکی زۆرم لەگەڵدا دەکەی، ئەگەر بەکۆیلەیەکی ڕەشی خاڵە ڕەشەکەی خۆتم قبووڵ بکەی.

تا لە دەوری لێوی ئاڵی خەططی سەبزی بوو عەیان

عاشقان جوملە وەک بەنگی دەبینم گێژ و وێژ

ل: ١٤٢

هەر کە گەنەمووی دەوروبەری لێوی یارەکەم دەرکەوت لە جوانیدا، هەموو دڵدارەکانی کە وەکو بەنگکێش بەسەرخۆشی و گێژ و وێژی دەبینم.

خەططی سەبزی: لێرەدا مەبەست شینە، چونکە ئافرەتی جاران دەسکاریی دەم و چاویان

نەدەکرد، ئەو گەنەمووە باریکانەی لە دەوری لێویان شین دەبوو بەمایەی جوانی لەقەڵەم ئەدرا.

وەک داغی غـەم نیـیـە سـپـیـیـە داغی ئـینتـیـظار
چاوم ببـینە، چاوە؟ کـە مـوطبـیـقـیـیـەتی بەیاض
ل: ١٥٧

خـەم کـە مـرۆڤ داغ دەکـا و شـوێنەوار بەجێ دێڵێ، وەکـو داغی چاوەنوارێ نیـیـە، چونکە چاوەنوارێ زۆر کوێربوونە، بەڵگەش بۆ ئەمە فەرمـوو بزانە چاوی من، چۆن تانەی سـپـیی بەسەر داهاتووە و کوێر بوومە.

سپیی: بەواتای کوێری هاتووە

هەتا تۆ چوویە گوڵشەن، گوڵ بەبێنی مسکی زوڵفت کەوت
کەوا ئەو ڕەنگە خۆشەی سیس و هەم بێنی بووە ضـایع
ل: ١٦٥

کە تۆ چویتە گوڵشەن، گوڵ کەوتە بۆنی زوڵفت کە خۆی مسکە،
لەبەر ئەمەش بوو گوڵ ڕەنگی جوانییەکەی خۆی لە دەسدا و بۆنیشی نەما.
ئەو ڕەنگە خۆشە: ئەو ڕەنگی ڕوخسارە جوانەی گوڵ.

عـیشق ئاگرێکە بەربووە هەرکـەس دەبێ بەکەس
گـــەر ڕۆژە ڕەش وەکـــو شـــەوەبێ بوو بەچراغ
ل: ١٧١

ڕۆژە ڕەش: ڕۆژی پڕ لە مەینەت و نەگبەتی و ناخۆشی و لێ قەومان.

دەڵێ، ئاگری عەشق لە هەرکەسێ بەربێ، ئەوا ئەو کەسە ئەو کاتە دەبێتە کەسی ڕاستەقینە، چونکە کانزا لە ئاگردا پاک دەبێتەوە و دەردەکەوێ کە چەند بێ غەل و غەشە. گەر ڕۆژیشی ڕەش بێ، ئەوا دەبێتە چراخان و دەدرەوشێتەوە و ڕووناک دەبێتەوە، چونکە نووری عـەشق لە هەمـوو ڕووناکییەک ڕووناکترە.

دەستی حەنا نیگار و، مـوژە و چاوی سورمـەدار
بۆ غـەیری خـان و خـانمە فـەندی نیـیـە مـوسـاغ
ل:١٧٢

حەنا نیگار: بەخەنە نەخشێنراو
موژە و چاوی سورمەدار: برژانگ و چاوی ڕەشکراو
دوو شیواز بۆ ڕەنگ بەکار هاتوون. بەبێ ئەوەی ناوی وشەکانی ڕەنگی بەکار بردبێ.

لالغـاوەی واعـیظ ئەمـڕۆ مـەوج ئەدا، دەم پڕ لە کـەف
ڕیشـی قـیـروسـیـا کـتـێـبی وەعظەکـەی بۆ بەر تەرەف
ل: ١٧٤

ڕیشی قیـروسـیـا: لێرەدا قیـروسـیـا بە دوو واتا هاتـووە، یەکـەمـیـان بەواتای گـرنگ نیـیـە، دووەمـیش بەواتـای ڕەشـە وەک قـیـر، کـەواتـە پیس و چڵکنە و ڕەشـە وەکـو ڕەشی قـیـر و ڕەشی تەنی.

ڕوتبـەی کـەمـاڵە، ڕۆژە ڕەشی بۆ جگـەر بەخـوون
ناکـامـە تاکـە ڕەش نەبووە خوێنی خامی مـسـک
ل: ١٨٨

بۆ مرۆڤی جگەر بەخوێنی عیشـق، ڕۆژە ڕەشی ئەو ڕوتبە و ناونیـشـانی پێگەیشـتنی، چونکە ئەو خوێنە سوورەی لە نافـەی مامزی خەتاو خوتەندا هەیە بەناکام و پێ نەگەیشـتوو دادەنرێ، کاتێ کامڵ و بۆن خۆش دەبێ کە ڕەنگی ڕەش بێ، کەواتە ڕەش نیشانەی کامڵی و پێگەیشتنە.
ڕەش: بەپێگەیشتن و کامڵی

وتـی: بـۆچـی وەهـا بـێ تـین و بـێ ڕەنــگ
وتم: تۆ بۆچ ئەوەندە شــۆخــیی و شــەنگ؟
ل: ١٩٨

بێ ڕەنگ: نەخۆش، ڕەنگ هەڵبزڕکاو، زەرد و زەعیف

یەکێ عــاشق بەخـــوو، یەکێ طالیـــبی ڕوو
یەکێ مــەجــبــووری بۆ، یەک مــایلی ڕەنگ
ل: ١٩٩

مایلی ڕەنگ: حەز بەجوانی کردن، ڕەنگ بەواتای جوانی بەکار هاتووە.

لە چاوم خـوێنی جـاری کـرد و هەم ڕەنگی لە ڕوو بردم
ئەم ئاشـــووبی دڵ و دینە بەلێـــوی ئاڵ و چاوی کـــاڵ
ل: ٢٠٢

ڕەنگی لە ڕوو بردم: ڕەنگی تێکدام و نەخۆشی خستم
لێوی ئاڵ: لێوی سوور
چاوی کاڵ: کاڵ بەواتای کەمی توخمەکانی هەر ڕەنگی، کاڵ سیفەتێکە دەدرێتە پاڵ ڕەنگ، لەم حاڵەتەدا بەدژ واتای (تێر- تۆخ) دێ.

بەغـەمزەی نـازەوە ئەو سەروی نـازە کـەی چووە گـوڵشـەن
کـە نێـرگـز وا بـووە چاوی سـپی، سـەرووی بووە تـۆپاڵ
ل: ٢٠٣

چاوی سپی: بەواتای کوێربوون دێ

دەڵێ: ئەو باڵا سەرووە بەنازە کەی چووە گوڵشەن و غەمزەی چاوی کرد، ئیدی نێرگز کوێر دەبێ و باڵای دەشکێتەوە و دەبێتە تۆپەڵ.

بنا گـۆشی لە چینی زوڵفـیـا دەرکـەوتبـوو دەتووت
ئەمـە بازی سـپی صـوبحـە، چووە بن باڵی زاغی شـام
ل: ٢١٧

بازی سپی صوبح: بەدوو واتا هاتووە، سپێدەی بەیان، بازی سپیی لە دەمەو بەیاندا کە خۆر لێی ئەدا و ئەچریسکێتەوە.

زاغی شام: بەواتای قەڵەڕەشی شام (سوریە)، بەواتای قژی ڕەشی وەکو تاریکی شەو.

کەواتە، سپێتی بنا گوێیەکانی، لە تۆی چین چینی زوڵفیا کە دەرکەوتبوو دەتووت، سپێدەی بەیانە و چۆتە بن باڵی شەوەوە.

لە ڕوو سووریی عیبادەت لام ڕوو زەردی خەجاڵەت مام
بەناوی سـێـوی ناوم باغـەوان و، من بەهێ دەگـرم
ل:٢١٨

ڕوو سووری: بەواتای سەربەرز لە دەرگای خودا و لەلای مرۆڤ

ڕوو زەردی: شەرمەزاری دنیا و قیامەت

لە باغی سێـو و بەی دا باسی ڕوخسـار و چەنەی کـەی بوو
خەجڵ ما سێو و، بەی ترسا، کەوا ئەو سوورە ئەم زەردە
ئەگەر چی من گەدام، ئەو شا، لە عورفی عەشقدا «مەحوی»
بەسە نیسبەت لە بەینا، من سیابەخت، ئەوسیا چەردە
ل: ٢٧٢

سـوور و زەرد: بەواتای ڕەنگەکـانی خـۆیان بەکـارهاتوون بەڵام کـینایەن بۆ (شـەرمکردن کـە سوورییە) بۆ ترسان کە (زەردییە)

سیا بەخت: بەخت ڕەش: نەگبەت

سیا چەردە: خاڵی ڕەش

کەواتە نێوان یەکێک بەختی ڕەش بێ کە (مەحوی)یە و یەکێک خاڵی ڕەشی بێ کە (دولبەرەکەیەتی) جیاوازییەکی گەورە هەیە و ڕێژە لە نێوان ئەم دوو حاڵەتەدا هەر نییە.

ئاهووی خوتەنە جیلوە دەکاتن لە خەطادا
یا چاوی ڕەشی فیتنەگەری سوورمەکەشانە!
ل: ٢٨٠

چاوی ڕەش: ڕەشی سیفەتی جوانیی چاوە.
سوورمەکەشان: کلرێژ، بەکل ڕەشکراو دێ.

لە ڕۆژی هەڵدرا ئەو کۆنە خەیمەی تان و پۆشینە
لە سایەیدا شەرابی بەزمی عوشرەت گریە جۆشینە
دەبینی جێیەک ئەمڕۆ بەزمی عەیش و بادە نۆشینە
سبەینێ زوو زەمانە وەضعی گۆڕیوە، لە نۆ شینە
لە کێ پرسم دڵی بۆ پڕ لە خوێنی حەسرەتە یاقووت
عەزا پۆشی چییە و کێیە؟ جلی پیرۆزە بۆ شینە!
ل: ٢٨١-٢٨٢

خەیمەی تان و پۆشین: ئاسمانی بەرین کە ڕەنگی شینە
لە نۆشینە: سەرلەنوێ تازێ و شینە، خەریکی بەزمی ژیان و خواردنەوەیە
عەزا پۆش: جلی ڕەشی عەزیەتباری پۆش
پیرۆزە: ڕەنگێکە لە گرووپی ڕەنگی شین

لە سەیری خەستەخانەی عیشق، ئەوی سەوزەی کەوا شینە
لەسەر هەر خەستەدێ یا خوێندنێ یاسینە، یا شینە
ل:٢٨٣

سەوزە: ئەسمەرێکی خوێن گەرمی مەیلە و سپی
یا شینە: مەبەست شیوەنە. «بەواتای پیتی شینیش دێ کە نیشانەیە بۆ شین و شەپۆڕ.

شەهیدی غەمزەیە بەعضێ، سەقیمی عیشوەیە جەمعێ
دیارە سەر نویشتی ئەهلی دڵ یا شینە یا سینە
ل: ٢٨٤

هەندێ کوژراوی غەمزەی چاون و، کۆمەڵێکیش نەخۆشی دەستی عیشوە و نازن. دیارە چارەنووسی دڵدارەکان، یان شیوەن و گریانە بۆ دولبەر، یان ئەوەتا مردوون و یاسینیان دەخوێنن.

دەرد و داغــێکی دەروونی، گــەر ببێ یا ڕەنگ و ڕوو
سـیس و مـوغبـەربێ. کە مـاڵم بۆ جەمـاڵم بۆ چییـە!
ل: ٢٩٢

ڕەنگ و ڕوو: بەڕەنگی و بێ ڕەنگی ڕوخسار، بەواتای خوڵقیش دێ.
گەر خودا دەردوداغی دەروونیم بۆ بنێری، با ڕەنگ و ڕووشم سیس و گەرد لێ نیشتووبێ، چونکە من نەماڵی دونیام، نەپێگەیشتنم بۆ جوانیی خۆم نییە.

سەنەد و بێ مۆر و خەط دەعـویی مەحببەت کردنە (مەحوی)
تەعـــەشـــشـــوق بێ دڵێکی داغـــدار و ســـینەیی ڕێشی
ل: ٣٠٤

سەنەد: قەباڵەی خاوەنێتی زەویوزار و موڵکی دنیایە، سەنەدیش بەخەت دەنووسرێ و مۆر دەکرێ تا یاسایی بێ و تەسدیق کرابێ. بۆیە مەحوی دەڵێ سەنەدی دەعوا چیی خۆشەویستی دڵێکی پڕ خەم و برینداره،
ئەگینا بێ ئەم خەت و مۆر کردنە، سەنەدەکە ناخوا و پووچ و بێ بەڵگە دەبێ.

تەرســـا بەدینی ئەو یەدی بەیضـــایە بوونە جـــووی
بۆ کـوشــتنم کــە دەســتی کــە دەرێنا لە باخــەڵی
ل: ٣٠٧

کـاتێ خـۆشـەویسـتی من دەسـتی لە باخـەڵی دەرهێنا بۆ ئەوەی بمکوژێ، کـەچی لەو کـاتەدا مـەسـیحـیـەکان ترسـان و چوونە سـەر ئایینی خۆشەویسـتەکـەم هەروەکو چۆن لە کـاتی خۆیدا جوولەکەکان کە دەستی درەوشاوەی حەزرەتی مووسایان بینی و چوونە سەر ئاینەکەی ئەو.
یەدی بەیضا: دەستی سپی، ئاماژە کردنە بۆ دەستی حەزرەتی مووسا.

کەچ ئەبرۆ، دیدە ئاهو، شۆڕشین خوو، فیتنەجۆ، تورکێ
خورۆش و شۆڕ و شینی خستە ناو ئەهلی نەظەر لە نوێ
ل: ٣١٥

شین: بەواتای شیوەن و ماتەمینی

لالە ڕوخســـارم لە ســـایەی ئەشکی خـوێنی ڕەنگەوە
چونکە ڕوو سـوورم لە قاپیی عـەین و شین و قاف و تێ
ل: ٣٢٣

لالە ڕوخسار: ڕوو سوور

ئەشکی خوێن: فرمێسکی خوێنین (سوور)

ڕوو سوور: سەر بەرز

لەبەر ئەوەی فرمێسکم خوێنینە و بەڕوومدا دەڕژێ، لە سایەی ئەوەوە ڕوخسارم سوورە و لە دەرگای (ع+ش+ق+ت) عشقتدا سەربەرزم.

ڕەشێ بۆ کوشتنی یەک ڕووڕەشێ بەدەستەوە بوو
بەدزیەوە وتی: فتوادە، ڕوخصەتم فەرموو
وتم: کە دەردەکەوێ زووکە ئەم غەزاکەرە تۆی
بەدەستی سەوز و سپی، بوونەوەی جەماڵ و ڕوو
ل:٣٥٢

ڕەشێ: مەبەستی کابرایەکی ڕەش پێستە، بەواتای (عەوام) دێ.

ڕووڕەش: پیاوخراپ

بەدەستی سەوز و سپی: دەستی سەوز: دەستی پیرۆز، دەستی سپی: بەواتە دەستی حەزرەتی موسا.

کەواتە کابرایەکی عەوامی ڕەش پێست هات و داوای فتوای لەمن کرد کە کابرایەکی ڕوو ڕەشی خراپەکار بکوژێ. منیش پێم گوت ئەو غەزاکەرە گەر تۆ بی ئەوا ئێستا دەستت سەوز دەبوو، وەکو موسایش دەستت سپی دەبوو.

کە شایەد بێتەوە بۆ سەیری شینی ئەم سیابەختە
بەمەرگی مەحوی ئەی نەی ناڵەیێ وەی دەف خرۆشێکە

شین: شیوەن و ماتەمینی

سیابەخت: بەخت ڕەش و نەگبەت

لە شینی فیرقەتی ئەودا ئەوەندە ئەشکی سوورم ڕێت
بەدەوری جێگەما تا بڕ دەکاتن دیدە گوڵزارە
ل: ٤٦٢

شین: شیوەن و ماتەمینی

ئەشکی سوور: فرمێسکی خوێنین

ئەگەرچی مودەتێکە من لە ظوڵماتی سیابەختێ
ونە، ذەڕڕەی وجودم، ڕۆژی ڕووناکم شەوی تارە
ل: ٤٦٦

سیابەختێ: بەخت ڕەشێک
شەوی تار: شەوی تاریک و ڕەش

لەبۆ سەیرانی باغ و سەبزە تەکلیفم مەکەن یاران
کە سەبزە و گوڵ لە چاومدا بەبێ ئەو هەر خەس و خارە
ل: ٤٦٣

سەبزە: شینایەتی، باغ و دەشت و دەری سەوز

لەو ڕۆژەوە جودا بووە لێم ئەو پەری وەشە
ڕۆژم ڕەشە شوعور و دڵم لێ بووە جودا
ل: ٧

لەو ڕۆژەوە ئەو پەری ڕوخسارم لێ جودا بۆتەوە، ڕۆژم ڕەشە و پڕە لە مەینەتی و هەست و دڵم لەلای خۆم نەماون

وەرە دەستێ بەخوونم کە نیگارین
خوێنی من خەڵاتت بێ نیگارا
ل:٩

نیگارین: ڕەنگاوڕەنگ

ئەشکەوتی دەمی بایەکە دەمی (واعیظ) کە دێتە وەعظ
وەقتی سکوتی نەقشی سمێڵی لەقوو دەکا
ل: ٢٧

لەقوو دەکا: ڕەش و سپی بەوێنەی باڵندەی قوو

دەم و زارێ بیامابێتەوە ڕەنگاری ڕیق ئەمما
پیاڵێکی عەقیقە، پڕ لە بادێکی عەقیق ئەمما

ڕەنگاری ڕیق: خۆشاو و پاشماوەی تفی دوای ماچی خۆشەویست
پیاڵێکی عەقیق: پیاڵەیەک سوور وەکو ئاقیق

ئەنجامەکان

١- هەست بەڕەنگکردن لەلای مەحوی زۆر بەهێز بووە و بەسەرچاوەی جوانی دایناوە.
٢- جیهانی سۆفیگەری لە ڕەنگ بێ بەش نییە، ئەگینا مەحوی وشە و واتاکانی ڕەنگ لەو دێرانە دا بەکار نەدەهێنا کە دەچنە ناو سۆفیگەرییەوە.
٣- مەحوی جگە لە واتا و وشەکانی ڕەنگی کوردی واتا و وشەی ڕەنگی عەرەبی و فارسیشی

بەکارهێناوە.

٤- هەندێ دەربڕینی ئاینی لای عیسای و ئاینەکانی کەی جگە لە ئاینی ئیسلام، وشە و واتاکانی ڕەنگیان بەکار بردووە، مەحویش لەو دەربڕینانە ئاگادار بووە بەحوکمی ئەوەی ئاماژەی پێ کردوون.

٥- ڕەنگ جگە لە هۆکاری تەندبار کردن و بەرجەستە کردنی شتەکان بەلای مەحوییەوە خۆی گرنگییەکی هەیە، ئەو گرنگییەش لە ژمارەی دووبارە بوونەوەی وشەکان و واتاکاندا بەدی دەکرێن.

سەرچاوەکان

١- هەژار: ١٣٦٩ ک، هەمبانە بۆرینە، فرهەنگ-کردی-فارسی، یک جلدی، تهران، انتشارات سروش.

٢- مەلا عەبدولکەریم مودەڕیس: ١٩٨٤، دیوانی مەحوی.

٣- احمد مختار عمر: ١٩٨٢، اللغة واللون، کویت.

کاتێ (مەحوی) وێنەی سەردەمی خۆی بەوشەی ڕەنگاوڕەنگ دەکێشێ!

ئەحمەد سەلام

«بەحــەق هەر حــەق، بەناحــەق ناحــەقم وتووە لە ڕۆژێ بووم
وەکـو (مـەنسـوور) ئەگـەر بیـشـمکوژن ناکـەم لە حەق لادەم»

هەر ئایین و مەزهەبێک یا هەر تیۆر و فەلسەفەیەک بگری پەیڕەوکارانی ڕاستەقینەیان هەمیشە بەو نیـازەوە ئەو ڕێبـازە لە ئامـێز دەگـرن و ئاشـقـانە وە دووی دەکـەون تا لەو ڕێیـەوە بتـوانن خزمەتێکی باش بەکۆمەڵەکەیان بگەیەنن.

دیارە ئاشکرا و ڕوونە لای هەمـوومـان کـە هەر نووسـەر و شـاعـیـرێک بگرین دەبینین لەڕێی بەرهەمـەکانیـانەوە بوونەتە شایەدی سەردەمی خۆیان، بۆیە دەبێ هەمیشە بەو حیسابە بڕوانینە شـاعـیـران و نووسـەرانمان کە، کەسانێکن زادەی بیریان ئاوێتـەی زادەی بیروبۆچوونی کەسـانی سـەردەمـانی خـۆیان بوون، تەنانەت دەشێ هەندێکیـان کـاریگەرییـان لەسـەردەمی خـۆیشـیـان تێپەڕاندبێ، بەڕادەیەک بەرهەم و ڕەفتاریان بۆتە زاد و توێشەبەرەی سەردەمانی دوای خۆیشیان.

وتی: مـیـوەی بەهەشـتـە شـیـعـری (مـەحـوی)
خـــــــودا نـەبـڕی لـە بـاغـم داری بـەردار

مامۆستا کاکەی فەللاح دەربارەی مەحوی دەڵێ:

(هیچ شـاعـیرێکی ئەو سەردەمـەمـان وەک مەحـوی بایەخی بەلایەنی کۆمەڵایەتی کوردەواری نەداوە و (کـەسـیـان وا بوێرانە) و بەجـەرگـانە نەچووە بەگژ داروباری زۆرداری و سـتـەم و زۆر کاروباری ناڕەواوە، کە لەژێر پەردەی ئایین و بەناوی ئایینەوە بۆ سوود و بەرژەوەندی تاکە کەسی و دەرەبەگی کراوە).

لە عـاریف عـامـیـیـەک پرسی هەواڵی مـەسلەخ و قـەسـسـاب
بە ئەنگوسـتی شـەهادەی کـرد ئیـشـارەی مـەحکەمـە و نائیب

مامۆستا (کامل ژیر)یش ڕایەک دەربارەی (مەحوی) دەردەبڕێ و دەڵێ:

« بێینەوە سەر مەحوی بزانین بە پێوانەی (واقیع) مەحوی هەستیار(شاعیر) چۆن چۆنی ئەبێ هەڵسـەنگێندرێت؟ چۆن چۆنی ئەبێ سەیری مەحوی بکەین، ئایا ئەبێ سـەیری مـەحـوی بکەین وەک خۆی کە هەبووە، یان وا سەیری بکەین وەک ئێمە بمانەوێت بووبێت؟».

بۆ وەڵامی مامۆستا (ژیر) مەحوی شاعیر هەردوو پرسیارەکە بە دوو وەڵامی حازربەدەستانە دەداتەوە ئەوەتا لە وەڵامی پرسیاری یەکەمی (ژیر)دا کاتێ دەپرسێ (ئەبێ سەیری مەحوی بکەین وەک خۆی کە هەبووە) مەحوی دەڵێ:

چبکەم، نە ئەو کەسەم کە کەسم بێ لە لا بەکەس
خۆشم نەگەیە ئەو کەسە ئەو من بکا بەکەس

بۆ وەڵامی پرسیاری دووەمی مامۆستا (ژیر) کە پرسیویەتی (یان وا سەیری بکەین وەک ئێمە بمانەوێت بووبێت؟)

شاعیر هەر لەم قەسیدەیەیدا وا وەڵام دەداتەوە:

گەر ئیشی ڕۆحتە، کە نەبوو کەس بەدەستەوە
دەست هەڵگرە لە ڕۆح و مەبە ئیلیتجا بەکەس

هەر شاعیرە و بۆ خۆی مەبەستێکی بە زەقی کردۆتە پێخۆری شیعرەکانی و لە پاڵ هەموو ئەو شیعرانەی وتوونی سیمای ئەو مەبەستە تایبەتمەندەی خۆی بەزەقی دەربڕیوە، هەر بۆ نموونە خانی و حاجی قادری کۆیی بەشیعری نەتەوایەتی ناسراون، (نالی) بەغەزەلیات، شێخ ڕەزای تاڵەبانی زیاتر بە شاعیری داشۆرین ناو و ناوبانگی دەرکردووە، گۆرانی شاعیر بە شاعیری ئافرەت و جوانی ناسراوە، ئیتر بەم چەشنە هەر شاعیرە و بەجۆرێ، شاعیری ئەم بابەتەشمان (مەحوی) زیاتر سیمای تەسەوف و خوداناسی بەشیعرەکانییەوە دەبینرێن. ئەوە نییە دەڵێ:

لە حەق بێژی بووە بەحری (أنا الحق) هەر قەسیدێکم
لە باتی جائیزە، واجب گەرا قەتلم بکەن واجیب

یا لە شوێنێکی تردا دەڵێ:

موحەقەق هەر کەسێ مەسلەکیە حەق و حەقیە مەنظور
سولوکی چوونە سەرداره طەریقەی پیرییە مەنصور

(د. عەبدوڵڵا ئاگرین) کە بۆ خۆی یەکێکە لە نەوەی مەحوی شاعیر سەبارەت بە مەحوی دەڵێ:

«مەحوی نەک تەنیا شاعیرێکە شیعری سۆفیزمی هۆنیوەتەوە بەڵکو شاعیر خۆشی بڕوا و ئیمانێکی تەواو و بەهێزی پێی هەبووە و بەپلەکانی سۆفیزمدا تێپەڕیوە، تا ئاکام بە مەرتەبەی هەرە بەرزی سۆفیزم گەیشتووە».

«لەم شارە خۆ هەموو ڕەوش و دەئیبی ئادەمی
یەکبارە باری کردووە، دین و حەیا خصوصی
نامەرد ئەوەندە موعتەبەرن لەم زەمانەدا
مەرد ئیعتباری کەم بووە، مەردی خودا خصوصی»

نەک من لێرەدا بەڵکو هەموو ئەو کەسانەیش پێش من بەناو دەریای قووڵ و بێ بنی شیعری ئەو شاعیرەدا گەڕاون و لە گەوهەر و مرواری شیعری (مەحوی)یان پشکنیوە، هێشتا لە سیحر و تەلیسمی شاعیرێتی ئەم شاعیرەیان بە تەواوی بۆ ساغ نەبۆتەوە! ئەوەتا شاعیرێکی وەکو مامۆستا (حەمە ساڵح دیلان) لە ئاستی شیعری مەحویدا دۆش دادەمێنێ و بەو هەموو پسپۆڕی و شارەزاییەی لە کۆن و نوێی شیعری کوردیدا بەرامبەر بە مەحوی دەڵێ:

(شیعری مەحوی چەکوش کارییە، قورسە. داخراوە، ئەبێ زۆر لێی وردبیتەوە، ئەبێ تەماشای کتێبی بۆ بکەی، ئەبێ لەشەرحەکانی حەدیث و تەفسیری قورئان و دیوانی شاعیرە گەورەکانی فارسی شارەزاییت هەبێت).

دیارم دەیری عیشقە، جێ بەسووتن بێ لەوێ دەگرم
کە، من مشتێ چل و چێوم بەچی بم کەڵکی کێ دەگرم
نەگەییە دامەنی دەستی دوعا، جا دەبمە خاکی ڕێی
طەریقەی گۆشەگیری بەردەدەم ئەمجارە ڕێ دەگرم
کە دادی یەئسی خۆمم بردە لای ئەو عارفە توند بوو
وتی: ئاخر سبەینێ جەژنە، خوێنی تۆ لە (پێ) دەگرم

بە بڕوای من ئەم شیعرە، ئەگەر کەسێکی وەکو مەحوی نەی وتایە و هەر شاعیرێکی تر بیوتایە، دوور نەبوو تۆمەتی لە ڕێ لادان و کوفریان بخستایەتە پاڵی! بەڵام مەحوی نەک هەر لەم شیعرەیدا بەڵکو لە زۆربەی شیعرە ئایینی و تەسەوفییەکانی تریشیدا ئەگەر تەجاوزێکیشی کردبێ ئەوە هەر دیسانەوە تەجاوزەکەی بەو نیازەوە بووە خزمەتێکی زیاتر بە ڕێگا و تەریقەتی خۆی بگەیەنێ، هەر لەبەر ئەمەیشە ئەو واتەیە دەیگرێتەوە. کە دەڵێ:

(المعني الشعر في قلب الشاعر!)

ڕەنگە یەکێکی وەکو مامۆستا (عەلائەددین سەجادی) لە هەموو کەسێ زیاتر لە چەمک و مەبەست و غەرەزی شاعیر گەیشتبێ و هەر بەپێوانەی بۆچوون و فەلسەفەی بیرکردنەوەی شاعیر توانیویەتی گەلێ پەردەی نهێنی شیعرەکانی مەحوی بۆ خوێنەرانی ڕوون بکاتەوە، مامۆستا سەجادی لەو ڕوانگەیەوە بەم چەشنە شاعیرمان پێ دەناسێنێ:

(شاگردی مەیخانەی مەی فرۆشانی مەعریفەت لە سۆزدا، خەلفەی کۆڕی جلەوکێشی ئەشکەوتان لە خرۆشدا، شێخی سەر بەرماڵی دڵ ڕووناکان، بەو چاوی پڕ لە فرمێسکی خوێنینەوە، پیری دیوەخانی پاڵەوانان بەو باوەڕی قایمی ئاسنینەوە، شەیدا بەگشتی قسەی نەستەق لە باری ئایینی، والا بەزوشتی لەگەڵ نەفس پیسی ڕابەری بێ دینی. ئاشنا بووە بە عەشقی تەنها بە باسی کردەوە بۆ ڕۆژی دوایی، نەیداوە خەرمەنی

فـــیکری بەدەس خـــەیاڵی شـــەن و بای دنیـــایی، دانا بووە بە فـەلسـەفـەی ئەو ڕێگەیە کە ڕێی تەریقەتە، زانا بووە بە وردەکـاریی ئەو باوەڕە کە بیری شەریعەتە، قسـەی ئاوێنەی دڵـیە، شیعـری تێکەڵاوی گـڵـیـە، نەفـسـیـەتی سـۆفی بووە، بیـری تیـژ و قـووڵی بووە...)

هەر بۆ بەڵگەی ڕاستی ئەو قسانەی مامۆستا سەجاددی با گوێ لەم چەند دێڕە شیعرەی شاعیر بگرین کاتێ دەڵێ:

خـــەیاڵی پووچی دنیـــا وا دەمـــاغ و دڵمی پێـــچـــاوە
قـــیـــامـــەت هەر مـــەگـــەر ڕۆژی قـــیـــامـــەت بێـــتـــەوە فکرم
لە پێ کـــەوتووم و نـەفـــسم بۆ هەوا دەشنێ وەکـــو منداڵ
لەبەر پیـــری ســـەرم خـــۆی ناگـــرێ و تازە پێ دەگـــرم
چیـــە ســـووچ و گـــوناهی؟ بۆچی دەیکاتە جـــەزاخـــانە؟
لە قـــەبر هەڵکەن، هەتا ڕۆژی جـەزا دەعـــوا چیـــیـــە قـــەبرم
ســـبـــەینێ (یُحـــشـــر المرء)ە برا گـــەل فـــرســـەتە ئەمـــڕۆ
تەبەڕا بن لەمن، باکـــەس نەبێ حـــەشـــری لەگـــەڵ حـــەشـــرم

لە کوردستانی ئێمەدا شان بەشان چەندین مەزەب و تەریقەتی ئایینی دوو تەریقەتی سەرەکی ڕۆڵی کـاریگەری خـۆیان گـێـڕاوە لە پەروەردەکـردنی ڕێبـازی ئایینی خـەڵـکیـدا، دیارە ئەو دوو تەریقەتەیش تەریقەتەی نەقشبەندی و تەریقەتی قادرین، وەکو ئاشکراشە مەحوی شاعیر زیاتر پابەندی تەریقـەتی نەقـشـبـەندی بووە، هەر وەکـو زانراویشـە پەیڕەوانی ئەم تەریقـەتە درێغـیـان نەکردووە لە خزمەتکردنی ڕۆڵەکانی میللەتەکەیاندا بەتایبەتی ڕەشوڕووتی ناو میللەت و هەربۆیە دەبینین زۆرجار ئەم تەریقەتەیان تەرخان کردووە بۆ هاندانی خەڵکی تا لەم ڕێیەوە بەگژ زوڵم و زۆرداری و ستـەمکارییدا بچنەوە... لەم ڕووەوە مـامۆسـتـا محـەمـەدی مـەلا کەریم لە پێشـەکی دیوانەکەی مەحویدا ئەم ڕاستییەمان بۆ ڕوون دەکاتەوە و دەڵێ (تەریقـەتی نەقشبەندی خۆی لە خۆیدا دەمارێکی تیژی بیرکردنەوە و فەلسەفەکاریی تیایە، لەوانەیە بەشێکیشی لە هیندییەوە هێنابێ و لە کەلەپووری سامانە فـەلسـەفـییـە دەوڵەمەندەکەی ئەو وڵاتە بێ، لە بارەی ڕیشـەی چینـایەتیـشـەوە تەریقـەتەکان هەمـوویان بەتایبـەتی تەریقـەتی نەقـشـبـەندی لەپێـشـیـا ڕێبـازی ڕەشوڕووت و هەژار و چەوساوەکانی کۆمەڵ بوون) وێنەی ڕاستی ئەم تەریقەتەی شاعیر دەتوانین لەم قەسیدەیەدا بەرجەستە بکەین کاتێ دەڵێ:

ئەوی ئەمـــڕۆ بە دەوری تەخـــتـــیـــایە هەڵهـەڵەی مـــەظلومـــە
لە دەوری نەعـــشـــیـــا ســـبـــحـــەی دەبینی وەلوەلەی مـــەظلومـــە

بەپەل پەل کــردنی ســبــحــەی ئەگــەر ببــوایە باوەڕیان
دەبوو قــەت بەم حــەودە نەبوایە بۆ دنیــا پەلەی مــەظلومــە
دەخاتە فکری ئەهلی مـەعـریفـەت شێوەی جەجاڵ (ئەلحەق)
دەبینی بەعــزە ئەشــخــاصێ بەدویا خــەرگــەلەی مــەظلومــە
وەها پڕ فیــتنە بوو عــالەم کــە ئیــبلیســێکی وەک ئیــبلیس
نەمــاوە مـەئمـەنی غـەیری کـلێـشـە و کـەلکەلەی مـەظلومـە
لە پەردەی جیلوە یەکـتـا ڕووخـایە شـۆری سـەد مـەحـشـەر
نیــقــابێ لادە لەو چیــهــرە، ببــینە زەلزەلەی مــەظلومــە
بەئاری تێگەیشــتین ئیــمــە دنیــا، هەر ســەرابێ بوو
هەمــوو دەشــچن بەخنکان و لەو شــیکلە مــەلەی مــەظلومــە
لەســوقی دەهردا دوکــانی هەر کــەس مــودەتێ عــومــرە
گـوهەر دانە بەپشـکل دانە (مـەحـوی) مـامـەڵەی مـەظلومـە

ئەوانەی سەر و گیانیان لەڕێی ڕاستی و قەناعەتی باوەڕیاندا بەخت دەکەن و دەبنە قوربانی ئەو ڕێبازەیان ئەوانە هەمیشە وەکو سونبلی قارەمانێتی و ڕاستگۆیی لە دڵ و دەروون خەڵکیدا دەژین یەکێکی وەکو (هەللاج) کە ڕەمزی ئەو خۆ بەختکارییە بووە لە مێژوودا ئێستا نەک هەر لای سۆفیەکان تەنانەت لای هەموو هەڵگرانی ئالای ئازادی و بیری ڕووناکی وێنەی لە ویژدانی هەموو کەسێکدا دەژی و هەموو عاشقانی ئازادی لەهەر کوێ و سەر بەهەر نەتەوەیەک بن یادی دەنرخێنن و ستایشی بیروباوەڕی دەکەن.

هەر بۆیە شاعیری ئێمەیش مەحوی لە زۆر شوێنا بەیادی عاشقانی ئەم ڕێبازەوە وتوویەتی.

بەپیری مـەرگەوە فـەرسـەخ بەفـەرسـەخ ڕۆیون مـەردان
ئـەوی بـاکی لـە مــــردن بێ دیارە بڵح و نـامــــەردە

یا لە شوێنێکی تردا دەڵێ:

دەبینی بایەزیدە، وەک یەزیدێکی دەبینن خــــەلق
بەبێ پەردە شـەیاطینی لە ئەحـواڵی مــەلەک دەدوێ

هەر سەبارەت بە سۆفیگەرێتی شاعیر برای نووسەر (محەمەد ئەمین حوسێن) دەڵێ:

«مەحوی شاعیریش هەر وەک شاعیر لەو بارودۆخە ناهەموارەدا دەژیا و سۆفیگەریش دەریای پڕ لە ئارام و هێمنی دەروونی سۆفییەکانە، بۆیە لەو بوارەوە بە هەلی دەزانێ کە ئازایانە و بەبێ سڵ کردنەوە وەک شاعیر و سۆفییەکی پێگەیشتوو هۆنراوەکانی دەکاتە مینبەری بانگی حەقبێژی»

هەتا حـەق ناصـیـرە هەر حـەقــمـە مـەنظور
وەکـــو (مـــەنصـــور) ئەگـــەر بمکەن بە دارا

یا لە شوێنێکی تردا دەڵێ:

حەق بێژی یەک گوناهیە مەنصور و حەقمە من
ئەم قەطعە گەر نیشانی نەدەم (مەحویا)بەکەس

ئەگەر وەک شایەد حاڵێک لێرەدا لە نزیکەوە لە هەڵسەنگاندنی بەهایی و رۆڵی شاعیر بدوێین هەڵبـەتە کـەسێکی وەکـو (سۆران مـەحـوی) کـە ئەویش یەکێکە لە نەوەکـانی شـاعـیـر، دیارە شـایەدحـاڵێکی وا نزیک بۆ ئەم باسـەی ئێـمـە و بۆ ئەم شـوێنە سـوود بەخـوێنەر دەگـەیەنێ بۆیە مەبەستـمان بوو برێ لە ڕاوبۆچوونی مـامۆسـتا سۆران تێهـەڵکێش کەین بەم باسە تا برێ ڕاسـتی تری شاعیرمان بۆ ڕوون بێتەوە، مامۆستا سۆران لە پوختەیەکی قسەیەکیدا نووسیویە دەڵێ:

«بەڵێ ڕاستە ئەو ڕۆژگارەی مەحوی تیا ژیا بوو وەک لە دەلاقەی شیعرەکانیەوە بەدەردەکەون تا بلێی ڕۆژگارێکی ناخۆش و باری دواکەوتوویی کۆمەڵ لە گشت لایەنێکەوە لاسەنگ و تێک چوو بوو، بەڵام ئەگەر بەراوردێکی ئەو ڕۆژگارە لەگەڵ ئەمڕۆدا لە ڕووی پێشکەوتنی زانیاری و گـەشـەکـردنی باری ئابووری و هەمـوو لایەنەکـانی تری تەکنۆلۆژیاوە بکەین. دیارە ئەمـڕۆمـان پێشکەوتووترە، کـەچی لەگەڵ ئەوەشـدا لاسـەنگی و تێکچوونی باری کۆمـەڵایەتیـمـان بەڕێژەی دوێنێ یا ڕابوردووەوە پێم وایە هەر سـەرکـەوتن و پێشکـەوتنی لە ڕووی غـەصب کـردنی (زەوت کـردن) مـاڵی عـیـبـاد و کـوشتن و تاڵان و بڕۆ و ڕەوشت نزمی و درۆ و دوو ڕوویـیـەوە بەخـۆیەوە بینیبێ!».

ئەگەر ئەم نموونانەی خوارەوەی شاعیر بخەینە ڕوو ڕاستی قسەکانی مامۆستا (سۆران)مان بۆ سـاغ دەبێـتـەوە، ئەو قـسـانەی نزیکەی سـەد سـاڵ لەمـەوبەری شـاعـیـر سەبارەت بە گـەندەڵی و نالەباری ناو کۆمەڵەکەی وتوونی، ئەگەر ئێستا زیادیان نەکردبێ باوەڕ ناکەن شتێکی ئەوتۆیان لێ کەم بووبێتەوە فەرموو سەرنج بدەن شاعیر دەڵێ:

ئەربـابـی غـــــینا ئەوەندە غـــــەڕا بە (زەڕ)ن
بێ بـۆنـی بـەهـار و دیـتـنـی (جـــــۆ) دەزەڕن
ئەمـیــانە مـەقـام و بەسـتـەیان ناشکووریـیـە
یەعـنـی دەوەڕن، ئەگـــــەر (دەمێ بێ) نەزەڕن

یا ببینە کاتێ دەڵێ:

لە واعــیظم پرسی، یەکێ شـۆخـانە جـوابی دامـەوە
وەعظی چی؟!سەر لنگە دەستاڕی کرەی دەستاڕی هات

شێخ و طورەی مێزەر و نەقڵ و نوقوڵی هیچ و پووچ
من بە طورەی بار ئەسیرم، ئو بەکۆڵێ تورەهات

یاخود دەڵێ:

چیە دنیا ژنێکە هەر شەوێ سک پڕ بە سەد فیتنە
سبەینێ زوو بەخوێنی جەرگی ئەهلی دڵ دەکا بێزوو
دەنی تەبعی بەجارێ عالەمی داگرت ئەوا (مەحوی)
درەنگە ئیلتیجا بەبەر دەری عالی جەنابێ زوو

ڕاستییەک لە شیعرەکانی ئەم شاعیرەدا بەدی دەکرێن ئەویش ئەوەیە شاعیر هەمیشە ویستوویەتی ڕووی ڕاستی ئایین و پیاوچاکانی ئایینی لە ڕیاکاران و بازرگانانی ئایینی جیابکاتەوە، ئەمەیش بۆ سەردەمێکی وەکو سەردەمی ئەوسای ئەو بەپێوانەی ئەمڕۆ دەکرێ بەکارێکی پێشکەوتن و جورئەتی ڕا دەربڕینی بۆ لە قەڵەم بدرێ، هەر باوەڕێک بتەوێ بەپاکی و بەڕاستی بە خەڵکی بگەیەنی بێگومان لەلایەن بازرگانانی ئەو بیروباوەڕەوە تووشی چەندین گێرەوکێشە دەبێ و زۆر جار تووشی هەڕەشە و گوڕەشە و بگرە سەرنگووم بوونیش دەبی، هەربۆیە دەبینین شاعیر لەسەر ئەو ڕاستگۆیی و ڕاست بێژییەی خۆی تووشی ئەو حاڵەتانە هاتووە، تیشکی ئەو ڕاستییانە لە زۆر شوێنی شیعرەکانیدا بەدیار دەکەون هەر بۆ نموونە ئەوەتا دەڵێ:

فەضیلەی ئەسل و فەسڵ ئینسانی پێ نابێ بە ساحیب فەضل
کە تۆ کۆسەی بەتۆ چی مامە ڕیشی باب و باپیرت!

یا لە جێیەکی تردا دەڵێ:

ڕیشێکی پان و تووکی بنا گوێ درێژ و لوول
سۆفی لەدینی لادا بەدیمەن لە جوو دەکا

زیاد لەوەش لەم نموونەیەدا ڕاستی ئەو ڕیاکارانە دەردەخا کاتێ دەڵێ:

شێخێ هەمەوەندێکی دەدا پەند و نەسیحەت
ئەو قوڕ بەسەرەی دابووە بەر فەحش و فەزیحەت
وەڵێ کابرا خۆش هاتە جەواب و وتی: تۆ حەقتە فەقەط
من قاطعی طەریقم نەکو قوطاعی طەریقەت

ئێمە وەک لە شوێنیکی تری ئەم باسەماندا وتمان مەحوی شاعیر ئەوەندە شیعرەکانی تەلیسماوین ئەگەر ڕێبوارێکی ئەم ڕێبازە بەعەشق و سووتانەوە خۆی ناهاوێتە ئاگرستانی شیعرەکانەوە و دڵسۆزانە قرچ و هۆر تێیدا نەسووتێ زۆر زەحمەتە بتوانێ لە مەبەست و ناوەرۆکی تەواوی شیعرەکان بگات. کەواتە کەسێک بیەوێ لە دنیای ئەم شیعرە بگات دەبێ

وەک (سەمەندەر) هەمیشە دەرد و خولی شیعرەکانی بدا و خۆی بەپریشکی ئەو ئاگرانە بسووتێنێ تا جارێکی تر دیسانەوە لەناویانا زیندوو بێتەوە.

هەر بۆیە لە کۆتایی ئەم باسەمدا لە زمانی شاعیرەوە دەڵێم:

لە ناکەس کاریا خاکم بەسەر ڕۆیی بەبا عومرم
خودا تۆ بمژێنە تا لەبەر قاپی کەسێ دەمرم
بەزایع چوو لە (مالا یعنی) یا وەقتم هەموو یەعنی
دەبێ وەقتێ لە (بو الوقت)ێ بخوازم تا تیا بمرم

سەرچاوە

بۆ نووسینەوەی ئەم باسە سوود لەم سەرچاوانە وەرگیراوە:

١- دیوانی مەحوی: لێکدانەوە و لێکۆڵینەوەی مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس و محەمەدی مەلا کەریم.

٢- کتێبی لەبارەی مەحوی لوتکەوە: نووسین و ئامادەکردنی مامۆستا عەبدوڵڵا عەزیز ئاگرین.

مرۆڤی تراژیک -Tragic
مەحوی وەک نموونە

کەریم دەشتی

بەشی دووەم

«بەشی یەکەمی ئەم باسە لە گۆڤاری ڕۆشنبیری کوردستانی ژمارە (٣)ی ساڵی ٢٠٠٠ بڵاوبۆتەوە کە بەگشتی باس لە سۆفیگەریتی و بەرجەستە بوونی چەمکی مرۆڤی تراژیک لە نێو موتەصەوفەکان دەکات»

شەو هات و ئەمن مەستی خەیاڵاتی کەسێکم
مەشغولی نەفەس گرتنی موشکینی نەفەسێکم
«نالی»

دیکارت وتوویەتی «ڕەنج و ئازاری مرۆڤ لەوەدا دێت کە ئەو سەرەتا مناڵ بووە.» ئەگەر بەوردی لەم چەمکەدا کار بکەین بۆمان ڕوون دەبێتەوە، کە مەبەستی ئەوەیە بڵێت مرۆڤ وەک منداڵێک وایە کە هیچ خواست و ئارەزوو و دەسەڵاتێکی نەبووە کاتێک فڕێ دراوەتە ناو ئەم ژیانە و بەشداری نەکردووە لە پێکهێنانیدا کەچی کەوتۆتە ژێر یاسا و ڕێساکانیەوە، ئەمەیان پێگەی بیرکردنەوەیێکی وجودیانەیە و زۆربەی هەرە زۆری بیرمەندە موتەصەویفەکان و شاعیرە کلاسیکیە سۆفیەکان لەناو پانتایی ئەم بۆچوونەدا کاریان کردووە، ئەمەش بیرکردنەوەیەک نییە پەیوەست بێ بەهەڵگەڕانەوە لە مەزهەبێک یاخود هەڵوەشاندنەوەی ئەقیدەیەک یا بەگژاچوونەوەبێ بۆ چەمکەکانی ئاسمانی، بەڵکو بیرکردنەوەییکە لە ئەنجامی تێڕامان و دامانێکی زۆر لە چەندین پرسیارەوە دروست دەبێ، بەتایبەت لەو پرسیارانەی سەر بەڕەمزی «بۆ، کەی، چۆن»ەوەن، کە تێکڕا شێوەبیر و شێوەزاری مرۆڤێکی کارەسات بار و ئازارکێش دروست دەکەن... ئەویش مرۆڤی تراژیکە.

مرۆڤی تراژیک مرۆڤێکی نیتشەویە، بەو مانایەی کە جۆری بیرکردنەوەی هەوێنی کارەساتەکانیەتی یاخود پرۆسێسی بیرکردنەوەی ئەم جۆرە مرۆڤە پرۆسێسی هەڵکشانە بەرەو خاچ، بەرەو مەرگێکی حەتمی، ئەلیرەوەیە تراژیدیای ئەو مرۆڤە دەست پێدەکات و دەبێتە مرۆڤێکی تراژیک، نموونەی مرۆڤی تراژیک هێجگار زۆرە لە مێژووی بیرکردنەوە و ئەدەب و هونەر، کە دەڵێین مرۆڤی تراژیک مەرج نییە کۆتایی ئەو مرۆڤە تەنها بەمەرگی جەستەیی بێت، چونکە هەندێ جار هەمان ئەو مەرگە لە گێرمە و کێشەیێکی بێ کۆتاییدا لەناو خەیاڵدانی

مرۆڤی تراژیک دەژیت... ئەگەر بەوردی سەیری مێژووی بیرکردنەوەی مرۆڤی تراژیک بکەین بۆمان روون دەبێتەوە زۆربەیان مرۆڤی عیرفانی و سۆفی بووینە، لەوانە سوهرەوەردی، حەلاج دوو نموونەی زۆر بەرزی بیرکردنەوەی مرۆڤی تراژیکن، ئەلێرەشدا مەحوی لەنێو ئەدەبی کلاسیکی کوردیدا نموونەی مرۆڤی تراژیکە، کە شیعرەکانی شەلالی گێرمە و کێشەیێکی رۆحی گەورەن لە میانی بەبالابردنی رۆحی خۆی بۆ مەقامی خودا و دەرباز نەبوونی لە زەمینێکی بچووک کە جێ خەونی ئەو نییە، بەڵکو ئەو بە دوای خەونی ئەو فیردەوسەیە کە لەناو پانتایی بیرکردنەوەی ئەودا مەودایێکی زۆری هەیە.

موحەقەق هەر کەسێ مەسلەکیە حەقق حەققییە مەنظور

سلوکی چوونە سەرداره طەریقەی پیرییە مەنصور

بەکارکردن لەنێو ئەو کاتە گۆڕیایەی کە دەق تیمای فەلسەفەی وجودی ساغ دەکاتەوە کە دەڵێت «هەموو ئەو کارەی کە لەژیاندا دەیکەین بریتییە لە بونیات نانی مەرگ» واتە مەرگ پارسەنگی بابەتییە بۆ ژیان و هەوڵەکانی، چونکە ئەوە تاکە ڕاستخەری هەردوو ئەو گۆتە ئاینگەراییە کە چەمکی مەرگ و ژیان ڕوون دەکاتەوە بەوەی کە «ئەوەی ژیانی بەئێمە داوە پاشان لێمانی دەسەنتەوە» یاخود «ئێمە لەدایک دەبین و دەمرین» ئەمەشیان ترۆپکی کارەساتەکانە کە مرۆڤ بەتەواوی لەناو ماناکانیدا دەژیت و هەستی پێدەکات و کاری پێدەکات، بۆیە زۆرجار شاعیر هەوڵ دەدات ئەلتەرناتیڤێکی هۆبەندی بدۆزێتەوە بەوەی کە تەنها مەرگ هەیە وەک چۆن مەحوی بەم دەلالەتەوە لە ژیان ڕادەکات:

کەشک بەم مەحویا هەر شەربەتی مەرگ

لەسەر ئەرزا نییە ئاوی گەوارا

یاخود بەهەمان ئەو چەمکەوە کارەساتەکانی ژیان دەکا بەو ئەلتەرناتیڤە و مەرگ دەکا بە چارەسەر:

بەو هەمـوو تاڵییـەوە شەربەتی مەرگ ئەهلی حەیا

خۆش گەواراترە بۆی ئێستە لەشەکراوی حەیات

چونکە مرۆڤی تراژیک خودانی چەند ڕەهەندێکە لە بیرکردنەوە کە دەکرێ بەمجۆرەی خوارەوە پۆلبەندی بکەین..

مرۆڤی تراژیک بەنێو ئاستانییێکی ئەگزیستانسیالیزمی کەونیدا تێدەپەڕێ لەوێدا ماناکانی مانەوەی مرۆڤ لەنێو بازنەیێکی بۆشدا وێنا دەکا و هیچ جەدوایێک بۆ بوونی مرۆڤی ناهێڵێتەوە و پێی وایە بوونی مرۆڤ لەم سەر زەویەدا حەسرەتێکە چارەنووسی پەیوەستە بە خۆکوژی و مەرگ چونکە تروسکاییەک نامێنێ بۆ ئەوەی لە تۆنێلی وجوددا بەکاری بهێنێ، بەمانایێکی دیکە جیهان دۆستی و ژیان دۆستی وەهمێکە مرۆڤ بۆ خۆی نەخشاندوێتی و ئەگەر لە بازنەیێکی

حەقیقیدا سەیری ژیان بکەین هەمووی کارەساتە، بە گوتەیێکی شکسبیر لە هاملێت دا ژیان بریتییە لەو مرۆڤەی گۆڕی هەمیشەیی لێدەدا و گۆرانیش دەڵێت. مەحوی لەم مەودایەدا واتە لە مەودای بیرکردنەوەییێکی وجودیانەی ئاینگەرایی بوونەوەرێکی هێجگار تراژیکە زۆر بەوردیش لەم چەند دێڕە شیعرانەی وا بەدیار دەکەوێ.

بەخـۆکـوشتن نەجـاتی خـۆ بدە مـەحـوی وەکـو فـەرهاد

لە زۆربەی قەهرەمانی عیشق ئەفەندم هەر ئەجەل بەستە

مرۆڤی تراژیک لە مەودای ڕاکردن لە ڕاڕەوی ئەگزیستانسیالیزمەوە بۆ ڕاڕەوی ئاینگەرایی... بەشێوەییێک کە نائومێدی و بێ مانایی ژیان هەموو کایەکانی ڕۆحی مرۆڤی تراژیک پردەکاتەوە و برستی هەناسەدانی لێ دەبڕێ و ژیان دۆست و جیهان پەرستی دەبن بەجۆرێک لە دۆزەخ کە ناچاربێ بەدوای سێبەری بەهەشتێکدا بگەڕێ کە دڵنیایە ئەم بەهەشتە تەنها بەجێبەجێ کردنی فەرمانەکانی ئاسمانی دەست دەکەوێ واتە ئەو دەبێ بەدوای هەموو ئەو گوتارانەدا بگەڕێ کە گـوتاری پیـرۆزن، بۆیە بەناچار پەنایان بۆ دەبات و وەک چۆن (نیـتـشـە) لە مـەوداکـانی ئەگریستانسیالیزم دا پەنای بۆ دارشتەکانی پیرۆزی دەبرد و زەرادەشتی دەکرد بە مورشیدی خۆی و دانتی ئاسا فرجیلی لە پێناوی میعراجی بیاتریس دا لەگەڵ خۆی بۆ تەبەقاتی ئاسمانی دەبرد... ئەم پرۆسەیە پرۆسەییێکی دەستکرد نییە بەڵکو لەسەرووی جەستەی مرۆڤی تراژیکەوەیە و لە بەرابەریا دەستە پاچەیە ڕەنگە لەمەشدا پرۆسێستی ڕۆحی (دانتی) هەر لە دۆزەخەوە تا گەیشتن بە پاکستـان (مطهر) و پەڕینەوە بۆ فیردەوس باشترین نموونەی مرۆڤی تراژیک بێ، لەمەشدا مەحوی بەچەندین دێری شیعر گوزارشت لە خۆی دەکات لە پەنابردن بۆ خودی ئینساندا.

نەگـــەمە ئەو جـــەوانە گـــەمە پیـــری

مـــەدەد یـا پیـــری پیـــرانی بـوخــــارا

مرۆڤی تراژیک لەمەودای پاکستانەوە بۆ فیردەوسی ئەبەدی و بەهەشتی مەجازی، لەو کاتەی کە تەواو لەناو کارەساتە ڕۆحییەکانی خۆی قاڵ دەبێتەوە و دەبێتە یەک پارچە بیرکردنەوە و ئازار، دەبێ لەنێو تەوقی ئاینگەرایی دا ڕێگەیەک بدۆزێتەوە پێی دابپەڕێتەوە و ئیدی باوەڕی بەمیانەیەک نەبێت بیگەینێتە خواو، واتە مرۆڤی تراژیک وێنەی موتەصەوفێکی گەورە وەردەگرێ کە بیەوێت یەکسەر لەگەڵ زاتی خودادا تێکەڵ بێت، تێکەڵبوونێک هیچ جەستەییێکی تێدا نامینێ و ئەوەی هەیە تەنها ڕۆحێکە بەقۆناغەکانی دۆزەخی زەوی و پاکستانی ڕۆحی و فیردەوسی خودا تێپەڕیوە تا لەگەڵ نوری خودادا یاخود لەناو نوری خودا تێکەڵ بێت... مەحویش لە ئەزموونی ڕۆحی خۆیدا ئەم سێ قۆناغە گرنگەی نەخشاندووە و بەلەنێوچوونی یەکجارەکی جەستەی مەحوی ڕایدەگەینێ کە بێ تەفر و تونابوونی جەستە کارەکان بۆ دوا قۆناغی مرۆڤی تراژیک بەرجەستە نابێ لە فیردەوس دا:

چ خـەیالێکە لیـقـابێ بەفـەتاچوونی جـەسـەد
تـا پریشـــان نشـــود کـــاربســـامـــان نرســـد

چەند نموونەیەک لەو بەیتە شیعریانەی کە مەحوی دەخەنە ناو سیفەتی تراژیکەوە:

(١) غـەیری وەحـدەت لە وجـودا نیـیـە کـەثرەت وەهمـە
سـاده تەکـراری یەکـە مـەنشـەئی ئەوهامی عـەدەد
(وجود: خودا)

(٢) بەڵکە لەو ڕێیـە من پەی بەو عـیـمـرانی بەقـا
مـەحـویا غـەیری خـەراباتی فـەنا نیـمـە مـەلاذ
(بەقا: فەنا)

(٣) موحەقەق هەر کەسێ مەسلەکیە حەقق و حەققییە مەنظور
سـولوکی چوون سـەرداره طەریقـەی پیـریە مـەنصـور
(تەریقەت: مەرگ)

(٤) بە خۆکوشتن نەجاتی خۆ بدە مەحوی وەکو فەرهاد
لە زۆربەی قەهرەمانی عیشق ئەفەندم هەر ئەجەل بەستە
(عەشق: خۆکوشتن)

(٥) لەسەر تۆ بوومە پەندیی عالەمێ وتم وتی: مەحوی
بەس بێ مـوشـریکی بەس یا لە دنیـا یالە من لادە
(دنیا: قیامەت)

(٦) چلۆن ئەو دێتە چاوی من کە یەکسەر عونصوری ئاوە
مەحاڵە من کە بچمە دڵییەوە دڵ کیشـوەری بەردە
(ژیان: دژ بەندی)

(٧) کـە شک بەم مـەحـویا هەر شـەربەتی مـەرگ
لەسـەر ئەرزا نیـیـە ئاوی گـەوارا
(زەوی: مەرگ)

(٨) نەگـەیە ئەو جـەوانە گـەیە پیـری
مـەدەد یا پیـری پیـرانی بوخـارا
(تەمەن: پیری)

(٩) بەو هەموو تاڵییەوە شەربەتی مەرگ ئەهلی صەبا
خۆش گەوارا ترە بۆی ئێستە لەشەکراوی حەیات
(ژیان: مەرگ)
(١٠) منی بەم حاڵ و قاڵە دی کە دەیوت
کتێبێکی غەریبم دیوە پەڕپوت
(مرۆڤ: کارەسات)
(١١) تاسەر نەبۆتە گۆ دە لە دنیا دە تۆ شەقێ
هەر ئەم شەقە بەکارە کەوا هەڵدرێ لە هیچ
(جیهان: هیچ)
(١٢) چ خەیاڵێکە لیقابێ بەفەنا چوونی جەسەد
تا پریشیان نشود کاریسامان نرسد
(جەسەد: فەنا)

بەمجۆرە هەموو وجودێ لای مرۆڤی تراژیک و شاعیری تراژیک بریتییە لە سووڕانەوەی ئەم کەونە لە نێو بازنەیەکی بێ جەمسەر لە وجودەوە بۆ مەرگ لەمەرگەوە بۆ خودا ئایدیای باڵا و ئەبەدیەت.

بولبولی فەصڵی خەزان

شمشادە ئەمە، یا قەدە، یا سەروی ڕەوانە
یا عەرعەرە یا نەخلی مرادی دڵ و جانە!
داخۆ ئەمە ئەگریجەیە پەخشاوە بەسەردا
یا سونبولە کردوویە صەبا زوڵفی بەشانە!
ئاهووی خوتەنە جیلوە دەکات و لە خەطادا،
یا چاوی ڕەشی فیتنەگەری سورمەکەشانە!
دڵ هایمە دائیم کە ئەمە قەترەیە داخۆ
یا جوزئێکی بێ جوزئە موسەمما بەدەهانە!
ئەم مەی صیفەتی خون خۆرە وا نازک و سوورە
یاقووتی لەبە، یا گوڵە، یا قووتی ڕەوانە!
ناڵاندم و فەرمووی ئەو ئاوازە حەزینە
یا «مەحوی»یە، یا بولبولەکەی فەصڵی خەزانە

مەحوی لە پرۆژەی «فەرهەنگی شاعیران»دا
چەند سەرنجێکی مەنهەجی

نووسینی: عەبدوڵڵا قەرەداغی

پێشەکی

دەکرێ ئەم پرۆژەیە هەر بەو چوارچێوە گشتییە، واتە «فەرهەنگی شاعیر»، یان «فەرهەنگی شاعیران» ناو ببرێ، بەو مەعنایەی وشەی «فەرهەنگ» مەعنایەکی بەرفرەوانی هەیە کە پێوەندیی بەزەمینەی رۆشنبیریی شاعیرەوە هەیە و، لێرەدا دەبێ ئەو رۆشنبیرییە لە شیعرەکانیدا رەنگ بداتەوە. هەروەها «فەرهەنگ» مەعنایەکی تایبەت و، تا رادەیەک بەر تەسکی هەیە و پێوەندیی بەمەعنای زمانەوانیی ئەو وشانەوە هەیە کە شاعیر لە شیعرەکانیدا بەکاریان دێنێ. بێگومان، ئەو مەعنایەی لەم نووسینەدا مەبەستە، یەکەمین مەعنایە و، بەمەش ئەو فەرهەنگە دەبێ بریتی بێ لە پەیکەری گشتیی جیهانبینی شاعیر و، لە هەمان کاتیشدا بتوانی کلیلی خوێندنەوەی سیستماتیکیی شیعرەکان بدا بەدەستەوە.

ئەگەر ئەمە مەبەستی ئێمە بێ لە بواری «شاعیر ناسی»دا، ئەوە دەتوانین بەبێ هیچ دوودڵییەک بڵێین کە لە ئاستی کۆششێکی تازە داین، واتە کۆششێک کە نموونەی لە رۆشنبیری کوردیدا نییە و، نەک تەنها مەحوی، بەڵکو هەموو شاعیرانمان پێویستیان بەوە هەیە کە «فەرهەنگی شیعری»یان بۆ دابنرێ، بەتایبەت شاعیرانی کلاسیک، لە هەمان کاتیشدا دەتوانین بڵێین کە شاعیرانی صوّفی، بەتایبەت مەلای جزیری و مەولەوی و مەحوی، پتر لە هەموو شاعیرانی دیکەمان پێویستیان بەو جۆرە کۆششە هەیە.

ئەم چەند لاپەڕەیە هەوڵێکە بۆ دەرخستنی لایەنەکانی ئەو پرۆژەیە:

پرۆژەی «فەرهەنگی شاعیر»

بیرۆکەی ئەم پرۆژەیە لای بەندە دەگەڕێتەوە بۆ نیوەی دووەمی هەشتاکانی سەدەی ڕابوردوو، ڕێک بۆ ساڵانی ١٩٨٦-١٩٨٧، لەو کاتەدا کتێبێکی فارسیم بەرچاو کەوت بەناونیشانی «فەرهنگ اشعار حافظ»، و شێوازی لێکدانەوەی زاراوە عیرفانییەکانی ئەو شاعیرە گەورەیەی فارسی سەرنجی ڕاکێشام و، ئەو ئارەزووەشی لە ناخمدا خوڵقاند کە شاعیرانی کورد و، لە ڕیزی پێشەوەشدا «مەحوی» ئەو هەلەی بۆ ڕەخسابا کە فەرهەنگێکی

ئاوەها بۆ شیعرەکانی بکەوێتە بەر چاوی خوێنەرانی.

لەو سەردەمەدا لە خۆم ڕانەدەبینی، بەهۆی سەختییەکانی ژیان و نەبوونی سەرچاوە و کاتی پێویست ئەو ئەرکە بگرمە ئەستۆ، بەڵام پاش ڕاپەڕین هەوڵی زۆرم خستەگەڕ بۆ ئەوەی ئەو خەونە بەکۆمەڵ بێنینە دی و، یەکێک لەو کەسانەش کە هەوڵم لەگەڵی دا، برای بەڕێز و خۆشەویستم دوکتۆر ئیبراهیم ئەحمەد شوان بوو، کە بەداخەوە نەچووە ژێر باری ئەم ئەرکەوە، ئەگەرچی لە تێزی دوکتۆراکەیدا ژمارەیەکی باشی ئەو زاراوە سۆفییانەی کۆکردبووەوە کە «مەحوی» لە شیعرەکانیدا بەکاری هێناون.

پاش ئەوەی هەستم کرد دەرگای هاوکاریم بەڕوودا داخراوە، ناچاربووم بیخەمە ئەستۆی خۆم و، ناشزانم چۆن و بۆ پرۆژەی فەرهەنگی شاعیر لای من لە سنووری «زاراوە سۆفییەکاندا» ڕانەوەستا، بەڵکو پەلی بۆ هەموو ئەو بوارانەش هاوێشت کە تێکڕا زەمینەی جیهانبینی شاعیر پێکدێنن، وەکو: قورئانی پیرۆز، فەرموودەکانی پێغەمبەر «د.خ»، ئوسووڵ، واتە «علم الکلام، عەقاید- بیروباوەڕ» و مەنتیق-یش.

تا ئێستا کارێکی باشم لەم پرۆژەیە کردووە. ئەنجامی ئەم کارەم تا ئێستا ئەوەیە کە ئاواتەخوازم هەموو شاعیرانیش ئەو کارەیان بۆ بکرێت و، ئەم پرۆژەیەش کۆمەڵێک کێشەی مەنهەجیی لەبەردەمدایە کە دەبێ چارەسەر بکرێن. لە وردبوونەوەم لەم دەرەنجامەی دوایی، ئەم باسەم دابەش بووە سەر سێ بەش.

یەکەمین بەش
کێشەی زاراوە

لە هەر پرۆژەیەکی ئاوەهادا کێشەی زاراوە سەرەکیترین کێشەیە، نەک تەنها لەبەر ئەوەی پرۆژەکە پرۆژەی «فەرهەنگی زاراوە»یە، بەڵکو لەبەر کۆمەڵە هۆیەک لە ئارادایە «زاراوە» دەخاتە خولگەیەکی ئەوتۆوە کە لە دەرەوەی ئەو خولگەیەدا مەعنای ڕاستەقینەی خۆی بەتەواوی لە دەست دەدات. بۆ ڕوون کردنەوەی ئەم ڕاستییە پێویستمان بەوە هەیە کە لەم چوارچێوەیەدا لە دوو گرووپە کێشە وردبینەوە، ئەو دوو گرووپە ئەمانەن:

١- کێشەی میتۆد: واتە ئەو کێشە سەرەکییانەی کە دەرەنجامی ڕاستەوخۆی لە دەرەنجامی خوێندنەوە جۆربەجۆرەکانی شیعری یەکێک لە شاعیرە خاوەن مەنهەجەکاندا دەردەکەوێ و هێڵ و سنوورە ئێجگار باریک و نادیارەکانی نێوان خوێندنەوەی مەنهەجی و خوێندنەوەی نامەنهەجی ڕوون دەکاتەوە. بەنیسبەت مەنهەجی سۆفییانەوە ئەم خاڵانە بنەما سەرەکییەکانن:

١-أ- جیاوازیی نێوان دیوی دەرەوە «ڕواڵەت» و دیوی ناوەوە: ئەم کێشەیە لەوەدایە کە هەموو

گەورە پیاوانی تەسەووف کۆکن لەسەر ئەوەی خودی مەنهەجی ئەم ڕێبازە بایەخ دەدات بەدیوی ناوەوە «جەوهەر»ی مەسەلەکان، لەکاتێکدا کە شەریعەت، بۆ نموونە، بایەخ دەدا بەڕواڵەت. ئەمەش بەو مەعنایە نییە کە تەسەووف «تەریقەت» جیاوازە لە شەریعەت و ناکۆکە لەگەڵیدا، بەڵکو بەو مەعنایەی کە تەواوکەرێتی لە ڕوانگەیەکی دیاریکراوەوە.

لێرەوە، تەنانەت قورئانی پیرۆزیش لێکدانەوەی سۆفییانەی تایبەتی هەیە کە بایەخ دەداتە وردە ئاماژە ناسکەکانی ئایەت و سوورەتەکان و کۆششە بەناوبانگەکەی ئیمام ئەبولقاسمی قوشەیری لە لێکدانەوە، حەوت جەڵدییەکەی قورئانی پیرۆز، کە بە«لطائف الاشارات» ناونراوە، بەڵگە و بەرهەمێکی دیاری ئەم کۆششەیە. هەر لەم ڕوانگەیەشەوە، لە کاتی لێکدانەوەی مەعنای هەر زاراوەیەکی قورئانیدا کە لەلایەن شاعیرێکی سۆفییەوە بەکار هێنرابێ، مێتۆدی لێکۆڵینەوە ناچارمان دەکات پشت بەلێکدانەوەی سۆفییانەی ئەو زاراوە قورئانییە ببەستین، هەروەها دەبێ بۆ فەرموودەکانی پێغەمبەریش پەیڕەوی لە هەمان ڕێباز بکەین.

١-ب- لێکدانەوەی سیستماتیکی لەسەر بناغەی میتۆدی سەر بەجیهانبینی شاعیر، مەسەلەیەکی گرنگی دیکەیە کە لە بواری لێکدانەوەی مەعنای هەر زاراوەیەکدا بایەخێکی گەورەی هەیی. بۆ نموونەش دەتوانین ئاماژە بۆ ئەو خاڵە جەوهەرییە بکەین کە سووربوونی شاعیری سۆفی لەسەر داکۆکی کردن لە حەق، بەهەموو لایەنێکیەوە، پابەندییە بەوەی کە ئەسڵی شەڕ «خراپە» لە ڕوانگەی تەسەووفەوە لەو خاڵەوە سەرچاوە دەگرێ کە هەڵپەیەکی نابەجێ هەیە بۆ تێرکردنی ئارەزووە ماددیەکانی جیهان و، ئەمەش ئەگەرچی بتوانرێ لەگەڵ بۆچوونی چینایەتی، یان نەتەوایەتی لە چەند خاڵێکدا بگونجێ، بەڵام لە هیچ تیووری و میتۆدێکی نەتەوایەتی و چینایەتییەوە هەڵنەقووڵاوە.

١-ج- لە مەسەلەی لێکدانەوەی زاراوەدا دەبێ ئەو ڕاستییە فەرامۆش نەکرێ کە ڕەوانبێژی، بەهەموو بوارەکانەوە، ئامرازی ڕازاندنەوەی داڕشتنە و ناکرێ ئەم ئەرک «وەزیفە»یە پتر لەمە پەرەی پێ بدرێ و، ئەرکی پەرەپێدانی چەمکیشی پێ بسپێرین.

١-د- میتۆدی سکولاستیکی و سەپاندنی هەر میتۆدێکی نامۆ بەسەر جیهانبینی شاعیردا، ئەگەر لە بواری لێکدانەوەی مەعنای زاراوەکاندا ڕەنگ بداتەوە، بێگومان بەرەو کۆمەڵێک کێشەی مەنهەجی گەورەمان دەبەن. کە دەبنە مایەی شێواندنی هەردوو کۆششی لێکدانەوەی سیستماتیکی و فەرهەنگسازیمان.

٢- کێشەی بوار: گرنگیی «زاراوە» لەهەر بوارێکی تایبەتدا ئەوەیە کە لە چوارچێوەی بونیادێکی چەمک و پڕ نسیب «مبادیء» و کاتیگۆری «مقولە»دا مەعنایەکی تایبەت و جیاوازی هەیە و، ئەم تایبەتمەندییە دەبێتە مایەی جیاوازی و تایبەتمەندی و ڕەسەنایەتیی بوارەکە. ئەم کێشەیە لە جیهانبینی سۆفییانەی مەحویدا و، لە بواری پرۆسە و کۆششی فەرهەنگسازیدا ناچارمان دەکات وریا بین هێندێک لەو سنوورانە نەبەزێنین کە بوونەتە

مایەی جیاوازی و ڕەسەنایەتیی ڕێبازی تەسەووفی لای مەحوی. ئەو سنوورانەش ئەمانەن:

٢-أ- کێشەی سەرەتایی تەسەووف دوو گریانەی عەمەلی، یەک تیۆری جەمسەرەکانیەتی، یەکەمیان ئەوەیە کە کۆششێکە بەمەبەستی ڕەتکردنەوە (نفی) کردنی خود لە پێناوی گەیشتن بە«بوون» یان بەمانەوەیەکی پایەدار تر کە بە«مانەوەی پاش فەوتان- البقاء بعد الفناء» ناسراوە. گریانەی دووەمیش ئەوەیە کە ئەو کۆششە، هەر لە سەرەتاوە بەندە بەو مەرجەی کە خۆشەویست «خودا» ڕەزامەندیی لەسەر هەبێت. ئەم دوو بنەمایەش، کە دوو گریانەی سیستماتیکین تەسەووفی ئیسلام لە نەزعە ڕۆحییە هیندۆسی و مەسیحییەکان و هەموو نەزعەکانی دیکە جیا دەکاتەوە.

٢-ب- بەهەڵە ڕۆژهەڵاتناسان دوو ئاڕاستەیان لە تەسەووفدا لێک جودا کردۆتەوە و گوتوویا کە «تەسەووفی عەمەلی» و «تەسەووفی تیۆری» هەیە و، دەرکیان بەو ڕاستییە نەکردووە کە تەسەووف لە جەوهەردا ئەزموونێکی عەمەلیی سەخت و نائاساییە و دەرئەنجام و ڕەنگدانەوەکانیشی نائاساین، بۆیە نابێ بخرێنە بەرچاو و گوێی ئەوانەی لە دەرەوەی ئەزموونەکەدان، کە بە«نامەحرەم» ناویان بردوون. ئاسایی نەبوونی ئەو «ڕاز»انەی هێندێ گەورە سۆفی درکاندوویانن بۆتە مایەی بەهەڵە تێگەیشتن و ناوزەدکردنی ئەو ڕازانە بەوەی گوایە کۆششی تیۆرین.

٢-ج- خودی ئەو ئەزموونە جیاوازە، چونکە پێویستی بەوە هەیە بەزمانی ئاسایی هەست تەعبیری لێ بکرێ، بۆتە مایەی پەیدابوونی دەیان هێما و ڕەمزی ئاڵۆز.

لەدەرەوەی بواری تەسەووفیشدا، گرنگترین ئەو بوارانەی مەحوی زاراوەکانیانی بەکارهێناوە، ئەمانەن:

٢- د-فیقە (شەریعەت). لە زاراوەکانی ئەم بوارەدا پێویستە ئاگادار بین کە مەحوی شافیعی مەزهەب بووە، بەڵام بۆ هێندێ مەبەستی ناسک سوودی لە هێندێک لە تایبەتمەندییەکانی مەزهەبەکانی دیکەی «ئەهلی سوننەت و جەماعەت» وەرگرتووە.

٢-هـ- لە بواری (علم الكلام -عەقاید -بیروباوەڕ)دا کە بەبواری (ئوسووڵ)یش ناسراوە، پێویستە سەرنجی ئەو ڕاستییە بدەین کە مەحوی سەر بەمەزهەبی کەلامیی «ئەبولحەسەنی ئەشعەری»یە و دژی هەموو بۆچوونەکانی کەنارگیران (المعتزلە)یە و، لەم بوارەشدا کاریگەریی تەواوی ئیمام (محەممەد ئەبو حامیدی غەزالی)ی بەسەرەوەیە.

٢-و- لە لێکدانەوەی زاراوە قورئانییەکاندا پێویستە ئەو ڕاستییە ڕەچاو بکرێ کە «مەحوی» لایەنگیری لێکدانەوەی پێشینان (السلف)ە بۆ قورئانی پیرۆز.

٢-ز- لە هێنانەوەی فەرموودەکانی پێغەمبەردا (د.خ) زۆر پێویستە ڕەچاوی ئەوە بکرێ کە فەرموودەی دانراو (موضوع)، یان لاواز (ضعیف)، هەن کە مەحوی بەکاری هێناون و،

ئەمەش لە جەوهەردا یەکێکە لە کێشە گەورەکانی کۆششی فەرهەنگسازی بۆ مەحوی.

٢-ح- هەموو بەکارهێنانێکی زاراوەی مەنتیقی لە شیعری مەحویدا لە چوارچێوەی مەنتیقە شەکلییەکەی ئەرستۆ دایە و، پشت بەستنی بەهەر مەنتیقێکی دیکە هەڵەی لێ دەکەوێتەوە.

دووەمین بەش

کێشەی سەرچاوە

هەموو سەرچاوەکانی تەسەووفی ئیسلامی لە کتێبی بەناوبانگی ئەبو نەسری سەراجی تووسی و «قوت القلوب»ی ئەبو تالیبی مەکییەوە تا گەورە سۆفییەکانی سەدەی شەشەم و حەوتەمی کۆچی، دەتوانرێن بکرێنە سەرچاوەی لێکدانەوەی مەعنای زاراوەکانی لای «مەحوی». بەڵام «شێخ محێدینی ئیبن عەرەبی» پتر سوودبەخشن لە بواری قووڵبوونەوەی لە چەمکەکاندا، بەتایبەتی چەمکی «کات».

لە بواری عەمەلیشدا، وەکو یەکێک لە پەیڕەوانی ڕێبازی نەقشبەندی، ڕێ و ڕەسمەکانی ئەو تەریقەتە و ڕێنماییەکانی شا عەبدوڵڵای دەهلەوی و مەولانا خالید و مورشیدە ڕاستەوخۆکانی زۆر گرنگن بۆ تێگەیشتنی زاراوەی سۆفییانەی لای مەحوی، وەکو بنەمای سلووک.

سێیەمین بەش

کێشەی داهێنان

مەحوی سۆفییەکی خاوەن ئەزموونی داهێنەرانە بوو، لەم بوارەدا ئەوەی گرنگە ڕەچاو بکرێ ئەوەیە کە:

٣-أ- لە شیعرەکاندا مەحوی جاری وا هەیە پابەند بووە بەمەعنای زاراوە سۆفییە باوەکان و جاری وا هەیە مەعنای دیکەی پێ بەخشیوە، یان وەکو زاراوەیەکی ناسۆفییانە بەکاری هێناون.

٣-ب- لەسەر بنەمای جیهانە گشتییەکەی تەسەووف هێندێ زاراوەی وردی خاوەن مەعنای تایبەتی داتاشیوە، لەوانەش پێغەمبەرستان، وحووشستان و سەرابستان و ... هتد.

ناوەڕۆک

وتەی بەڕێز نێچیرڤان بارزانی لە فیستیڤاڵی مەحوی 3

ئەم دەستپێشخەریە پیرۆزە پێویستە بەرز ڕابگیرێت - دکتۆر عەبدوڵڵا ئاگرین 11

شیعری مەحوی- لە نێوان سۆفیزم و دەروێشیزمدا - دوکتۆر مارف خەزنەدار 13

مەحوی لە خوێدنەوەیەکی بەکاوەخۆی دیوانەکەی و... : محەمەد مەلا کەریم 31

مەحوی میراتگری پەیام و هەڵوێستی جوامێرانەی مەولانا خالید، محەمەد حەمە باقی 41

لە نێوان دوو غەزەلی شەو و ڕۆژی حەمدی و مەحویدا لێکۆڵینەوە و بەرامبەری: ابراهیم احمد شوان 51

کێش و سەروایەکانی شیعری مەحوی: شوکور مستەفا 67

دەقی کراوە لە هۆنراوەکانی مەحویدا: ڕەئوف عوسمان 81

باسێک لە شیعری سۆفیگەری مەحوی: عەبدولوەهاب چروستانی 93

وێنەی شیعریی لە هۆنراوەکانی (مەحوی)دا: کەریم شارەزا 103

هەڵبەستەکانی مەحوی و لایەنە هونەرییەکانی هەڵبەست: کامل ژیر 117

مەحوی شاعیرێکی شۆڕشگێڕ لە ڕوانگەی ئاینییەوە: کەمال غەمبار 133

دیاردەی ڕەنگ لەلای (مەحوی)ی شاعیردا: مستەفا زەنگەنە 143

کاتێ (مەحوی) وێنەی سەردەمی خۆی بەوشەی ڕەنگاوڕەنگ دەکێشێ: ئەحمەد سەلام 157

مرۆڤی تراژیک - Tragic مەحوی وەک نموونە. کەریم دەشتی 165

مەحوی لە پرۆژەی «فەرهەنگی شاعیران»دا، چەند سەرنجێکی مەنهەجی: عەبدوڵڵا قەرەداغی 171